

Obsah

Slovo editora /03

Editorial statement /06

Články / Articles

Spřežkové výrazy typu *zvíci*

Compound words type “*zvíci*” /09

Alena M. Černá

Accusative resumptive pronoun in the Czech relative clauses
with absolutive relativizer *co*

Akuzativní zájmeno ve vztažných větách uvozených nesklonným *co* v češtině /16

Mirjam Fried

Ke vztahu kognitivního obsahu a jazykového významu

On the relation between cognitive content and linguistic meaning /30

Jarmila Panevová

Kondicionál přítomný jako součást explicitních performativních formulí

Present conditional as a component of explicit performative formulae /41

Magda Ševčíková

Od *ni* přes *aniž* až k *bez toho, aniž by*

From *ni* to *aniž* to *bez toho, aniž by* /63

František Štícha

Recenze / Reviews

František Čermák, Václav Cvrček (eds.):

Slovník Bohumila Hrabala /75

Zdeňka Hladká

Miloslava Sokolová:

Nový deklinačný systém slovenských substantív /79

Josef Šimandl

Zprávy / News

Dvě konference o korpusové lingvistice:

Corpus Linguistics a Grammatik und Korpora /92

Markéta Malá

Pokyny pro autory /96

Instructions for authors /98

Nově zakládáný časopis KORPUS – GRAMATIKA – AXIOLOGIE je profilován jako lingvistický časopis, který není ani úzce speciální (jako např. *Acta onomastica* nebo *Phonology*), ani polytematický (jako např. *Slovo a slovesnost* nebo *Language*). Jeho ambicí je oslovovat lingvistickou obec nejen českou, ale i mezinárodní.

Vznik tohoto časopisu byl motivován radikálně novou historickou situací, v níž se lingvistika ocitá díky elektronickým korpusům textů, umožňujícím do značné míry objektivně studovat možnosti a meze gramatik přirozených jazyků, jejich zákonitosti, pravidelnosti i nepravidelnosti, jejich řád i chaos. Soustavná práce s počítačovými korpusy a pečlivá analýza nalezených dokladů umožňuje nepřímo studovat i naše řečové chování a neustálý svár sklonu k řádu i k nahodilosti našeho vzájemného dorozumívání.

Bezprecedentní historická orientace části české i světové lingvistické obce na empirický a objektivizovaný výzkum jazyka prostřednictvím rozsáhlé a žánrově pestré materiálové báze, již poskytují velké elektronické korpusy textů, je tedy silnou motivací pro založení časopisu, který na rozdíl od tradičních i mnoha nově zakládaných lingvistických časopisů je orientován výhradně na následující oblasti výzkumu a teorie jazyka:

- korpusový výzkum češtiny i jiných jazyků, především jejich gramatiky;
- hodnocení jazykových prostředků a textů;
- empiricky podložené teorie vztahu *langue* a *parole*.

Pokud jde o práci s jazykovými korpusy a o publikování výsledků této práce, je tedy náš časopis zaměřen nikoli především na oblast slovníku a na výsledky lexikologicko-lexikografické práce s korpusy či na metody a techniku tvorby korpusů, nýbrž je zaměřen zejména na oblast gramatiky v nejširším možném jejím pojetí (morfologie v užším smyslu, slovtvorba, jevy gramaticko-sémantické, syntax věty, souvětí a textu, slovosled, jevy textové koheze a koherence) a na výsledky analýzy gramatických jevů získaných prací zejména s **velkými elektronickými korpusy textů**. Redakce bude přitom **preferovat studie přinášející nové empirické poznatky** o gramatikách přirozených jazyků před těmi výsledky práce s korpusy, které víceméně jen potvrzují známá fakta nebo empiricky zaštiťují existující teorie.

Pokud jde o **aspekty axiologické**, žádány budou příspěvky zabývající se těmito okruhy jevů:

- obecné i speciální aspekty stylových úrovní jazyka jako projevů různých kulturních úrovní a funkcí sociální interakce;
- teorie jazykové kultury, spisovnosti, jazykových standardů a kulturních variet;
- vývoj spisovné češtiny, archaismy a neologismy;
- správnost a nesprávnost v jazykové komunikaci;
- funkčnost a nefunkčnost v jazykové komunikaci;
- gramatičnost a ngramatičnost slovního tvaru nebo syntaktické struktury;
- jazyk a styl literatury;
- typologie chyb v textech nerodilých mluvčích.

Když v r. 1935 Bohuslav Havránek a Vilém Mathesius vydali první číslo časopisu *Slovo a slovesnost*, pokládali za vhodné vysvětlit, proč zakládají svůj časopis, poměrně dlouhým textem (podepsáni jsou pod ním ještě Roman Jakobson, Jan Mukařovský a Bohuslav Trnka), jehož úvodní věta je z dnešního hlediska dosti překvapivá: „Co může dát věda o jazyce, linguistika, spisovnému jazyku?“ Dnes existují lingvisté, kteří se domnívají, že „věda o jazyce“ nemá dávat jazyku (nejen spisovnému) vůbec nic - má ho výlučně a pouze zkoumat. Nechceme tvrdit, že poznávání přirozených jazyků, jejich prostředků, vlastností, procesů, jež se v nich odehrávají, jejich struktur a jejich vývoje nemůže mít hodnotu a cenu samo o sobě. Může. Jde o hodnotu poznávání a poznání světa, jehož jsme součástí a v němž žijeme. Na druhé straně nechceme však a priori odmítat možnost působení lingvistiky na stav a úroveň přirozených jazyků, a tím i celkové kultury daného národa dané doby. Je navíc i možné či dokonce pravděpodobné, že výsledky empirických lingvistických výzkumů a jejich jistých teoretických zobecnění mohou v budoucnu přispívat k poznávání činnosti lidského mozku, tak jak k tomu dosud přispívají výzkumy čistě psychologické a výzkumy všech jiných oborů věnujících se z toho či onoho hlediska lidskému mozku a jeho nejen fyziologickému, ale i psychosociálnímu fungování.

Nejsme si zcela jisti, zda ještě, nebo právě dnes, v době korpusových statistik, nemá jistý smysl spolu s klasiky pražského strukturalismu znovu upozorňovat na to, že výsledky lingvistické práce nemají být pouhou „sbírkou dat o roztržštěných jazykových faktech“. Nesdílíme ovšem bez pochyb jejich přesvědčení, že „otázka větší nebo menší plánovitosti v jazykovém hospodaření je otázka kulturního dění“, tak jako dnes není sdíleno tehdejší stanovisko marxisticky laděných intelektuálů, že „anarchie výroby není stálou, neměnnou, nadčasovou kategorií, nýbrž jen historickou etapou.“

Více než tehdy ovšem dnes platí, že „rozvojem technických prostředků se dostala řeč do nových, dosud nezvyklých situací“. Je nepochybné, že moderní média náš jazyk obrovsky ovlivňují, avšak výsledky tohoto ovlivňování budou jistě v budoucnu mnohem patrnější, než jsou dnes.

Jakkoli jsou ryze historická axiologická stanoviska dávno překonána, lze i pro dnešní axiologické postoje a úvahy vidět jistou inspiraci v závěrečném tvr-

zení autorů předmluvy k 1. číslu Slova a slovesnosti: „Nemůžeme a nechceme zpět ke kultuře gotické, ale její velkorysá, sebevědomá a cílevědomá výstavba je pro dnešek aktuálnější a nabadavějším vzorem nežli sebe hrdinnější a obětavější úsilí nuzného včerejšku.“

Necht' jde v našem časopise i o výměnu názorů na tato témata.

František Štícha

Editorial statement

The newly established linguistics journal KORPUS – GRAMATIKA – AXIOLOGIE is neither narrowly focused within one particular area of research (such as, for example, *Acta onomastica* or *Phonology*) nor open to broad general coverage (such as *Slovo a slovesnost* or *Language*). At the same time, its aim is to appeal not only to the Czech linguistic community but to international audiences as well.

The motivation for launching this journal comes from the radically new environment for linguistic research, provided by electronic corpora of authentic language material. Such corpora constitute a resource through which linguistic analysis can be enriched by a certain measure of objective quantitative evidence that may bear on the study of grammatical organization and its limits, including issues of (ir)regularity and variability vis-à-vis stability. Systematic work with electronic corpora and a careful analysis of corpus material also give us a way of studying speakers' linguistic behavior in authentic communicative situations and the nature of the permanent tension between general tendencies toward order vs. unpredictability in communication.

The launching of this journal thus responds to a new direction in linguistic research, both among Czech linguists and in the international community: emphasis on empirically grounded and relatively objective study of language through sufficiently large and textually varied corpus material. This journal differs from traditional journals, and even from many newly established ones, in its exclusive orientation toward the following research domains:

- corpus-based research of Czech and other languages, with emphasis on their grammatical structure;
- evaluation of linguistic forms vis-à-vis textual distribution;
- empirically grounded theories of the relationship between *langue* and *parole*.

With respect to the corpus-based work and the publication of research results, this journal's primary concern is the study of grammatical structure in the broadest sense (inflectional morphology, word-formation, grammatical meaning, syntax, word order, issues in text cohesion and coherence) and the results of grammatical analyses based on **large electronic corpora**. Our focus thus is not on the study of the lexicon, results of lexicological and/or lexicographic work, or corpus-building methods. The editors will give **preference to contributions that bring new empirical discoveries** about the grammar of natural languages and will be less inclined toward publishing results of corpus-based studies that are limited to corroborating known facts or providing empirical

support for existing theories. As concerns the **axiological aspects**, submissions in the following areas will be particularly valued:

- general and specific aspects of stylistic registers, as they reflect various cultural backgrounds and functions in social interaction;
- theory of language culture (language varieties, literary language, standardization issues);
- the development of literary Czech, archaisms and neologisms;
- issues of acceptability in verbal communication;
- functional motivation in verbal communication;
- grammaticality of morphological or syntactic structure;
- the language and style of literary texts;
- typology of linguistic errors in non-native text production.

When Bohuslav Havránek and Vilém Mathesius published the first issue of the journal *Slovo a slovesnost* in 1935, they chose to justify the launching of their journal in a relatively lengthy text (signed also by Roman Jakobson, Jan Mukařovský, and Bohuslav Trnka) and its opening sentence may sound quite odd to a present-day reader: “What can linguistic science do for literary language?” Nowadays, there are linguists who believe that “linguistic science” ought to do nothing for a language (literary or otherwise); its task is merely to study language. We do not wish to claim that studying human languages – their structure, properties, processes they undergo, or their development – cannot be of any value by itself. It can, since it contributes to our understanding of the world around us. At the same time, we do not wish to reject *a priori* the potential role of linguistic research in affecting the social status of a language in the culture of a given language community in a particular period. It is also likely that the results of empirical investigations and the theoretical generalizations based on them could lead to better understanding of how the human brain works, thus supplementing research in psychology, cognitive science, and other disciplines that focus on various brain functions, not just physiological but also in the psycho-social dimension.

It is not clear that we should, in the era of using corpus-based statistical evidence, turn away from the concerns of the founders of Prague structuralism and stop pointing out that the goals of linguistic research should not be reduced to creating a “collection of data concerning disjointed linguistic facts”. We do not, however, share their conviction that “the question of greater or lesser planning in language management is an issue of [the community’s] cultural life”, just like we do not accept the view of the Marxist-oriented intellectuals of that time that “the anarchy in manufacturing is not a permanent, stable, and atemporal category but merely a historical period”.

What is more valid today than in the early days of Prague structuralism, though, is the thesis that “speech has encountered novel and unusual situations due to new technical advances”. There is no doubt that our language is signifi-

cantly affected by modern communication media, and the consequences of such influence will become much more apparent in the future.

The historically conditioned axiological viewpoints have evidently become outdated. Nevertheless, present-day axiological concerns and attitudes can still find some inspiration in the closing words of the preface to the first issue of *Slovo a slovestnost*: "We cannot return to the Gothic culture; nor do we wish to. But its grand, self-confident, and purposeful building program constitutes a more timely and urgent model for our times than the efforts – however heroic and full of self-sacrifice – of the shabby yesterday."

Let us see our journal as a forum for a debate on this topic as well.

František Štícha

Spřežkové výrazy typu *zvíci*

Alena M. Černá,

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

alenacerna@ujc.cas.cz

Compound words of the type *zvíci*

ABSTRACT: The article deals with the Czech lexeme *zvíci*, which is quite frequently used in contemporary Czech. This type of compound was created in the 14th century; the compound consists of the erstwhile preposition *vz-* and the noun *viecě*. The article discusses the formal and semantic changes and the usage of the lexeme *zvíci* (and similar words) from the Middle Ages to the present time. Many attestations from a synchronic and also diachronic corpus of the Czech language are included.

KEY WORDS: lexeme, lexical unit, lexical variant, language change, synchronic corpora, diachronic corpora

Slovotvorně zastřený výraz *zvíci* s významem ‚ve velikosti, o velikosti‘ je ve *Slovníku spisovného jazyka českého* (1989, s. v. *zvíci*; dále *SSJČ*) charakterizován jako knižní a poněkud zastaralý. Nicméně vzhledem k frekvenci v českém jazykovém korpusu a v textech v síti Internet lze tvrdit, že ze současné češtiny zcela nemizí a že jeho užívání není výrazněji omezeno. Můžeme snad uvažovat o určitém stupni módnosti tohoto lexému, která může být způsobena motivační neprůhledností signalizující jistou exkluzivitu uživatelova vyjadřování.

Slovník spisovného jazyka českého a Příruční slovník jazyka českého (1935–1957, s. v. *zvíci*; dále *PSJČ*¹) označují tento lexikální výraz jako adverbium. Obě díla zachycují krátkou i dlouhou variantu lexému (*zvíci* i *zvící*), přičemž oba slovníky u podoby *zvící* signalizují příznakovost jednotky (*PSJČ* ji označuje jako řidší, *SSJČ* jako zastaralou). Příslušnost k slovnímu druhu adverbií je uvedena i na kartičkách s excerpčí, která sloužila jako materiálová báze pro tvorbu *PSJČ* a jež je zveřejněna spolu s elektronickou verzí slovníku na internetové adrese uvedené v poznámce pod čarou. Jen v jednom případě, pochopitelně u variantní podoby výrazu s koncovým dlouhým *-í*, označil excerptor slovní druh zkratkou *adj.* – adjektivum. Tento názor později najde své následovníky.

¹ Slovník je dostupný též z internetové adresy <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>.

V korpusu SYN2005² se nalézá 63 výskytů na lexikální jednotku *zvící* a dalších 23 výskytů na variantu *zvící*. Tyto nálezy svědčí o tom, že lexém *zvící/zvící* vyžaduje spojení s genitivem (tzv. genitiv měrový), což je rekce požadující z původního předložkového pádu substantiva (viz dále). Jelikož adverbia však vyžadují valenční pozice jen zřídka,³ bylo by vhodné tomuto lexému určit novou slovnědruhovou charakteristiku. Především vzhledem k vyžadované rekci lze lexém řadit k sekundárním předložkám.⁴ Tuto klasifikaci také uvádí tagování v korpusu, avšak pouze u varianty *zvící*. Varianta s dlouhým *-í* (resp. *-cí*) na konci slova přispěla k chybné slovnědruhovému interpretaci výrazu a k jeho přiřazení k obdobně zakončeným deverbálním adjektivům (typ *dělající*).

Podle korpusového materiálu je genitivní rekce ve většině případů dodržována, avšak doklady svědčí o tom, že uživatelé někdy mají problém se sémantickou interpretací tohoto výrazu. Původní význam spřežky je „(o/ve) velikosti“, přičemž velikost může být vyjádřena číselným údajem (*obraz zvící čtverečního metru*) či přirovnáním k jinému (většinou neočekávaně velkému, zřídka neočekávaně malému) předmětu (*ohnivý opál zvící holubího vejce; zahrádky zvící dlaň*). Neprůhlednost spřežky však způsobuje i posuny v jejím užití: spřežka je užívána bez ohledu na původní sém velikosti, tedy např. pro vyjádření pouhého počtu či početního rozsahu (*esej zvící maximálně tisíc slov*). Názným příkladem nepochopení výrazu *zvící* je doklad na jistě nezáměrný pleonasmus: *modřina zvící velikosti mexického dolaru, kterou jsem si vyrobila včera při vylejzání z vany*.⁵

Zdá se, že formální varianta s dlouhým *-í* na konci výrazu připomíná některým uživatelům tvar slovesa či spíše slovesné adjektivum. Např. v následujícím dokladu zřejmě lexém *zvící* zastupuje adjektivum s přibližným významem „mající, představující“: *nespočet bistérek, kavárniček a cukráren. Mnohdy zvící jen dva či tři stolky a pár židlí*. V tomto případě je významový posun podpořen i ztrátou genitivní rekce.

Na okraj podotýkáme, že rovněž zápis *zvýcí/zvýci*, který lze najít v internetových diskusích, je třeba, alespoň do určité míry, přičíst na vrub neprůhlednosti výrazu (o psu: *naš malinkatý Kretén zvýcí velikosti malého telete*

² Český národní korpus – SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z <http://www.korpus.cz>. Počet citátů z korpusu odpovídá stavu v únoru 2010.

³ Viz Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 75.

⁴ V monografii L. Kroupové (1985) tato předložka uvedena není, což je snad způsobeno tím, že autorka vyřadila ze zpracování předložky příznakové (např. *zděli*) a pravděpodobně předložku *zvící* za příznakovou považovala (srov. s. 49). – O přechodu desubstantivních adverbíí k předložkám srov. též Karlík – Nekula – Rusínová, 1997, s. 346.

⁵ Citováno z internetových stránek <http://katchaba.bloguje.cz/416990-vikend-plny-po-prve.php>.

s občanským jménem *Fido*).⁶ Z pohledu syntaktického vždy (s výjimkou případů, kdy je výraz *zvící* užit z neznalosti nesprávně) vstupuje do konstrukcí tvořících neshodný atribut.

Zatímco dosud jsme se zabývali výrazem *zvící* ze synchronního hlediska, v následujících řádcích se věnujme tomu, jaké místo zaujímal v českém jazyce v minulých obdobích, resp. již v nejstarších fázích českého jazyka.

Od původu jde u těchto výrazů o spojení předložky *vz* se substantivem. Předložka disponuje směrovým významem ‚vzhůru nahoru, vzhůru proti‘.⁷ *Etymologický slovník slovanských jazyků* upozorňuje na možné specifikace základního směrového významu předložky v klidovém pojetí – význam ‚vzhůru proti‘ je modifikován v ‚podél‘, (*Etymologický slovník* 1973, s. 277), z čehož můžeme vyvodit staročeské prostorově vymezené významy (*vzděli* = ‚na délku, naděl‘; *vzhlíbi* = ‚na hloubku, do hloubky‘; *vzšíři* = ‚na šířku, našíř‘ atp.). Předložka vyžaduje spojení s akuzativem; substantiva jsou ženského rodu, většinou přiřazená k ja-kmenovému deklinačnímu systému (stč. *vz* + *viēcě*, akuz. sg. *vz* + *viēcū* → *vzviēcū*).⁸ Přehláskou ‘*u* > *i*’ a zjednodušením násloví vznikly podoby *vzviēcī*, *zviēcī* a následně, po monoftongizaci diftongu *ie* > *í*, podoba *zvící*.

Lexikální varianta s délkou na konci výrazu (*vzviēcī*) je v Gebauerově mluvnici (1960, s. 217) zdůvodněna ztrátou povědomí uživatelů o původním akuzativním tvaru části spřežky a zdůvodněním, že spřežky vykazují ve svém vývoji jiné hláskové postupy, než by se očekávalo u jejich jednotlivých (sou)částí. Příklady na koncovou délku (jak s náslovím *vz-*, tak se zjednodušeným náslovím *z-*), které J. Gebauer cituje, však vesměs pocházejí z památek mladších, z 16. století, kdy panoval písařský (a také tiskařský) úzus zaznamenávat koncovou hlásku –*i* grafémem –*j*,⁹ aniž by se tím označovala také vokalic-ká kvantita.

Důležité je připomenout, že staročeská grafika neumožňuje jednoznačně stanovit, v kterých dokladech lze ještě hovořit o spojení předložka + substantivum a kdy již můžeme uvažovat o spřežce psané jako jedno slovo. Hranice slov nebyly ve staré češtině dodržovány a (ne)přítomnost mezery v písmu nemá

⁶ Citováno z internetových stránek

<http://smartnumeric.cz/na-cestach/67/hruba-skala-s-kolouskemhdvouufonemjitou-a-fidem-off-topic>.

⁷ Srov. *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena I* (1973), s. 276–281.

⁸ Srov. J. Gebauer (1960, s. 217) a týž (2007, s. 503–505); lexému se stručně věnovala i *Naše řeč* v rubrice Hovorna, srov. *Naše řeč*, 5, 1921, s. 128.

⁹ O tomto jevu např. J. Porák (1983, s. 57); též J. Blahoslav (1991, s. 262). Ve staročeských citátech užíváme při transkripci *kurzivu*, při transliteraci nekurzivní písmo. Rovněž graficky rozlišujeme fonémy – grafémy – pro rovinu fonologickou je vyhrazena *kurziva*, pro rovinu grafickou písmo nekurzivní.

spolehlivou vypovídací hodnotu. U mladších dokladů z 15. století je však předpoklad existence spřežkového výrazu posílen i faktem, že v této době již z českého jazyka zmizela předložka *vz*. Přetrvává pak již jen jako součást spřežky, kde je její pozice posílena existencí především slovesného prefixu *vz-* (*vzhleděti*). Avšak i jako součást spřežkového výrazu prochází původní předložka různými formálními obměnami (především zjednodušením souhláskové skupiny a asimilací znělosti).

Nahlédneme-li do excerpce ze staročeských památek především ze 14.–15. století, kterou chová oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, nalezneme v ní žádný doklad na lexém *vzvieci*, který by měl zachovanou náslovnou skupinu *vz-*. Zhruba desítko doložených citátů zachycuje podobu se zjednodušenou náslovnou skupinou – *zvici*. O případné délce na konci slova se vzhledem k středověkému grafickému úzu, kdy se kvantita samohlásek většinou neznačila, nemůžeme vyjádřit. Většina dokladů pochází z lékařských památek; lexém je užit k vyjádření velikosti (části) léčiv či patologických změn v lidském organismu, např. *vezmi strdi a horkého chleba tak zvici jako puol pěstí* LékFrantA¹⁰ 45v; *vezmi tvrdú kuoru chleba tak zvici¹¹ jako ta rána* LékKřišť 82v; *dajž mu jich [léků] vždy pět, ješto jsú tak zvici jako bob* LékMuz¹² 41r; *kámen [tj. patologická usazenina] bezmál jako žlútek zvici* LékRhaz 157 a *kámen...jako višně zvici tamtéž* 157; *vzat jest od hrobu kámen jako člověče hlava zvici* CestMandM 134v.

Ve staročeské textové bance¹³ již jeden doklad s náslovím *vz-* je: *děti piedi vzvieci* Pror 105v. V rukopise je však počáteční *w-* nadepsáno, zřejmě touž rukou jako hlavní text. Uvedený citát z *Pláče Jeremiášova* (Lam 2,20) je náležitě bez přepisů zapsán v *bibli Olomoucké*. Ostatní doklady ze staročeské textové banky jen rozhojňují typ citátů získaných z lexikální kartotéky staré češtiny.

Ve staročeských citátech výraz *vzvici* v převážném počtu vstupuje do srovnávacích konstrukcí obsahujících spojku *jako* a zastává funkci adverbia. Máme k dispozici jen tři doklady (z banky i z kartotéky dohromady), které vykazují genitivní rekcí a adverbium tedy postupně nabývá vlastností prepozice: *Nemrot, obr desieti loket zvici* ComestC 20r (zvyší ComestK 21v); *vrch jeho [korábu] byl lokte zvici na všechny strany* BřezSvět 5v. Třetím je doklad uvedený o odstavci výše.

¹⁰ Literární památky identifikujeme zkratkou dle úzu *Staročeského slovníku* (1968).

¹¹ V rkp. je zapsáno „zwicij“, což může svědčit o zakončení na dlouhé *-í*, avšak úzus písaře tohoto rukopisu není v označování dlouhého *i* spolehlivý.

¹² V rkp. je adverbium opakovaně zapsáno jako „zwiczie“, což svědčí o (celkově) nedbalém provedení rukopisu, který má užitkový charakter, a rovněž snad o neporozumění textu.

¹³ <http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx>

Staročeský výraz *vzvieci* posloužil coby reprezentant skupiny spřežkových výrazů, které ve staré češtině vznikly spojením předložky a substantiva označujícího kvantitu měřenou určitým způsobem. Stará čeština dokládá několik substantiv zmíněného typu, zejména *dále*, *děle*, *hlúbě*, *hrúbě*, *nížě*, *šířě*, *tiežě*, *tlúščě*, *výšě*.¹⁴ Ve spojení s předložkou *vz* pak tato substantiva vytvořila podmínky pro možný vznik spřežkových výrazů, jejichž lexikální forma procházela postupem času různými změnami (např. *vzdál'u* → *vzdáli* → *zdáli/zdáli* → *zdál*; *vzhlúb'ú*, *vzhруб'ú* → *vzhрубí* → *zhrубí* → *zhroubí*; *vztlúšču* → *vztlúšči* → *ztlúšči* → *ztlúšti* → *ztloušti* atp.). Staročeských dokladů na tyto spřežky není mnoho a opět přetrvává pochybnost o tom, zda se již jedná o spřežku, např.: *aby věděl, na koliko nóh [tj. stop] sú čtyři elementy [tj. živly] vzdéli, všíři i vzhlubi* GestaB 73v; *dřievie z morského třtie a zhrubi jest jako dobrá chmelová tyč* CestKabK 31v; *bieše to město [Trója] vzdělí za pět dní púti a tolikéž zšíři* TrojK 92v; *daj mu [nemocnému] lektvaři de suco rosarum, přičině k tomu scamanie jako tři halěři ztieži, s teplým vínem* LékMuz 64r; *neb jest révie velmi dlúhé a zhrubi jest nebo ztlúšti jako dobré holi* CestKabK 19r; *Nabuchodonor, král babylonský, učinil sochu zlatú vzvýši šestdesát loktóv a všíři šest loktóv* BiblOl Dn 3,1.

Formální nejistotu při interpretaci těchto spřežkových výrazů zvyšuje také skutečnost, že vedle motivujících substantiv zakončených na samohlásku (*šířě*, *hlúbě*) existovala též formálně podobná feminina se shodným významem, která jsou v nominativu a akuzativu singuláru bez koncové samohlásky a jsou zakončena pouze na souhlásku (typ *šíř*, *hlúb*). Vznikla již v klasické staročestíně odsunutím koncové samohlásky původního substantiva (*šířě* → *šíř*) v daných pádech.¹⁵ Řada formálních variant těchto lexémů je tedy značně bohatá.

Se jmenovanými substantivy se nepojila jen předložka *vz*, ale, ač nečetně, také předložky *na* a *v*. Mohou tak vznikat spřežky typu *našíř(i)*, *vstáři(i)*. I v těchto případech se předložka pojí s akuzativem a i zde se může odsouvat koncová samohláska substantiva (*dóm, jenžto jest udělal král Šalomún hospodinu, jměl jest šedesát loket naděl a dvadceti loktóv našíř a třidceti loktóv navýš* BiblOl 3 Rg 6,2; *a bylo vstáři to písmo dobrě dva tisíce let* CestMandA 161r).

Bylo již řečeno, že ani v nejstarších fázích českého jazyka spřežkové výrazy tohoto typu nepatří mezi hojně doloženou lexikální skupinu. V pozdější době jejich ústup z českého lexika pokračuje a v současné češtině setrvávají v jazyce jen v mizivých zbytcích. Spřežky s původní předložkou *vz* (např. nč. *zhlobi*, *zdáli*) se vyskytují minimálně a ve stylově příznakových projevech. Stále panují rozpaky nad jejich náležitým zápisem. Důvodem ústupu těchto výrazů je především původní násloví *vz-*, které vytvářelo výslovnostně obtížnou souhláskovou skupinu, jež se v proudu řeči proměňovala a zastiňovala původní motivaci. To,

¹⁴ Srov. lexikografické zpracování těchto výrazů v různých zdrojích *Vokabuláře webového* (<http://vokabular.ujc.cas.cz>).

¹⁵ Tento lexikální typ uvádí např. J. Gebauer (1960, s. 206).

a nepochybně rovněž konkurence předložek a prefixů *v-*, *z-*, (*s-*), přispělo i k zániku samotné předložky *vz*. Spřežky obsahující jiná násloví, s nimiž bylo vytvořeno mnohem méně lexémů než s náslovím *vz-*, rovněž nepatří do centrální slovní zásoby současné češtiny: např. *našíř*, *naděl* je využíváno především ve sportovní terminologii, *vstáří* je uživateli hodnoceno jako knižní či zastaralé. Výjimečnou pozici má lexikální výraz *vzhůru* (stč. *vzhóru*), který je spřežkou předložky *vz* a substantiva jiného typu (a–kmenové substantivum *hora/hóra*), proto jsme jej nezahrnuli do výkladu již dříve. Výraz *vzhůru* má v korpusu češtiny vysokou frekvenci¹⁶ a zachovává až na výjimky slovnědruhovou platnost adverbia.

Jeden ze spřežkových výrazů s původním náslovím *vz-* vykazuje již ve staré češtině motivační potenci a vytváří nový lexikální výraz, který je hojně doložen až do současné češtiny. Jedná se o adverbium *(v)zdéli/(v)zdéli/(v)zdel*, od něhož je odvozeno stč. adverbium *po(v)zddál*.¹⁷ Doklady na tento lexém pocházejí z nejstarších česky psaných památek a nejsou příliš hojné¹⁸ (*králová...jide povzdál ot nich obú* LegKat 447). Význam adverbia je ‚do nevelké/jisté vzdálenosti‘ a prefix *po-* zde má význam menší míry.¹⁹ Oporu v jazykovém systému adverbium vytváří i stč. sloveso *povzdáliti (sě)*. V nové češtině se lexém vyskytuje v lexikálně formě *povzdálí*, v korpusu je doložen jen v genitivu a lokálu (singuláru) ve spojení s předložkami *z* a *v*.²⁰ Korpus dokládá i dva výskyty na spojení *z povzdálí*, kde se může jednat o substantivum *povzdálí*,²¹ ale také může jít o chybu (tisku, z neznalosti atd.). Korpusový materiál dokazuje, že předložková spojení *z/v povzdálí* přecházejí ve spřežku a nabývají vlastností adverbia (*zpo-vzdálí*, *zpovzdálí*, *vpovzdálí*, *vpovzdálí*).²²

Ze spřežek složených z původní předložky *vz* a akuzativního tvaru ja–kmenového feminina je tedy nejfrekventovanější stále výraz *zvíci*, který se ovšem vyskytuje pouze jako postupně se sémanticky vyprazdňující předložka. Formálně se jedná o výraz zcela neprůhledný, jeho původní sémantika je zastřená, proto jej současní uživatelé neřídka užívají i na významově nepatřičných místech.

¹⁶ Korpus SYN2005 obsahuje 6078 výskytů.

¹⁷ Srov. *Staročeský slovník* (1968–2008), s. v. *povzdál*.

¹⁸ Srov. tamtéž; *Staročeský slovník* cituje všech sedm dochovaných dokladů.

¹⁹ Srov. *Etymologický slovník* (1973, s. 187); pro současnou češtinu též Dokulil – Horálek – Hůrková – Knappová, 1986, s. 448.

²⁰ Srov. korpus SYN2005, který obsahuje 74 dokladů.

²¹ Srov. tamtéž; k těmto dvěma výskytům bylo vygenerováno lemma **povzdálus*, které je v korpusu SYN2006pub nahrazeno lemmatem *povzdálí*.

²² SYN2005 dokládá 149 dokladů na lexém *zpo-vzdálí* a 6 na *vpovzdálí* (v korpusu jsou oba hodnoceny jako příslovce), 48 dokladů na *zpovzdálí* a 5 na *vpovzdálí* (slovní druh není v korpusu určen).

LITERATURA

BLAHOSLAV, J. (1991): *Gramatika česká*. Brno: Masarykova univerzita.

Český národní korpus – SYN2005 a SYN2006pub. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005 a 2006. Dostupné z <http://www.korpus.cz>.

Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena I. Předložky. Koncové partikule. Praha: Academia, 1973.

GEBAUER, J. (1960): *Historická mluvnice jazyka českého III. Skloňování*. Praha: Academia (2. vyd.).

GEBAUER, J. (2007): *Historická mluvnice jazyka českého IV. Skladba*. Praha: Academia (2. vyd.).

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) (1997): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (2. vyd.).

KROUPOVÁ, L. (1985): *Sekundární předložky v současné spisovné češtině*. Praha: Ústav pro jazyk český.

DOKULIL, M. – HORÁLEK, K. – HŮRKOVÁ, J. – KNAPPOVÁ, M. (eds.) (1986): *Mluvnice češtiny, 1: Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika, Tvoření slov*. Praha: Academia.

DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny, 3: Skladba*. Praha: Academia.

PORÁK, J. (1983): *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova.

Příruční slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství – Státní pedagogické nakladatelství, 1935–1957. Dostupný též z <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>.

Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Academia, 1989 (2. vyd.).

Staročeský slovník. Praha: Academia, 1968–2008.

Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk. Praha: Academia, 1968.

Vokabulář webový. Webové hnízdo k poznání historické češtiny (<http://vokabular.ujc.cas.cz>).

GRANTOVÁ PODPORA

Tento příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálovýchází)*.

Accusative resumptive pronoun in the Czech relative clauses with absolutive relativizer *co*

Mirjam Fried

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

fried@ujc.cas.cz

ABSTRACT: This paper addresses the poorly understood patterning in the presence vs. absence of the accusative resumptive pronoun in the Czech relative clauses (RC) introduced by the absolutive relativizer *co*. Using both qualitative and frequency-based quantitative analysis, I investigate the distribution of the resumptive pronoun in authentic usage as attested in the *Czech National Corpus*. The study leads to the conclusion that the criteria that determine the distribution of the accusative resumptive pronoun go well beyond the traditionally invoked need for expressing agreement categories (gender, number) and grammatical relations (accusative object) or that the presence vs. absence of the pronoun should depend exclusively on the animacy of the relativized noun. Instead, the distribution appears to depend on the semantic compatibility between the relativized noun and the proposition expressed by the RC, reflecting a functional distinction between a determinative and non-determinative (explicative) interpretation of the RC; the former is unambiguously signaled by the bare relativizer *co*, the latter is available with the analytic *co* + resumptive pronoun_{ACC} pattern as one of the interpretive options.

KEY WORDS: relative clause, relativizer, resumptive pronoun, corpus analysis

Akuzativní zájmeno ve vztazných větách uvozených neskloňným *co* v češtině

ABSTRAKT: Článek se zabývá problémem akuzativního zájmena ve vztazných větách uvozených neskloňným *co* v češtině a hledá odpověď na dosud nezodpovězenou otázku, čím je v těchto větách přítomnost či nepřítomnost anaforického akuzativu podmíněna. Na základě kvalitativní i frekvenční analýzy korpusového materiálu docházíme k závěru, že korpus nijak nepotvrzuje tradičně postulovaná kritéria pro používání akuzativního zájmena, jimiž má být nutnost vyjádřit gramatickou shodu s řídícím substantivem (v rodu a čísle) a gramatickou funkci ve vztazné větě (předmět) či role, kterou má hrát životnost řídícího substantiva (preferenční souvýskyt akuzativního zájmena a neživotných substantiv). Rozbor autentického materiálu naopak nasvědčuje tomu, že distribuce akuzativního zájmena ve vztazných větách s *co* je podmíněna sémantickou kompatibilitou mezi řídícím substantivem a propozičním obsahem vztazné věty, což se promítá do funkčního rozlišení mezi determinační a nedeterminační (explikativní) platností dané věty. Nepřítomnost anaforického akuzativu jednoznačně signalizuje funkci determinační, zatímco použití anaforického zájmena umožňuje obojí interpretaci.

KLÍČOVÁ SLOVA: vztazná věta, relativizátor, absolutní relativum, korpusová analýza

1 Introduction

Czech uses two formally distinct relativization strategies. One concerns relative clauses (RC) introduced by the agreeing relative pronoun *který* 'which', illustrated in (1). The relative pronoun agrees with the relativized noun (RN) in number and gender and also marks the syntactic function of the RN's referent in the relative clause, such as, for example, the nominative in (1a) or the accusative in (1b); in both cases, the RN is feminine singular:

- (1a) Za obrazem se našla plechová schránka, která
 behind painting RF find.PST.SG.F metal.ADJ box.NOM.SG.F which.NOM.SG.F¹
 obsahovala celou řadu písemností
 contained whole.ACC.SG.F row.ACC.SG.F written.document.GEN.PL
 'Behind the painting, there was a tin box that contained a good number of written documents.'
- (1b) Vyplývá to z dohody, kterou jsme
 follows it from agreement.GEN.SG.F which.ACC.SG.F AUX.1PL
 podepsali s vedením firmu.
 sign.PST.PL with management.INS.SG.N company.GEN.SG.F
 'It follows from the agreement [that] we signed with the company's management.'

In contrast, the absolutive relativizer *co* cannot, by itself, mark any grammatical categories.² Instead, they may be expressed by a resumptive (personal) pronoun inside the RC, such as in the combination *co* + ACC in (2).

- (2) Ta malá vanička, co jsme ji tam s sebou
 that little bathtub.NOM.SG.F CO AUX.1PL 3SG.F.ACC there with self

¹ Abbreviations used in the glosses: ACC 'accusative', ADJ 'adjective', AUX 'auxiliary', DAT 'dative', F 'feminine', GEN 'genitive', INS 'instrumental', M 'masculine', N 'neuter', NEG 'negation', NOM 'nominative', PRES 'present', PST 'past', RF 'reflexive', SG/PL 'singular/plural'.

² With a few brief exceptions (Kopečný, 1958, 59–60; Svoboda, 1967, 12; 1972, 104, and most recently Lešnerová – Oliva, 2003, 244), the Czech linguistic literature has generally avoided addressing the complicated issue of assigning a specific lexical category to the word *co* in this usage. It is evident that in its relativizing function, it can no longer be considered a pronoun, but it is less clear whether it should be, therefore, more properly categorized as a conjunction, or perhaps as a particle of sorts; as a theoretical issue, it is even less clear how the combination *co* + pronoun should be treated systematically. However, nothing in this paper hinges on resolving this matter and I will thus leave it as an open question. I will simply use the label '(absolutive) relativizer', which I take to be theoretically noncommittal but descriptively transparent and useful, and when terminologically convenient, I will refer to its two formal variants as 'bare' (without an anaphoric pronoun) and 'analytic' (with an anaphoric pronoun).

měly, {mi sotva stačila, a pořád mi koukala kolena z vody}
have.PST.PL

'That little bathtub which we had [it] there with us {was barely big enough for me, and my knees kept sticking out of the water}'

The distribution of the resumptive pronouns in general is a rather complicated matter, posing various interesting questions that still await a focused investigation. To the extent that the issue of resumptive pronouns has been addressed in the Czech grammatical literature at all, the available commentary is quite sparse and often very vague. Some accounts of relativization simply mention, without further elaboration, that the relativizer *co* may or may not be accompanied by a resumptive pronoun (e.g. Trávníček, 1951, 1166; Havránek – Jedlička, 1988, 394; Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, 528), while others present the pronoun as obligatory (Kopečný, 1958, 44; Šmilauer, 1972, 192; Štícha, 2003, 770), again, without much discussion. There appears to be a certain general consensus, though: the resumptive pronoun is prohibited in the subject function (Svoboda, 1967, 11 and Grepl – Karlík, 1998, 320 state this explicitly), obligatory in the oblique cases (genitive, dative, locative, instrumental), and optional in the accusative. In the limited space of this paper, I will focus on the apparently most open-ended pattern, namely, the use of the accusative pronoun.

It is a fact that we can readily find both examples such as (2) above, with the pronoun, and examples such as (3) below, without it:

- (3) „Ty ženy, co se mnou vídáš ve společenských rubrikách
those women CO with me see.PRES.2SG in society.ADJ columns

{časopisů,“ vysvětloval, „to jsou jen kamarádky“}

'„Those women [CO] you sometimes see with me in the society columns {in magazines,“ he explained, „those are just friends“}.

It is also true, at least superficially, that the bare relativizer *co* (3) and the analytic *co* + ACC (2) may appear to be just two formal variants for marking the RN's referent as a direct object in the RC, since the pronoun could be left out in (2) and added in (3) without affecting the grammaticality of either.

The traditional interpretation of these observations amounts to the view that the resumptive pronoun is merely optional and, essentially, “redundant” (Kopečný, 1958). Which, then, begs the question of why speakers would opt for using the pronoun, since its absence evidently does not interfere with their understanding of who does what to whom in the proposition expressed by the RC, and the standard explanation (the need for marking agreement categories and the grammatical function of the RN's referent) thus does not hold. More specifically, we can ask whether the presence vs. absence of the pronoun is completely irrelevant for the meaning of the sentence, or whether there are any systematic differences, however subtle, associated with one variant or the other. This is no

doubt a larger question than it may seem at first glance and than could be fully answered in this brief study. But I will proceed on the hypothesis that with the help of corpus material, we can find out whether there are any detectable correlations between the presence vs. absence of the pronoun and other factors, and if so, what those correlations suggest for further analysis.

The only attempt to address the relationship between the two formal variants is Svoboda's (1967, 11) rather terse observation that the resumptive pronoun in the accusative is "merely optional" and appears especially with animate RNs. However, RCs with the pronoun are also deemed "more colloquial" than RCs with bare *co*, which implies that we should not actually expect them in standard language to begin with.³ I will take the animacy hypothesis as the starting point for the present study, testing its accuracy by examining a sample of authentic usage as attested in the *Czech National Corpus*. Using both qualitative and frequency-based quantitative analysis, I will demonstrate that the actual usage presents a more complex picture which at least partially disproves Svoboda's claim about what it means to be "merely optional" with the animate RNs, and that a more fine-grained analysis will be required. I will argue that the notion of optionality must be re-evaluated and that the distribution of the resumptive pronoun may have to do not only with animacy, but also with the relative degree of referentiality or individuation of the RN, and this criterion can also be shown to be associated with a functional distinction between determinative and non-determinative (explicative) interpretation of the RC. For the latter, I will be assuming a slightly modified variant of Grepl – Karlík's (1998) semantic and functional classification of Czech RCs.

2 Distribution of the accusative resumptive pronoun in written Czech

The sample that serves as the material basis for the present analysis consists of a randomly selected collection of 879 relevant tokens (i.e., all absolutive RCs), all of them from the written corpus SYN2000 within the *Czech National Corpus*. Within this sample, 147 tokens represent RCs in which the RN's referent serves the function of a direct object. We may note that the most frequent absolutive RCs are those in which the RN's referent is the subject (306 tokens), with indirect object (dative) being a very distant third in frequency (24 tokens). The RCs with a direct object pointing to the RN referent, whether explicitly marked as such or left null, are thus well attested and the sample can be taken

³ I cannot address this aspect of the distribution in this short study but it does require a focused analysis as well, taking into consideration both written and spoken corpora and engaging in a systematic textual research of these RCs. The preliminary probe through the present sample shows already that the textual distribution with respect to standard vs. colloquial language cannot be as categorically stated as we find in the existing literature.

as a reasonably good approximation of the tendencies we can expect in the corpus data.

2.1 Resumptive pronoun and animacy

Within the subset of RCs with the accusative, the sample contains substantially more inanimate RNs (84% of the total) than animate ones. This asymmetry is expected, as it corresponds to the universally observed tendency toward direct objects (patients) as entities that can be acted upon, manipulated, affected, etc. and, hence, prototypically inanimate things (e.g. Hopper – Thompson, 1980). It may also be unsurprising that clauses with the null pronoun (ACC-null) are distinctly more frequent than clauses with the pronoun present (ACC-pro). After all, the pronoun is supposed to co-occur especially with animate RNs and be optional anyway. The overall counts and the relative frequencies with respect to each of these two criteria are summarized in Table 1. In the left portion of the table, we have the distribution according to animacy; the right portion shows the distribution of the resumptive pronoun.

Table 1 – Animacy and the accusative resumptive pronoun in the sample

Animate	23 (16%)	ACC-null	85 (58%)
Inanimate	124 (84%)	ACC-pro	62 (42%)
Total:	147	Total:	147

It is instructive, though, to examine more closely how these two variables (animacy and the presence/absence of the pronoun) are interrelated in actual usage, which is presented in Table 2.

Table 2 – Co-occurrence patterns between animacy and resumptive accusative pronoun

	Animate	Inanimate	Totals:
	22 (=16%)	125 (=84%)	147
ACC-null	1	84	85
ACC-pro	21	41	62

The first thing we notice with respect to the presumed correlation between the accusative pronoun and animate RNs is the following. Table 2 shows that animate RNs co-occur almost exclusively with the analytic form *co*+ACC (the first column) and it is striking that the patterning is so lopsided: the corpus attestations apparently fail to document the presumed optionality of the pronoun

with the animate RNs; the example in (3) above is the lone token in the whole sample that contains a bare *co* following an animate RN. Moreover, the correlations between inanimate RNs and the two RC variants (second column) also show a more complex pattern than a simple relationship between inanimate RNs and a null pronoun. We can see that about one third of the inanimate tokens actually occur with RCs that contain a resumptive pronoun; this is not such a negligible proportion and together with the distribution of the animate RNs raises questions about what it means for the pronoun to be “optional”. Thus, in actual usage, typical examples of RCs with a direct object anaphorically tied to the RN are not the ones in (2) and (3) but, rather, the ones in (4) and (5) below: (4) represents the regular (and practically required) pattern for animate RNs and (5) illustrates the most common occurrences involving inanimate RNs, while (2) above represents the less typical, though by no means marginal, variant in the present sample:

- (4) Tři kluci, co jsem je neznal jménem,
 three boys CO AUX.1SG 3PL.ACC NEG.know.PST.SG.M name.INS
 {se horlivě seřadili za pana doktora Bohadla}
 ‘Three boys, who I didn’t know [them] by name, {eagerly lined up behind Dr. Bohadlo}’
- (5a) Asi jste špatně rozuměl dopisu, co Vám poslali
 perhaps AUX.2PL badly understood letter.DAT CO 2PL.DAT sent
 ‘You probably misunderstood the letter [CO] they sent to you’
- (5b) Všechny ty věci, co jste mně minule ukázala,
 all those things CO AUX.2PL 1SG.DAT last.time show.PST.SG.F
 {se mi doopravdy moc líbily}
 ‘{I really liked a lot} all those things [CO] you showed me last time’

These findings pose a new set of questions that clearly could not have been considered before. Namely, why should it be that there is such an overwhelming attraction between animate RNs and the presence of the pronoun in the RC (4)? And can the corpus reveal anything about the one third of the inanimate RNs also co-occurring with the pronoun, shown in (2)? I will explore these issues in the next section.

2.2 Resumptive pronoun and the RN’s degree of referentiality

As has been discussed elsewhere (Fried, In press - b), the corpus provides evidence that the absolutive RCs preferentially modify RNs that are relatively high in individuation/referentiality, in the spirit of the notion proposed by Timberlake (1975, 1977). This can be demonstrated by examining the parameters that are universally associated with determining relative degrees of indivi-

duction – animacy, number, and definiteness – and how they manifest themselves in concrete NP tokens. It has been shown that the typical RN that is modified by an absolutive RC (and regardless of the relativized referent's grammatical function in the RC) has a highly individuated referent: singular animate entity, often reinforced by collocating with a demonstrative pronoun, which marks the nominal as definite. Let us now take a closer look at these parameters with respect to the accusative pronoun.

Consistently with the corpus-supported finding that absolutive RCs generally do not attract, let alone require, the presence of a demonstrative pronoun (*ten* 'that') with the RN (and thus invalidating Svoboda's, 1967 claim to the contrary), explicit deixis does not seem to play an overwhelming role in predicting the distribution of the accusative resumptive pronoun either. The frequencies of RNs with or without the demonstrative pronoun are summarized in Table 3. The column labeled 'Deictic' refers to RNs modified by *ten* 'that', which makes them explicitly definite; the column labeled 'Non-deictic' represents bare RNs, whereby definiteness is left unspecified.

Table 3 – Deixis and the accusative pronoun

	Deictic	Non-deictic	Totals:
ACC-null	44	41	85
ACC-pro	30	32	62
	74	73	147

We can see that the two types of RN – with and without explicitly indicated definiteness – split about evenly in each of the two RC variants: with the analytic form, or with the bare *co*. Marking the RN with explicit deixis seems to have but a minimum effect on the distribution of the resumptive pronoun, although we can detect a certain measure of relative preference for deictic RNs whose RC has the bare *co* (59%), at the expense of the analytic relativizer (41%). This tendency suggests the possibility that the absence of a resumptive pronoun might possibly correlate, at least to some extent, with definiteness, by preferring explicitly deictic RNs.

In examining the last parameter – number – we can formulate yet another partial hypothesis: if it is one of the defining features of the RCs without the resumptive pronoun that they are more likely to attract relatively highly individuated, referential entities (as indicated by the explicit deixis), then we might also expect a higher proportion of singular RNs with those RCs (ACC-null). And this is indeed confirmed by the sample, as indicated in Table 4. Both types of RCs are consistent with the generally observable property of absolutive RCs, discussed in Fried (In press - b), in that singular RNs are more common than

plural RNs; both types of RCs are comparable in this respect (45 tokens in ACC-null and 40 tokens in ACC-pro). But we must note that in the RCs with the accusative pronoun present, singular RNs are almost twice as likely as plural RNs, which is a significant departure from the pattern in the RCs with bare *co*. It might also be worth noting that RCs with the bare *co* appear to co-occur more readily with abstract nouns (22 tokens, such as *informace* ‘information’, *starosti* ‘troubles’, *kouzlo* ‘attraction’, etc.) than RCs with the analytic form *co*+ACC (6 tokens).

Table 4 – Grammatical number of RN and the accusative pronoun

	Singular	Plural	Totals:
ACC-null	45	40	85
ACC-pro	40	22	62
	85	62	147

Even this simple, frequency-based numerical analysis of the sample allows us to articulate several new observations concerning the distribution of the accusative resumptive pronoun in the RCs. The findings can be summarized as follows:

- a. overall, RCs with bare *co* are more frequent than those with the accusative resumptive pronoun;
- b. the resumptive pronoun appears to be required when the RN is animate, but is optional with inanimate RNs;
- c. about one third of inanimate RNs is likely to occur with the resumptive pronoun;
- d. the resumptive pronoun is significantly more likely to co-occur with singular RNs, regardless of animacy.

It follows that a typical RC in which the RN fills the slot of a direct object is thus one in which the RN is inanimate (might even be abstract), possibly in the singular, and possibly explicitly definite (i.e. with the demonstrative *ten* ‘that’), and there is no resumptive pronoun; this is illustrated by the token in (6).

(6)

Včera
yesterday
nám
1PL.DAT

jsme
AUX.1PL
přinesl
brought

jedli
eat.PST.PL
v rodinném balení
in family package

s
with P.
pan doktor Vřelec
Mr. Dr. V.

Pavlem
that
cheese.ACC.SG.M
CO

sýr,
CO

‘Yesterday Paul and I ate the cheese Dr. Vřelec brought [us] in a family pack’

Within the (less typical) variant in which the RC does contain the accusative pronoun, the most likely configuration is the one in (7): the RN is animate, singular, and probably without explicitly marked definiteness.

- (7) zda na mě čeká holka, co jsem ji
 whether for me waits girl.NOM.SG.F CO AUX.1SG 3SG.F.ACC
 {měl nadevše rád}
 ‘whether the girl, who I loved [her] more than anything, is waiting for me’

2.3 Possible explanations for explicit *co*+ACC marking

So far, the corpus confirms that the use of the accusative pronoun is, indeed, optional, but it turns out to be optional along quite different criteria than the one – animacy – offered in Svoboda 1967. Moreover, it still remains to be determined whether the observed optionality truly translates into redundancy, as suggested in other accounts (Kopečný, 1958). Two remaining questions thus need to be answered: (i) why should it be that animate RNs appear to require the pronoun in the RC and (ii) to the extent that the pronoun is optional with inanimate RNs, are the two variants in free variation (and the pronoun thus simply redundant), or could the difference in form reflect a difference in meaning? Moreover, both aspects may be interrelated and the question is how exactly. Answering these questions properly will require additional, careful research on a larger set of data, including usage in spoken Czech. That is not possible in the limited space of this paper. However, we can at least suggest hypotheses that the distributions found in the present sample offer for further investigation.

In addressing the first question, we can start by recalling that animate RNs with RCs in which the RN's referents serve as direct objects are disproportionately less common than inanimate ones. As already noted, this is consistent with the fact the relevant participant's semantic role in these RCs is that of a patient: animate entities are universally dispreferred as patients and, hence, are not naturally expected in a grammatical pattern that forces them into that role. We can, therefore, hypothesize that the presence of the pronoun is an explicit signal of a configuration that goes against normal expectations, and appeal to markedness as an explanatory notion (in the sense of Croft's, 1996 conception of markedness): the analytic variant *co*+ACC would represent a marked pattern, in contrast to the bare *co* variant, which is unmarked. We could thus treat the presence of the pronoun as a communicatively motivated strategy, whereby the speaker signals to the hearer that things are not 'as conventionally expected', namely, that the direct object is an entity that would normally, based on its semantics (human agent), be more likely associated with subjecthood. The presence of the pronoun evidently constitutes the marked case as compared to the bare *co*, and so its function could be to indicate a marked situation. This is in keeping with much cognitively oriented research of discourse-management strategies, which shows that grammatical marking may be in the service of facilitating language processing, and it particularly relates to Givón's (1979) notion of case recoverability as it applies, cross-linguistically, to the presence vs. ab-

sence of resumptive pronouns in different types of RCs (cf. hierarchies summarized in Croft 1996, 200–201). By the same argument, inanimate RNs do not require any special marking that would aid in the hearer's understanding and therefore it need not come as a surprise that inanimate RNs normally do not collocate with the accusative pronoun.

This hypothesis forces the second question, although it simultaneously suggests a direction in which to search for answers. If the identity of the inanimate RN does not need any special signal in the RC because it is the expected referent for the patient role, why should we be finding any tokens of the analytic form with inanimate RNs at all? I propose that at least one part of the answer lies in the semantics of the RC itself and its relationship to the RN.

For this discussion, I am assuming a functional and semantic classification of RCs that is explicated in more detail elsewhere (Fried, *In press - a*, *In press - b*) and takes its inspiration primarily in Grepl – Karlík's (1998) classification, supplemented by Svoboda's (1972) more general taxonomy. RCs can be divided into two major types, determinative and non-determinative. The defining feature of the former is their relevance for determining the identity of the referent of the RN; the defining feature of the latter is the opposite: such RCs do not contribute to RN's identifiability but just elaborate on some aspect of the RN, an aspect that may be of interest in a given context. This broad functional distinction partially intersects with restrictiveness in such a way that all non-determinative RCs are necessarily non-restrictive and most, though not all, determinative types are restrictive.

The details of this classification are largely irrelevant to our immediate purposes and I will not dwell on them any further. What matters to us is the following. The corpus sample shows that the core function of the absolute RCs, regardless of the grammatical function of the RN's referent in the RC, is to identify the RN's referent, based on contrast, such as we find in (5) above: the RCs in those examples are necessary for identifying the exact letter (5a) or things (5b) the speaker has in mind, as opposed to other letters or things. The bare *co* variant forms a conceptually very tight unit with the RN; this is cognitively consistent with the identificational function (the RC cannot, as it were, exist without the RN as a complete proposition) and formally reflected by the absence of any resumptive pronoun. It may not be a coincidence, either, that the bare *co* variant suggests a slight leaning toward explicitly marked definiteness (recall Table 3) since such a preference, if it can be confirmed on a larger sample, would only reinforce the RC semantics of identifying specific items in space, time, or context.

On the other hand, while absolute RCs are not a common sight in the non-determinative domain, they do occur in one particular subtype, in Grepl – Karlík (1998, 196) aptly labeled "explicative". An example is in (8):

- (8) {přišel komunistickéj převrat a} mou fabričku, co ji
 my little.factory.ACC.SG.F CO 3SG.F.ACC
zatím ved nevlastní otec, {árijec, znárodnili}
for.now lead.PST.SG.M stepfather.NOM.SG.M
'the Communist take-over came around and} my little factory, which, meanwhile, was
run by my stepfather, an Aryan, {was nationalized}' (lit. 'which my stepfather was run-
ning [it]')

The usage in (8) concerns a particular semantic pattern, namely one where the RN has unique reference and is thus fully identified without the RC; unique reference may be marked lexically (e.g. by a proper noun), or follow from context. In (8) it is the latter alternative: the context makes it clear that the speaker owned just one little factory and the RC merely adds a piece of information that saliently relates to the RN in a given passage, as an explanatory aside about it. Consequently, the RC cannot have an identificational (determinative) reading, since it does not contribute to identifying one particular factory among other factories owned by the speaker. We may hypothesize that this reading is particularly compatible with the presence of the resumptive pronoun in the RC, by the following reasoning. The pronoun always makes the proposition in the RC complete by itself and thereby relatively less dependent on the RN; consequently, the conceptual tie between the RN and the RC is somewhat looser in these explicative clauses than in the case of the identificational RCs. In fact, the RC with the analytic *co*+ACC relativizer is functionally comparable to a parenthetical and expresses a full, self-contained proposition, in (8) along the lines of ‘the little factory of mine – although it was, meanwhile, headed by my Aryan father – was taken away from me’. Removing the resumptive pronoun would tighten the relationship between the RN and the RC, pushing it toward an identificational reading, implying that the speaker owned more than one factory and that the one in question was the one headed by his father. Since it is, of course, possible to own more than one factory, such a reading (and the corresponding form) is, in principle, possible but it is not felicitous in the concrete context of this token.

In many cases, both RC variants would be possible without necessarily distorting the (intended) interpretation, especially when the RN is relatively high in individuation. But the RCs with the pronoun always have the flavor of a full proposition in which each participant plays a distinct role, and this configuration creates at least the potential for a more detached interpretation. The material point is that a parenthetical (explicative) reading is available as an alternative in the *co*+ACC variant, e.g. (2), (8), but not in the bare *co* variant (5). There are cases, moreover, where the two forms are not easily interchangeable, especially at the lower end of the RN individuation scale, as with abstract RNs. Compare the corpus example in (9a) without the pronoun and the alternative in

(9b) or a similar pair in (10); it is actually difficult to capture what the constructed *co*+ACC variants (b) would really mean:

- (9a) {Přiznám se, že} když mi pouštěl základy, co udělal,
 when to.me played foundations CO made

{tak já upřímně řečeno pomalu nepoznala, která písnička je která}

'{I admit that} when he played for me the [musical] foundations [CO] he'd written {I, quite frankly, had a hard time telling which song was which}'

- (9b) # ...když mi pouštěl základy, co je udělal,
 when to.me played foundations CO 3PL.ACC made

- (10a) {Připravil jsem si tu pro každého z vás tisíc korun}

za tu práci, co jste se mnou měli
 for that work CO AUX.2PL with me had

'{For each of you, I have ready a thousand crowns here} for the work [CO] you had with me'

- (10b) # ...za tu práci, co jste ji se mnou měli
 for that work.ACC.SG.F CO AUX.2PL 3SG.F.ACC with me had

Removing the pronoun from tokens in which it is used may seem less problematic simply because the bare *co* variant is the unmarked one for inanimate RNs, but the same reasoning may still apply. In (11), we have a token with the pronoun and its presence seems to highlight the (contextually supported) interpretation of a parenthetical comment, rather than an identificational reading:

- (11) {Já akorát doslova přeložil}

ty blbosti, co tys je napsal
 those stupidities CO you've 3PL.ACC written

'{I just translated literally} the stupidities, which you WROTE [them]'

The example is extracted from an argument about the quality of a text, where the addressee is the original author and the speaker the translator of the text. At issue is not some specific subset of *blbosti* 'stupidities' written by the author, as opposed to those written by someone else (here implying the translator as the potential other source), but the text as a whole. This is also indicated by the information structure of the RC, which puts the verb *napsal* 'written' in the focal position. The meaning that is communicated by the RC in (11) has the flavor of a side comment that applies to all members of the class of stupidities under discussion, along the lines of 'but you're the one who WROTE them [all]', in an argument about whose responsibility it is that the translated text got the author into trouble.

Overall, the interpretation of a given token (identification vs. explicative parenthetical) would depend on the pragmatic plausibility in a concrete context and there is no guarantee that by removing the pronoun in RCs with inanimate RNs we necessarily change the meaning of the RC. Nor can we claim that there is a categorical distinction between the RC types that is always manifested formally. However, the sample does justify an interim conclusion (and a hypothesis for further research) that the distinction identificational / explicative is largely neutralized with animate RNs, since those overwhelmingly prefer the explicit marking, and that it is partially maintained as a potential meaning difference with inanimate RNs, in which the pronoun is not needed for other functions and, therefore, remains available for marking such a distinction. Thus, whatever the ultimate answer about the observed distributions turns out to be, it seems safe to conclude that the issue of optionality and redundancy requires a careful re-evaluations and that the meaning differences between RCs as full propositions and RCs in which the direct object is not expressed as a distinct participant must be taken into account in the analysis.

3 Conclusions

The distribution of the resumptive pronoun in absolutive RCs in which the RN's referent serves as the direct object is not properly accounted for in the existing literature. A probe into the corpus of written Czech, reported in the present paper, makes it clear that it is a much more complex problem than previously assumed. While in the limited space of this study I could not provide a fully worked out, exhaustive account of the distributional patterns attested in the corpus, the findings provide concrete empirical foundations for further research and help articulate new hypotheses about the direction in which the patterns can be fruitfully studied. Based on a combination of qualitative and frequency-based quantitative analysis, I have shown that the criteria for determining the distribution of the accusative resumptive pronoun go well beyond the traditionally invoked need for expressing agreement categories and grammatical relations and that the distribution of the pronoun is not merely a question of optionality. Instead, we must work out the interplay between various properties of the RN (animacy, number, definiteness), the (often contextually conditioned) semantic relationship between the RN and the type of proposition expressed by the RC, and the degree of their mutual dependence and conceptual unity. Only on the basis of such a complex and close analysis can we hope to make predictions about the pronoun's function(s) and distribution in actual usage.

SOURCES OF DATA:

Czech National Corpus (ČNK), accessible at <http://www.korpus.cz>:

ČNK – SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000.

REFERENCES:

- CROFT, W. (1996): *Typology and universals*. Cambridge University Press.
- FRIED, M. (In press - a): Vztažné věty s nesklonným *co*. In: F. Štícha (ed.), *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia.
- FRIED, M. (In press - b): Grammatical analysis and corpus evidence. In: M. Konopka – J. Kubczak – Ch. Mair – F. Štícha – U. H. Waßner (eds.), *Grammar and Corpora 3*.
- GIVÓN, T. (1979): *On understanding grammar*. New York: Academic Press.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1988): *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HOPPER, P. – THOMPSON, S. (1980): Transitivity in grammar and discourse. *Language*, 56, 251–295.
- KOPEČNÝ, F. (1958): *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LEŠNEROVÁ, Š. – OLIVA, K. (2003): Česká vztažná souvětí s nestandardní strukturou. *Slovo a slovesnost*, 64, s. 241–252.
- DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny*, 3: Skladba. Praha: Academia.
- SVOBODA, K. (1967): Vztažné věty s nesklonným *co*. *Naše řeč*, 50, s.1–12.
- SVOBODA, K. (1972): *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Univerzita Karlova.
- ŠMILAUER, V. (1972): *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN.
- ŠTÍCHA, F. (2003). *Česko-německá srovnávací gramatika*. Praha: Argo.
- TIMBERLAKE, A. (1975): Hierarchies in the genitive of negation. *Slavic and East European Journal*, 19, 123–138.
- TIMBERLAKE, A. (1977): Reanalysis and actualization in syntactic change. In: Ch. N. Li (ed.), *Mechanisms of syntactic change*. Austin: University of Texas Press, 141–177.
- TRÁVNÍČEK, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny*, 2: Skladba. Praha: Slovanské nakladatelství.

Ke vztahu kognitivního obsahu a jazykového významu

Jarmila Panevová

Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy

panevova@ufal.mff.cuni.cz

On the relation between cognitive content and linguistic meaning

ABSTRACT: The necessity to distinguish between ontological (cognitive, extralinguistic) content and linguistic („literal“) meaning has its sources in European structural linguistics. The idea that the task of linguistics itself is to study language in its „form“ rather than in its „substance“ is further elaborated in the Prague Linguistic Circle. However, analyzing concrete language data we often face many open questions: It is not always clear how to divide the knowledge of language from the knowledge of the world, which general criteria could be used for the separation of (language) ambiguity and vagueness etc. The present contribution cannot be aimed at the solution of these non-trivial distinctions; we only present some Czech examples as a challenge for consideration, which we believe to be useful for the determination of this boundary. The examples belonging to the different phenomena of language structure are analyzed from the point of view of the asymmetry between the layer of content and the layer of meaning. The examples with different aspectual and tense forms are used as an exemplification of the asymmetry „same content – different meanings“. The reflexive forms, dative case dependent on the verb, coreference with infinitival and other constructions serve as examples of the situation where instances of different content are not articulated as oppositions in linguistic meaning but rather display structural ambiguity. Despite of these problems, we are convinced that without keeping the distinction between linguistic meaning and cognitive content during the analysis of language data the description of the language system is impossible.

KEY WORDS: cognitive content, linguistic meaning, language ambiguity and vagueness, asymmetry between content and meaning

KLÍČOVÁ SLOVA: kognitivní obsah, jazykový význam, víceznačnost a neurčitost v jazyce, asymetrie mezi obsahem a významem

1 Východiska úvah o vztahu obsahu a významu

Tradice rozlišovat (jazykový) význam od (kognitivního/ontologického) obsahu je pro českou lingvistiku přinejmenším od založení Pražského lingvistického kroužku charakteristická a i z hlediska metodologie současné lingvistiky podstatná. Pražská lingvistická škola měla v této oblasti na co navazovat. Při-

pomeňme zde formulace z děl zakladatelů strukturní lingvistiky, které se bezprostředně k této problematice vztahují: „Lingvistika tudíž pracuje v oblasti, v níž se prvky obou řádů (*zvuku a myšlenky – JP*) kombinují, a tato kombinace vytváří formu, nikoli substanci.“ (F. de Saussure, 1916, citováno podle českého překladu, 1989, s. 140), „Jazyk je forma, a nikoli substance.“ (op. c., s. 150). Na F. de Saussura navazoval L. Hjelmslev (1943, citováno podle českého překladu, 1972, s. 57–58), který píše: „Zjišťujeme v jazykovém obsahu, v jeho procesu, specifickou formu, totiž obsahovou formu. [...] Každý jazyk klade své hranice do amorfní, „myšlenkové masy“ a zdůrazňuje v ní různé momenty v různých uspořádáních.“ Lingvistika tedy studuje „formu obsahu“ (nikoli jeho substanci). Jako naprosto logický se v této návaznosti jeví Mathesiusův pohled soustavně předkládaný v jeho pracích a pregnančně formulovaný např. ve studii *Řeč a sloh* (1942, citováno podle Mathesius, 1982, s. 92): „Každý jazyk chápe skutečnost podle svého a upravuje a zjednodušuje ji k obrazu vlastního systému znaků.“ U M. Dokulila a F. Daneše (1958, s. 232) nacházíme v této souvislosti často citovanou formulaci o tom, že forma „vytváří určité poukazy k obsahu, tj. jazykové významy; význam je tedy obsah v zrcadlení formy“. U F. Daneše (1974, s. 144) nacházíme i další výroky hlásící se k tomuto pojetí, srov. „[...] skutečnost je mnohonásobně, bohatě strukturována [...] a [...] jednotlivé jazyky vybírají, nepostihují všechny složky této strukturační a rovněž uvnitř jednoho jazyka různé výrazy postihují různé úseky, složky a aspekty této mnohonásobné strukturační“. Analýzu významu tedy podle autora „nelze zaměňovat analýzou mimojazykové skutečnosti“. Tyto zásady nejen proklamuje, ale také zpracovává P. Sgall, viz např. (Sgall, 1994, citováno podle Sgall, 2006, s. 336, dále také Sgall, v tisku): „Following de Saussure, the Praguians distinguished between content itself (its ‘substance’, Hjelmslev’s ‘sense’ or Coseriu’s ‘Bezeichnung’) and its (linguistically patterned) form“. K těmto pregnančně formulovaným názorům představitelů klasické i poválečné Pražské lingvistické školy se přiklání i logici, kteří jsou zvyklí pracovat s přirozeným jazykem (srov. např. Peregrin, 1999) a kteří přispívají k odstranění některých nedorozumění mezi lingvisty a logiky vzniklých směřováním pravdivostních hodnot s pravdivostními podmínkami, popř. sémantiky extenzionální se sémantikou intenzionální, tedy pojmů, které jsou s hranicí obsahu a významu spojeny.

Zmínili jsme se o evropských kořenech této problematiky iniciovaných v lingvistice strukturní, okrajově je lze najít i v lingvistice mimoevropské. Za výstižnou pokládáme metaforu Bar-Hillelovu (1970) o tom, že „kanibalismus se nemá vylučovat lingvistickými prostředky“. Svým způsobem k této problematice přispěl i raný N. Chomsky (1957, citováno podle českého překladu 1966, s. 16): „gramatické“ nelze ztotožnit s pojmem „smysluplné“, „mající význam“.¹

¹ Z výše uvedených citátů plyne, že nejvlastnějším úkolem lingvistiky je studium jazykového významu (nikoli obsahu) a že ten je jazykově specifický. Nechceme se zde tedy vyjadřovat k dalším etapám Chomského teorie směřujícím již zcela k myšlence jazykové

Příklad (1) na rozdíl od příkladu (2) má podle N. Chomského plné právo na to, aby byl gramatikou jazyka akceptován:

- (1) Colorless green ideas sleep furiously.
- (2) *Furiously sleep ideas green colorless.

2 Víceznačnost vs. vágnost

Všechny citáty, které uvádíme v odd. 1, obsahují formulace jasné, i když někdy obrazné. Sdílení těchto názorů a výše uvedených obecných zásad nás ovšem nezbavuje obtíží při praktickém řešení jednotlivých jevů a stanovování hranic, kdy překračujeme kompetence lingvistického popisu. K tomu přispívají nejasnosti, kdy jde o gramatiku a kdy o pragmatiku, kdy jisté vlastnosti studovaných konstrukcí plynou z omezení daných gramatikou a kdy jde o vliv konkrétního lexikálního obsazení konstrukce.

Úkol, před jehož řešením v příkladech v tomto oddílu stojíme, je alespoň ilustrativní odlišení vágnosti od víceznačnosti. Podle obecného kritéria víceznačnost odstraňujeme na základě znalosti češtiny, zatímco k interpretaci vágnosti potřebujeme znalosti světa, situace apod. (srov. též Peregrin, 1999, s. 227: „... existuje rozdíl, byť neostrý či závislý na okolnostech, mezi *znalostí jazyka* a *znalostí faktů tímto jazykem vyjadřovaných*“ - zvýraznění patří citovanému autorovi). Podle autora by nebylo rozumné tento rozdíl ignorovat.

Aplikujme tedy tyto zásady na několik českých nejednoznačných příkladů (3), (4), (5):²

- (3) Představil tchyni hospodyně.
- (4) Japonský lék na kanadské problémy nepomohl. (*Lopatková, 2003, s. 106, příklad z PDT*)
- (5) Prezentace firmy se nepovedla.

Víceznačnost je ve větě (3) způsobena morfématickými prostředky (morfológickou homonymií mezi dativem a akuzativem v tomto deklinacním typu s důsledky pro ohodnocení členů závislých na slovese po řadě jako nepřímého a přímého objektu; ve větě (4) předložkový pád stojí na hranici dvou syntagmat, ale v syntaktické struktuře (povrchové i hloubkové) patří buď jako adnominální k substantivu, nebo jako adverbální ke slovesu (a to je v závislostním stromě příslušně zachyceno). Ve větě (5) je podmětová skupina buď nominalizační struktury „firma se prezentovala“, nebo „firma byla někým prezentována“ = někdo prezentoval firmu). Kritéria, pomocí kterých jsme řešili významový konflikt u věty (3) náhradou homonymního tvaru tvarem v tomto kontextu neho-

univerzálnosti a jazykových univerzálií. Jde o hypotézy, které nebyly zatím ani přesvědčivě prokázány, ani vyvráceny.

² Pokud u příkladu není uveden zdroj, jde o příklad introspektivní. Příklady korpusové jsou označeny zkratkou příslušného (sub)korpusu ČNK. Zkratka PDT odkazuje na syntakticky anotovaný korpus Prague Dependency Treebank.

monymním (*představil matce hospodyni* vs. *představil matku hospodyni*), v (4) přesunem předložkové skupiny na jiné místo ve větě (*japonský lék nepomohl na kanadské problémy*) a u věty (5) hledáním „zdrojové“ konstrukce), patří k našemu vybavení mluvčích češtiny, a jde tedy o řešení vícestupnosti.

V příkladech (6), (7), (8) je objekt slovesného děje v singuláru, který jakožto bezpříznakový člen opozice čísla může vyjadřovat i mnohost:

(6) Děti ve školce dostaly na besídce od sponzorů dárek.

(7) Účastníci užívají na kursu notebook.

(8) Muži nesli do auly klavír.

Distribuce mezi objektem v singuláru a plurálovým subjektem zůstává v (6) – (8) nespecifikována; v (6) lze spekulovat o tom, zda děti dostaly společný dárek, nebo každé dítě dostalo svůj dárek/dárky, analogicky v (7) je myslitelné, že každý přinesl svůj notebook, při promítání prezentace stačí jeden pro všechny. V (8) naše znalosti o tom, kolik váží klavír, (obsahově) vylučují interpretaci, že každý nesl svůj klavír. Obecná vlastnost vztahu neurčitě (vágní) distribuce mezi subjektem a objektem je všem těmto konstrukcím společná, v jejím důsledku je objektu připsán význam SG. Specifikace tu tedy není dána jazykovým systémem (významem) a zůstává jen v oblasti kognitivního obsahu.

Je dobře známo, že slovesný čas ve větách vedlejších obsahových zpravidla nevyjadřuje čas absolutní (tedy vztah k okamžiku promluvy), ale čas relativní, tj. časový vztah k ději věty řídící (vezměme pro jednoduchost jen jejich závislost na větě hlavní). Toto tvrzení plyne jasně z příkladu (9a), kde *přečtení* už (z hlediska okamžiku promluvy) mohlo, ale nemuselo nastat. Je ovšem proti zásadám popisu jazykového významu českých časových forem říkat, že ve vedlejší větě (9b) je vyjádřena minulost. Ta je u věty (9b) pouze výsledkem inference, že předčasnost k minulosti je nutně minulá, předcházení okamžiku promluvy však není neseno významem časové formy v tomto syntaktickém útvaru:³

(9a) Student určitě učitelce potvrdí, že Babičku Boženy Němcové přečetl.

(9b) Student učitelce potvrdil, že Babičku Boženy Němcové přečetl.

3 Asymetrický dualismus mezi obsahem a významem

Vztahy mezi výrazem a významem jsou charakterizovány asymetrickým dualismem (viz Karcevskij, 1929). Ve Funkčním generativním popisu (FGP), v jehož rámci pracujeme, je tento vztah chápán stratifikačně a studují se vztahy mezi formami a jejich funkcemi na sousedních rovinách (Panevová, 1981). Výše uvedené příklady (3) – (5) jsou doklady takových asymetrií mezi morfonologií

³ Tato inference by mohla patřit k těm, které Peregrin (1999, s. 200) nazývá absolutními inferencemi na rozdíl od kontextuálních inferencí. Avšak autor sám ukazuje, že v přirozeném jazyce není často pro toto rozhodnutí jednoznačné řešení.

a morfematikou (příklad (3)), typem závislosti a postavením členu ve větě (příklad (4)), hloubkovým a povrchovým větným členem (příklad (5)).

Pokusíme se uplatnit princip asymetrického dualismu i na vztahy mezi plánem obsahu a plánem významu. Potíž ovšem spočívá v tom, že zatímco inventář jednotek (metajazyk) rovin nižších je více méně vymezen (pro rovinu morfematičky uspokojivě, pro roviny větné stavby není patrně zcela uzavřen, ale - byť pro různé autory a školy různý – existuje), pro plán obsahu takový inventář (zatím) neexistuje.⁴ Musíme tu tedy pracovat s vymezením intuitivním.

3.1. S případy shody kognitivního obsahu a rozdílu v jazykovém významu se setkáváme poměrně často. Sem patří oblast sloves konverzívních (*Jan prodal Pavlovi auto* vs. *Od Jana koupil Pavel auto.*), tzv. alternace slovesných rámců (různé diateze) typu *Naložil cement na vůz* vs. *Naložil vůz cementem*, *Včely se hemží na zahradě* vs. *Zahrada se hemží včelami*. Proti jazykové synonymii členů těchto dvojic byla vznesena na různých místech řada relevantních námitek, které zde nebudeme opakovat. Do této oblasti patří i rozdíl v aktivní a pasivní perspektivě (*Otčím bije nevlastní děti* vs. *Od otčíma jsou bity nevlastní děti*).

Za specifické projevy této asymetrie pokládáme známé Mathesiovy (1947) příklady s konkurencí vidů a na ně navazující příklady Poldaufovy (1964) a dalších lingvistů o konkurenci časů, srov. k tomu též Sgall – Panevová (1976):

- (10a) Kdo vám ty šaty šil? (V. Mathesius, 1947)
- (10b) Kdo vám ty šaty ušil? (V. Mathesius, 1947)
- (11a) Stanice, kterou jsme projeli, byl Kolín. (I. Poldauf, 1964)
- (11b) Stanice, kterou jsme projeli, je Kolín. (I. Poldauf, 1964)
- (12a) Zvíře, které jsme přejeli, byla veverka. (R. Lakoffová, 1970)
- (12b) Zvíře, které jsme přejeli, je veverka. (R. Lakoffová, 1970)

V. Mathesius mluví u (10a) a (10b) a u dalších podobných dvojic o „různé stylizaci jazykové o téže skutečnosti“; (a) a (b) tedy mají různý význam, různé morfematicky ztvárňují týž obsah. Ztráta relevance *Kolína* pro projíždějícího cestujícího je ztvárněna v (11a), naopak, cestující z věty (11b) jsou si vědomi, že Kolín nepřestal být Kolínem ani potom, co ho minuli. Různý vztah mluvčích k mrtvé veverce je pregnančně ztvárněn různou jazykovou stylizací času u hlavních vět v (12a) a (12b).

3.2. Opačnému vztahu, totiž vztahu „různý obsah – stejný význam“ odpovídají mj. výše uvedené věty (6) – (8). Podobně vidíme i otázku zrušení protikladu zdvořilosti u 2. osoby při vykání v plurálu (oproti singuláru). Zatímco pro vykání jedné osobě má čeština zvláštní (paradigmatickou) formu (viz Panevová, 2009), plurál 2. osoby je shodný pro skupinu osob, jimž mluvčí tyká a jimž vyká (nemluvě o tom, že skupina se může skládat z osob, jimž tyká i jimž vyká).

⁴ Ani logická sémantika přes úspěšné dílčí pokusy takový aparát nezkonstruovala.

V plurálu je tedy rys zdvořilosti pro 2. osobu setřen, obsahovému rozdílu neodpovídá rozdíl jazykového významu.

V rámci exemplifikace tohoto typu asymetrie se ovšem nutně vracíme k problému, jak jsme ho postulovali v odd. 2 výše, tj. k řešení hranic (obsahové) vágnosti a (jazykové) víceznačnosti. Uvedeme zde pouze úvahy k některým z těchto jevů:

3.2.1. Pro řešení víceznačnosti reflexivní částice/zájmena *se/si* v českých konstrukcích není metajazyk českých gramatik sice jednotný, ale vystihuje všechny funkce potřebné pro řešení významových rozdílů v příkladech (13), (14), (15).⁵ u významu recipročního (*navzájem*) není ovšem v jazykové struktuře obsaženo, zda u vzájemnosti jde i o inkluzi sebe sama, nebo nikoli.⁶

(13) Muzikanti, spisovatel a výtvarníci *se* povzbuzovali širokým spektrem látek, počínaje alkoholem. (SYN2005) - (*každý sebe/ navzájem*)

(14) Prostřednictvím besed *se* pacienti informují o léčbě své choroby. (SYN2005) (*každý sebe/deagent. – jsou informováni/ navzájem*)⁷

(15) Obě země *se* obviňují, že ilegálně poskytují subvence svým výrobcům. (SYN2005) (*?každá sebe/navzájem/deagent. – jsou obviňovány*)

3.2.2. Popis jazykového významu vyžaduje dostatečně jemný metajazykový aparát pro zjištění významové distinkce, na druhé straně je ovšem třeba počítat i s jednotkami pro významy, které jsou samy o sobě neurčité vzhledem k jiným pevněji specifikovaným jednotkám. Jako příklad tohoto typu uvedeme adverbální dativ, jemuž bývá v mluvnickví připisován význam posesivní. Tuto hypotézu vyvrátil již Piřha (1971, 1992), srov. naši obměnu (16) Piřhova příkladu, kde dativu připisujeme funktor (významově poměrně vágní) volného určení (ne)prospěchu (BENefaktoru); v příkladu (17) je sice posesivní interpretace při tomto lexikálním kontextu na místě, ale jde jen o obsahovou interpretaci, významově je i tento dativ ohodnocen jako BEN. Podobné problémy nastávají ovšem i u konkurence (neobligatorního) valenčního dativu a benefaktoru, tam by však mohlo jít i o rozdíl významový (ADDR v (18) a BEN v (19)), význam slovesa *nést* v (19) je parafrázovatelný *pomáhal jí s nákupem*.⁸

⁵ Nerozebíráme zde jednotlivé významy teoreticky, k tomu viz Panevová (2008). Místo dříve užívaného termínu "reflexivní pasivum" používáme termín "deagentizace", viz i termín "reflexivní forma slovesná" (Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 371).

⁶ K tomu srov. náš příklad s recipročním významem uvedený jinde V bludišti na Petříně se děti vidí v zrcadlech, který nabízí velké množství obsahových interpretací podle počtu dětí a jejich postavení vzhledem k zrcadlům. Otázka, zda každé dítě vidí každé jiné dítě a (navíc) sebe, je z hlediska jazykového významu bezpředmětná.

⁷ Všechny navržené významy uvedené v závorce u (14), (15) nejsou stejně pravděpodobné; pro každý z nich však lze nalézt vhodný kontext.

⁸ V (18) a (19) zde opět předkládáme preferovaný význam, který nám podbízí dané lexikální obsazení. Strukturně jde opět o homonymii dativu (u slovesa *nést* jde buď o neobli-

- (16) Při koupi vánočních kaprů prodavači mohou useknout zákazníkům hlavu.
 (17) Host políbil paní domu ruku.
 (18) Syn nesl matce kufr špinavého prádla.
 (19) Cestou ze supermarketu syn nesl matce těžký nákup.

3.2.3. Zřejmým příkladem vágnosti je použití anaforických prostředků pro vyjádření intravětné i intervětné koreference. Ve větě (20) může být konatelem odvozu (podle kontextu apod.) jeden nebo druhý z jmenovaných, nebo dokonce někdo, o němž byla řeč v předchozím kontextu, žádné pravidlo české gramatiky nám neumožňuje tuto nejasnost odstranit. Ve větách (21), (22) však znalost pravidel české gramatiky o užití infinitivu po slovesech „kontrola“ (pro češtinu viz Panevová, 1996) jednoznačně určuje, že po slovese *hodlat* bude jeho konatel/nositel tím, kdo vykoná odvoz, kdežto po slovese *nařít* je vykonavatelem děje v infinitivu adresát nařízení. Seznam sloves s těmito vlastnostmi je konečný a může být empiricky zjištěn (bohatou exemplifikaci lze pro češtinu nalézt u Svobody, 1962; Panevová, 1996).

- (20) Martini se dohodl s Pavlem, že (Sbi/j/ex) odveze dědečka na nádraží. (*Martin/Pavel/ někdo další (ex), známý z kontextu*)
 (21) Martini hodlal (Sbi) odvézt dědečka na nádraží.
 (22) Martini nařít Pavlovi (Sbj) odvézt dědečka na nádraží.

Jednoznačnost pravidel určujících jednoznačnost koreference mezi členem řídící predikace (kontrolorem) a (nevyjádřeným) subjektem infinitivu narušuje existence třídy sloves nevelké rozsahem, ale zajímavé co do vlastností. Jsou to slovesa, která mají dvojí možnost kontroly/koreference, a to ACT(or) – Subjekt a ADR(esát) – Subjekt;⁹ v češtině tuto vlastnost mají slovesa *slíbit*, *nabídnout*, *odepřít*, *odmítnout*.¹⁰

- (23) ... pošmistr, mu velkoryse nabídl (Sb_i) přenechat kohouta. (SYN2005)
 (24) (*Gen.ACT*) Bylo mi nabídnuto (Sb_i) napsat úvod k návodům na dietu. (SYN2005)
 (25) Včera telefonicky nabídla Chytilová, Vaculíková (Sb_{i/j}) natočit film podle Chlapce. (SYN 2005)

Zatímco ve větách (23), (24) na základě obsahových vztahů jeden z významů (jeden typ koreference) eliminujeme bez problémů (v (23) nejde o ADR – Sb, v (24) o něj nejspíše jde), pro výběr pravděpodobné interpretace věty (25) potřebujeme znalost reálií (*Chytilová točí, Vaculík píše*). Věta (25) jako taková a s ní i věty (23), (24) a další infinitivní konstrukce po jmenovaných slovesech zůstávají (strukturně) homonymní. Ostatně stačí do věty (24) vsunout určení konatele a koreference může být i jiná, viz (24'), situace je co do možnos-

gatorního adresáta, nebo o benefaktor).

⁹ V bohaté literatuře o kontrole se užívá pro tento typ termín "control shift" (Landau, 2000, s. 23).

¹⁰ Nemůžeme zaručit, že předložený čtyřprvkový seznam je konečný.

tí koreference stejná jako v (25) až na to, že o účastnících dějů máme méně informací než o veřejně známých lidech:

(24') Bylo mi_i nabídnuto známou dietoložkou_j (Sb_{i/j}) napsat úvod k návodům na dietu.

Prozkoumali jsme z tohoto hlediska nevelký vzorek materiálu z korpusu SYN2005 pro sloveso *nabídnout*; poměr možných kontrolorů v 24 dokladech je vyjádřen vztahem

ACT : ADDR = 14 : 10.

Také u subjektového infinitivu lze stanovit, které členy se účastní vztahu koreference, tj. jsou spojeny vztahem kontroly, ale i tady vznikají víceznačnosti narušující jednoznačnost fungování těchto pravidel. V (26) je zjevným kontrolorem předložková skupina *pro + Akuz.* Landau (2000, s. 34) cituje Kawasakiho příklad, kde tomu tak není (27). V českém příkladu (26) je zřejmé, že *takoví lidé* (jako kontrolor infinitivu) *mají zůstat ve vězení*, příklad (28) lze buď chápat analogicky jako (26) (*je to Rusko* jako konatel, *kdo má odvrhnout imperiální pohled*), nebo konatel, *kteřý má tento pohled odvrhnout*, je všeobecný, nespecifikovaný, a děj se stane ve prospěch Ruska (jako Benefaktoru). Ve větě (29) jde o analogickou víceznačnost jako ve větě (28).

(26) Pro takové lidi je lepší zůstat ve vězení. (SYN2006PUB)

(27) It is dangerous for babies to smoke around them. (Landau, 2000, příklad (18a), s. 34)

(28) Pro Rusko by bylo podle něj dobré odvrhnout imperiální pohled na okolní svět. (SYN2006 PUB)

(29) Pro státní instituce bylo přinejmenším neférové zadlužený podnik prodat. (SYN2006PUB – obměna)

Přestože se mnozí autoři pokoušejí o typologii kontroly (např. s rozlišením kontroly exhaustivní, parciální, rozpolcené „split control“), viz např. Landau, 2000, s. 53), typ exemplifikovaný zde příklady (30), (31), (32) není v tomto paradigmatu explicitně zmíněn. Možná to má i své dobré důvody:¹¹ V těchto větách je z obsahu zřejmé, že konatel slovesa *slíbit* nebude děj vyjádřený infinitivem vykonávat přímo/osobně. Podmět infinitivu by bylo možno vykládat jako všeobecný (v Landauově terminologii arbitrární), ale vztah mezi slibujícím konatelem a všeobecným vykonavatelem slibu je obsahový. V jazykové stylizaci „kontrolor“ bere na sebe zodpovědnost za vykonání děje a stává se tak i sémanticky jeho konatelem.

(30) Vláda slíbila postavit v Kolíně tisíc bytů. (SYN2005)

(31) Jeho konkurenti z ODS i on slibuje vybudovat dálnici z Brna až do slovenského Trenčína. (SYN2005)

(32) i Putin slíbil snížit počet jaderných hlavic. (SYN2005)

¹¹ I když mezi jinými typy kontroly v Landauově třídění vidíme spíš vztahy obsahové než významové a syntaktické.

3.2.4. Také valenční rámce u skupiny sloves *dicendi* a *sentiendi* mají spojitost s problémem koreference: Vzniká otázka, zda slovesa jako *říkat*, *vyprávět*, *sdělovat* apod. jsou trojargumentová nebo zda mají argumenty čtyři (podrobněji k tomu viz Daneš - Hlavsa - Kořenský, 1980, a nově Kettnerová, 2009). Hypotéza předpokládající jejich trojargumentovost¹² je založena na myšlence (povrchového) rozštěpení aktantu na základě (nutné) koreference (mezi Patientem a Efektem), jako je tomu v (33). Kettnerová (op.c.) přesvědčivě prokázala, že koreference není nutná, že stačí i jiné, daleko volnější obsahové souvislosti (vyžadující od posluchače znalost světa), srov. (34) – (37). Důsledkem těchto zjištění je postulování valenčního rámce o 4 pozicích (vedle ACT a ADDR je to PAT a EFF) pro slovesa v (33) – (36), o 3 pozicích pro jiná slovesa (jako v (37) – ACT PAT EFF):

- (33) Sdělil nám o své dceři, že se bude vdávat. (= Sdělil nám, že se jeho dcera bude vdávat)
- (34) ... dokonce se mi podařilo složit jelena, o kterém ženské při zalesňování říkaly, že parohy by neměly viset na fořtovně. (SYN2000).
- (35) Mozart by teď v plném slova smyslu mohl říci i o anglickém publiku, že „moji Londýňané“ mi rozumějí. (SYN2000)
- (36) Chtěl jsem vám o ní říci, že by bylo krásné, kdyby zemřela. (příklad (48) Kettnerové, op. c., s. 171 ze SYN2005)
- (37) Poprvé a naposled jsem tam slyšel o jeho dětství, že děda padl hned na začátku světové války. (SYN2005)

4 Shrnutí

Jsme si vědomi, že podáváme jen dílčí přehled problémů spojených s hranicí obsahu a významu a předkládáme prisma, jak naznačenou problematiku chápeme. Jsou to empirická pozorování nashromážděná za léta snahy o popis jazykového významu na základě asymetrického dualismu forem a funkcí. Nepodáváme tu řešení komplexní, ale jen metodologický směr úvah a argumentů, jichž jsme při řešení jednotlivých případů užívali a jaká je třeba při lingvistické práci zvažovat. Je pochopitelné, že tu lingvistika při řešení komplikovanějších případů očekává výraznější pomoc od logiků.

LITERATURA

- BAR-HILLEL, Y. (1970): Argumentation in Pragmatic Languages. In: Y. Bar-Hillel (ed.), *Aspects of Language*. Jerusalem, s. 206–221.
- DANEŠ, F. (1974): K struktuře slovesných významů. In: *Jazykovedné štúdie XII (Peciarov zborník)*. Bratislava: Veda, s. 142–152.

¹² U části sloves s touto problematikou jde o otázku, zda je sloveso troj- nebo dvojargumentové (jako *slyšet* v příkladu (37)). Detailní rozbor bez tohoto zjednodušení rozlišující, zda sloveso má nebo nemá ve valenčním rámci ADDR, podává Kettnerová (2009).

- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – KOŘENSKÝ, J. (1980): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DOKULIL, M. – DANEŠ, F. (1958): K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 231–246.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HJEMSLEV, L. (1943): *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*. Copenhagen: University Copenhagen. Český překlad F. Čermáka, *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia, 1982.
- CHOMSKY, N. (1957): *Syntactic structures*. Mouton: The Hague. Český překlad Z. Hlavsy, *Syntaktické struktury*. Praha: Academia, 1966.
- KARCEVSKIJ, S. (1929): Du dualisme asymétrique du signe linguistique. In: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 1, s. 88–93. Český překlad A. Bémové in: *Principy strukturní syntaxe I* (1974). Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 26–30.
- KETTNEROVÁ, V. (2009): Konstrukce s rozpadem tématu a dikta. *Slovo a slovesnost*, 70, s. 163–174.
- LAKOFF, R. (1970): Tense and Its Relations to Participants. *Language*, 46, s. 838–849.
- LANDAU, I. (2000): *Elements of Control*. Dordrecht: Kluwer.
- LOPATKOVÁ, M. (2003): *O homonymii předložkových skupin v češtině (Co umí počítat?)*. Praha: Karolinum.
- MATHESIUS, V. (1982): Řeč a sloh. In: *Jazyk, kultura, slovesnost*. Praha: Odeon, s. 92–146.
- MATHESIUS, V. (1947): O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, s. 195–202.
- PANEVOVÁ, J. (1981): K otázkám homonymie a neutralizace ve stavbě věty. In: *Jazyko-vedné štúdie 16*. Bratislava: Veda, s. 85–89.
- PANEVOVÁ, J. (1996): More Remarks on Control. In: *Prague Linguistic Circle Papers*, Vol. 2, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Publ. House, s. 101–120.
- PANEVOVÁ, J. (2008): Problémy se slovanským reflexivem. In: *Česká slavistika*. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů, Ochrid 10. – 16. 9. 2008. *Slavia* 77, s. 153–163.
- PANEVOVÁ, J. (2009): Honorifika v češtině (České vykání – teorie a korpusová data). *Južnoslovenski filolog*, 65, s. 101–108.
- PEREGRIN, J. (1999): *Význam a struktura*. Praha: Oikoymenh.
- PIŤHA, P. (1971): Existuje dativ posesivní? *Slovo a slovesnost*, 32, s. 301–312.
- PIŤHA, P. (1992): *Posesivní vztah v češtině*. Praha: AVED.
- POLDAUF, I. (1964): Souhrnný pohled na vid v nové češtině. *Slovo a slovesnost*, 25, s. 46–56.
- SAUSSURE de, F. (1916): *Cours de linguistique générale* (Ch. Bally, A. Sechehay, eds.). Lausanne-Paris: Payot. Český překlad F. Čermáka, *Kurs obecné lingvistiky*, Praha: Odeon, 1989.

SGALL, P. (1994): Meaning, reference and discourse patterns. In: P. L. Luelsdorff (ed.), *The Prague School of Structural and Functional Linguistics*: Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Publ. House, s. 277–309.

SGALL, P. (2006): *Language in its multifarious aspects*. Praha: Karolinum.

SGALL, P. (v tisku): Význam a obsah. In: *Užívání a prožívání jazyka*. Praha: Karolinum.

SGALL, P. – PANEVOVÁ, J. (1976): Obsah, význam a gramatika se sémantickou bází. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 14–25.

SVOBODA, K. (1962): *Infinitiv v současné spisovné češtině*. Praha: Academia.

GRANTOVÁ PODPORA

Tento příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA CR 405/09/0278, GA CR P406/10/0875 a VZ MSM 0021620838.

Kondicionál přítomný jako součást explicitních performativních formulí

Magda Ševčíková

Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy

sevcikova@ufal.mff.cuni.cz

Present conditional as a component of explicit performative formulae

ABSTRACT: The present paper focuses on the form of the first person present conditional as a component of explicit performative formulae (EPF), which are considered to be a means directly expressing the communicative function of an utterance. We try to demonstrate that the performative usage of verbs is not limited to indicative forms of imperative verbs in Czech, as usually stated, but that also the form of the first person present conditional of imperfective as well as perfective verbs is used as an ordinary component of EPF. In Section 2, basic characteristics of EPF are briefly described. Two groups of verbs (verbs of assertion and verbs of appeal) are examined on the basis of language data from two corpora: from the Prague Dependency Treebank 2.0 and SYN2005 corpus (Sect. 3). In Section 4, the performative function of the conditional forms of these verbs is attested by means of Austin's test and by some other criteria described in theoretical works. We further examine how the propositional content is expressed in analyzed utterances as well as what the difference between the examined EPF with the conditional verb form and the EPF with the indicative form is.

KEY WORDS: conditional verb form, indicative verb form, explicit performative formulae, performative usage of verbs, propositional content, verbs of appeal

KLÍČOVÁ SLOVA: kondicionálová forma slovesa, indikativní forma slovesa, explicitní performativní formule, performativní užití slovesa, propoziční obsah, výzvodná slovesa

1 Úvod¹

Jedním z prostředků pro přímé vyjádření komunikační funkce jsou souvětěné výpovědi, v jejichž řídicí klauzi vystupuje slovesný tvar, kterým je explikována komunikační funkce dané výpovědi, a v jejichž závislé klauzi je vyjádřen vlastní propoziční obsah výpovědi. O těchto souvětích se hovoří jako o explicit-

¹ Děkuji prof. Jarmile Panevové a dr. Markétě Lopatkové za cenné poznámky k rukopisu tohoto příspěvku, za důležitá upozornění a doporučení děkuji rovněž oběma recenzentům.

ních performativních formulích (dále EPF), o slovesných tvarech vyjadřujících komunikační funkci jako o tvarech performativních. Za základní performativní tvar je v odborné literatuře označován tvar 1. os. sg. nebo pl. indikativu přezenta aktiva nedokonavého slovesa, srov. tvar *doporučuji* v EPF v př. (1).

Cílem tohoto příspěvku je ukázat, že vedle uvedeného indikativního tvaru slovesa se v EPF běžně uplatňuje také tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného (srov. př. (2)). V následujícím oddílu nejprve probereme formální a sémantické charakteristiky EPF. Skutečnost, že tvar kondicionálu přítomného může být v češtině důvodně považován za součást EPF, se pokusíme ukázat analýzou materiálu, který jsme způsobem popsáním v odd. 3 získali z korpusů PDT 2.0 a SYN2005. Zaměříme se přitom na kondicionálový tvar plnovýznamových sloves vystupujících v EPF s komunikační funkcí oznámení a některých typů výzvy (srov. odd. 4). Příspěvek uzavíráme stručným shrnutím v odd. 5.

- (1) Doporučuji ti, abys odešel.
- (2) Doporučoval bych ti, abys odešel.

2 EPF jako přímé vyjádření komunikační funkce výpovědi

2.1 Komunikační funkce jako konstitutivní rys výpovědi

Komunikační funkce, tedy záměr, s nímž mluvčí výpověď pronáší,² je z hlediska používání jazyka jako nástroje komunikace považována za zásadní rys výpovědi. Výpovědi „mají zpravidla nějaký věcný (propoziční) obsah a vyznačují se vždy nějakou komunikační (výpovědní) funkcí“ (Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987, s. 307; srov. také Grepl – Karlík, 1998, s. 410 a 420n.). V komunikaci se tak mohou uplatnit výpovědi, které nemají propoziční obsah, ale mají komunikační funkci (př. *To tak!*), naopak výpovědi s propozičním obsahem, ovšem bez komunikační funkce v rámci komunikace fungovat nemohou. EPF jsou nejen v češtině, ale i v dalších jazycích používány jako jeden z prostředků přímé signalizace komunikační funkce výpovědi.

2.2 Základní rysy EPF

Jak jsme uvedli výše, EPF jsou primárně souvčetně výpovědi sestávající z klauze řídicí a závislé. Součástí řídicí klauze je performativní tvar slovesa: zpravidla se jedná o tvar 1. os. sg. nebo pl. indikativu přezenta aktiva nedoko-

² Záměr, který mluvčí pronesením své výpovědi sleduje (komunikační / komunikativní záměr), považují Daneš – Hlavsa – Grepl (1987, s. 312) pouze za jednu ze tří složek komunikační funkce (za složku základní). Dalšími složkami komunikační funkce jsou „poznatky nebo předpoklady mluvčího o adresátovi a/nebo o situaci“ a „postoje mluvčího k obsahu výpovědi“. Pro účely tohoto příspěvku nepovažujeme za nutné mezi termíny komunikační funkce a komunikační záměr rozlišovat.

navého slovesa, kterým mluvčí příslušnou činnost nejen popisuje, ale zároveň ji i realizuje (Grepl – Karlík, 1998, s. 435; Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987, s. 315; Hirschová, 1988a, s. 14), srov. *doporučuji* v př. (1) vs. *kopu jámu*. Řídící klauzí s performativním tvarem slovesa je explicitně vyjádřena komunikační funkce dané výpovědi, tj. doporučení v př. (1). Klauzí, která řídící klauzí s performativním tvarem rozvíjí, je vyjádřen vlastní propoziční obsah výpovědi. Propoziční obsah může být v některých EPF vyjádřen rovněž substantivní konstrukcí (př. (3)), konstrukcí, jejímž jádrem je infinitiv (př. (4)), nebo ve výpovědích s funkcí výzvy imperativní výpovědi, ve výpovědích s funkcí otázky tázací výpovědi apod. (př. (5)).

(3) Žádám tě o pomoc.

(4) Doporučuji ti tu smlouvu nepodepisovat.

(5) Příkazuji ti: „Odejdi!“ Ptám se tě: „Pomůžeš mi?“

2.3 Slovesa, jejichž tvary jsou užívány performativně

Obecně se má za to, že neexistují performativní slovesa, ale že vybraná slovesa nabývají performativní platnosti v určitých tvarech, hovoří se o performativních tvarech slovesa, o performativně užitých tvarech nebo nepřesně o performativních slovesech (čímž jsou myšleny konkrétní tvary těchto sloves s performativní funkcí nebo ta slovesa jako lexikální jednotky, jejichž tvary se uplatňují performativně). Performativně jsou užívány nejčastěji tvary sloves mluvení, performativní užití však podle Grepla (v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 412) není vyloučeno ani u jiných sloves.³ I pokud jde o samotná slovesa mluvení, u některých z nich je performativní užití obvyklejší než u jiných sloves mluvení. Častěji jsou performativně užívána slovesa pro vyjádření různých druhů výzev než slovesa pro vyjádření oznámení nebo otázky (např. *příkazuji*, *zakazuji*, *vyzývám*, *doporučuji* vs. *oznamuji*).⁴

2.4 Slovesné tvary s performativní funkcí

Důvody, proč performativní funkci plní právě tvar 1. os. sg. nebo pl. indikativu přezenta aktiva nedokonavého slovesa, vysvětlují Daneš – Hlavsa a kol. (1987, s. 170n.; srov. rovněž Daneš, 1973, s. 118): „jedině indikativ je kompati-

³ Zřejmě nejobsáhlejší seznam českých sloves, která mohou být užitá performativně, uvádí Hirschová (1988a; také Hirschová, 1988b). Jak ovšem sama upozorňuje (Hirschová, 1988a, s. 14n.), slovesa byla do seznamu vybírána intuitivně a „uživatel jazyka je schopen, přinejmenším ve svém rodném jazyce, rozeznat, na základě znalosti lexikálních významů, které užití určitého predikátoru je performancí, tj. realizuje tu činnost, kterou vyjadřuje“.

⁴ Jedním z důvodů, proč jsou EPF pro indikaci jednotlivých typů výzev používány častěji než pro jiné komunikační funkce, může být skutečnost, že další z prostředků pro přímé vyjádření výzvové komunikační funkce (tzv. výpovědní forma imperativní, školsky: věta rozkazovací) neumožňuje mezi jednotlivými typy výzev rozlišovat (srov. Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987, s. 337, nebo Grepl – Karlík, 1998, s. 436).

bilní s performancí, nedok. prézens (jakožto výraz empirického slovesného času zahrnujícího okamžik promluvy) zajišťuje ztotožnění sdělované situace s promluvovým aktem, a 1. os. akt. zajišťuje nadto totožnost levointenčního participantu (tj. podavatele) s mluvčím aktuálního promluvového aktu“.

Kromě uvedených základních charakteristik se slovesné tvary při performativním užití vyznačují ještě několika dalšími rysy (srov. Grepl – Karlík, 1998, s. 436; Grepl v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 412; Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987, s. 316n.):

(i) často je k nim možno doplnit výraz *tímto* (př. *Tímto ti přikazuji, abys odešel*; jde o „test“ původně navržený Austinem, 1975, s. 57),

(ii) zpravidla nemohou mít zápornou podobu (srov. **Nepřikazuji ti, abys odešel*),⁵ u některých sloves má však performativní platnost i záporný tvar (př. *Nedoporučuji vám tu smlouvu podepisovat*),

(iii) nelze na ně aplikovat částice vyjadřující jistotu mluvčího typu *patrně, asi* (srov. **Patrně ti přikazuji, abys odešel*),⁶

(iv) performativní slovesné tvary indikující jinou než tázací komunikační funkci se mohou pojit se závislou klauzí uvozenou pouze spojkami *že* nebo *aby* (srov. *Oznamuji vám, že se schůzky nezúčastním*), při neperformativním užití mohou být rozvity závislými klauzemi uvozenými i jinými spojovacími výrazy (př. **Oznámil jsem jim, kdo se schůzky nezúčastní*),

(v) po performativních slovesných tvarech nelze spojku *aby* nahradit spojením spojky *že* s modálním slovesem (srov. *Přikazuji ti, abys odešel* vs. **Přikazuji ti, že máš odejít*), při neperformativním užití téhož slovesa ovšem taková podoba závislé klauze možná je (**Přikázal jsem ti, abys odešel / ... že máš odejít*),

(vi) performativní tvary sloves indikující nějaký typ výzvy lze při performativním užití spojit s imperativní výpovědí (*Poroučím ti, odejdi!*), při neperformativním užití nikoli (srov. **Poručil jsem ti, odejdi!*),

(vii) nemohou být rozvity časovými a místními doplněními.

Rys (v) uvádí z citovaných prací pouze Daneš – Hlavsa – Grepl (1987, s. 317). Podle našeho názoru je však i výpověď jako *Přikazuji ti, že máš odejít* možné chápat jako EPF, forma závislé klauze takovou interpretaci neruší. Rys (v) tedy považujeme za problematický a dále s ním nebudeme pracovat. Nebudeme využívat ani rys (vi), spojení neperformativního tvaru s imperativní výpovědí totiž na rozdíl od Daneše – Hlavsy – Grepla (1987, s. 317) jako nepřijatelné nehodnotíme. Okrajovou důležitost přikládáme také rysu (vii), který

⁵ Symbolem # u těchto případů signalizujeme, že se nejedná o EPF, že slovesný tvar 1. os. sg. nebo pl. nemá performativní platnost.

⁶ Jiné částice vyjadřující jistotu mluvčího ovšem s performativní funkcí slovesných tvarů kompatibilní jsou, srov. např. *Určitě ti doporučuji tu smlouvu nepodepisovat*.

jsme našli pouze v prvních dvou uvedených koncepcích, Daneš – Hlavsa – Grepl (1987) s ním nepracují. Proti platnosti rysu (vii) podle našeho názoru hovoří výpovědi typu (6), které chápeme jako EPF, i když je sloveso v jejich řídicí klauzi místně a časově rozvito.

Kromě tvaru 1. os. sg. nebo pl. indikativu prézenta aktiva nedokonavého slovesa jako základního slovesného tvaru s performativní platností mohou být ve specifických kontextech performativně užity i další tvary indikativu prézenta nedokonavých sloves: pasivní tvary 2. a 3. os. sg. nebo pl. a aktivní tvary 3. os. rovněž obou čísel, srov. př. (7) až (9). Pro tvar kondicionálu přítomného je performativní funkce připouštěna jen v některých pracích, užití kondicionálu v takové funkci je přitom označováno za výjimečné (srov. např. Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987, s. 316). V odd. 4 se pokusíme ukázat, že navzdory těmto tvrzením je v současné češtině kondicionál přítomný jako performativní tvar používán celkem běžně.

(6) Ted' a tady prohlašuji, že ...

(7) Jste vyzýváni, abyste ... / Studenti se vyzývají, aby ...⁷

(8) Akademický senát vyhláší, že ...

(9) Jana Nováková a Pavel Holý oznamují, že budou oddáni ...

3 Analyzovaný korpusový materiál

3.1 Používané korpusy

Jazykový materiál, na jehož základě jsme uplatnění tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného v EPF zkoumali, jsme čerpali ze dvou korpusů: z Pražského závislostního korpusu verze 2.0 (Prague Dependency Treebank 2.0, dále jako PDT 2.0)⁸ a z korpusu SYN2005.⁹ PDT 2.0 je soubor českých žurnalistických textů z 1. poloviny 90. let, kterým byla přiřazena anotace na třech rovinách: na rovině morfologické, na rovině analytické (na rovině povrchové syntaxe) a rovině tektogramatické (na rovině významové větné stavby). Anotace na všech třech rovinách je k dispozici pro více než 49 tisíc vět sestávajících z více než 830 tisíc slovních jednotek.¹⁰ Pro vyhledávání jazykových dokladů jsme využívali tzv. trénovací část těchto dat (jedná se o více než 38 tisíc vět obsahujících více než 650 tisíc slovních jednotek). Korpus SYN2005 je reprezentativní korpus současné psané češtiny, obsahuje 100 milionů slovních jednotek. Data korpusu SYN2005 byla anotována pouze na morfologické rovině.

⁷ Výpovědi těchto typů se v běžné komunikaci neuplatňují. Jsou stylisticky silně příznakové a jejich užití se v zásadě omezuje na určitý okruh komunikačních situací.

⁸ Srov. Hajič a kol. (2006) a <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0>.

⁹ <http://ucnk.ff.cuni.cz>

¹⁰ Za slovní jednotky jsou považovány slovní tvary, čísla a interpunkční znaménka.

3.2 Předběžná analýza jazykového materiálu

Při formulaci dotazů jsme vyšli z charakteristik základní podoby EPF uváděných v probíraných teoretických pracích: jedná se o oznamovací výpovědi, v nichž v pozici predikátu řídící klauze vystupuje tvar 1. os. sg. nebo pl. indikativu prézenta aktiva nedokonavého slovesa. Pro účely naší analýzy nás místo indikativu prézenta zajímal tvar kondicionálu přítomného. Při formulaci dotazu jsme neomezovali ani vid vyhledávaných forem, což se ukázalo jako užitečné (srov. níže). V korpusu PDT 2.0 jsme takto formulovaným dotazem vyhledali celkem 123 dokladů. Jejich ruční analýza alespoň dílčím způsobem potvrdila hypotézu, že je o performativním užití možné u kondicionálových forem uvažovat, a získali jsme tak i základní představu o lexikálním významu sloves, jejichž tvar kondicionálu přítomného může v češtině nabývat performativní platnosti.

Pro získání přesnější představy jsme data získaná z korpusu PDT 2.0 doplnili doklady z korpusu SYN2005. Dotaz jsme formulovali velmi „hrubě“: v korpusu SYN2005 jsme hledali výpovědi, v nichž se vyskytuje slovesný tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu (zda jde o tvar kondicionálu přítomného nebo minulého, jsme při formulaci dotazu nespecifikovali). Abychom pokryli obě možné slovosledné varianty, zadali jsme dva dílčí dotazy. Prvním dotazem ([tag="Vp.*"] [word="bycho?m?"]) jsme hledali l-ové přičestí slovesa, za nímž bezprostředně následuje kondicionálový morfém *bych* nebo *bychom*, nalezeno bylo 24 168 dokladů. Druhým dotazem ([word="bycho?m?"] [] {0,3} [tag="Vp.*"]) jsme hledali kondicionálový morfém *bych* nebo *bychom*, za nímž ve vzdálenosti až tří slov následuje l-ové přičestí slovesa, nalezeno bylo 60 883 výskytů.¹¹

3.3 Frekvenční seznam sloves a doklady pro jednotlivá slovesa

Na základě výsledků obou těchto dotazů jsme vytvořili frekvenční seznam lemmat sloves, která byla ve tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu nalezena. Frekvenční seznam ukázal, že v korpusu SYN2005 se v hledaném kondicionálovém tvaru nejčastěji vyskytují modální slovesa *mocť*, *mít*, *chtít*, potom následují slovesa *být*, *říct*, šesté místo patří modálnímu slovesu *mušet*.¹² Vzhledem

¹¹ Abychom posoudili podíl nerelevantních výsledků v nalezených datech, provedli jsme ruční analýzu vzorku o velikosti 100 výpovědí náhodně vybraných z výsledků prvního dotazu a stejně velkého vzorku náhodně vybraného z výsledků druhého dotazu. U vzorku z první vyhledávky jsme zjistili, že o slovesný tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu se jedná ve všech 100 případech, u vzorku z výsledků druhého dotazu se ukázalo, že o tento tvar se nejedná pouze ve čtyřech případech (dotazu totiž odpovídala např. i vyznačená sekvence ve výpovědi *Řekl <bych, že většinu dalo> muzeum pryč*).

¹² Zde jsou frekvenční údaje k uvedeným slovesům (z frekvenčního seznamu vytvořeného nad výsledky obou dotazů popsanych v odd. 3.2, tedy nad 85 051 výskyty): *mocť* 10 392, (*mít* – viz komentář dále v této pozn.), *chtít* 7 122, *být* 6 996, *říct* 4 217, *mušet* 1 279.

k tomu, že jsme se ovšem zajímali o uplatnění tvarů 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného plnovýznamových sloves v EPF, uvedený frekvenční seznam jsme procházeli ručně a vybírali z něj ta frekventovaná plnovýznamová slovesa, jejichž lexikální význam připouští performanci. Z vybraných sloves jsme pak zvolili slovesa mluvení s významem konstatování (např. *uvést, dodat, zdůraznit*; srov. odd. 4.1) a slovesa mluvení, která vyjadřují nějaký typ výzvy (např. *doporučovat, radit*; viz odd. 4.2).¹³

Pro každé ze sloves, které jsme zvolili pro podrobnější analýzu, jsme následně v korpusu SYN2005 vyhledali tvary 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu. Pro každé sloveso jsme přítom pracovali se dvěma dílčími dotazy obdobnými těm, které jsme popsali v odd. 3.2: hledali jsme jednak l-ové příděti příslušného slovesa bezprostředně následované kondicionálovým morfémem *bych* nebo *bychom*, jednak l-ové příděti téhož slovesa, před nímž kondicionálový morfém *bych* nebo *bychom* předchází ve vzdálenosti až tří slov. Získaná data ukazují, že u většiny probíraných sloves je tvar 1. os. sg. kondicionálu výrazně častější než odpovídající tvar plurálový. Počet nalezených výskytů se pro vybraná slovesa pohyboval v řádu desítek. Všechny výskyty jsme proto mohli analyzovat ručně a zjišťovali jsme, zda jde o hledanou lexii daného slovesa, dále kdy je kondicionálový tvar této lexie užit performativně a jak je v takových případech realizován propoziční obsah.

4 Performativní platnost 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného plnovýznamových sloves

4.1 Kondicionál přítomný v EPF s komunikační funkcí oznámení

4.1.1 Vybraná slovesa s významem konstatování

Ze sloves mluvení s významem konstatování jsme zkoumali jednak tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného slovesa *uvést* jako slovesa mluvení s širokým významem konstatování,¹⁴ jednak kondicionálový tvar sloves mluve-

U slovesa *mít*, které se mezi výsledky vyskytlo 11 583krát, jsme ruční analýzou dvou stovek výpovědí (100 výpovědí náhodně vybraných z výsledku dotazu na l-ové příděti slovesa *mít* bezprostředně následované *bych* nebo *bychom* a 100 výpovědí náhodně vybraných z výpovědí, v nichž tomuto příděti ve vzdálenosti až tří slov předchází *bych* nebo *bychom*) zjišťovali, kdy jde o modální *mít* a kdy o *mít* plnovýznamové nebo o *mít* ve verbonominálních predikátech typu *mít chuť* apod. Ve více než 80 % případů jde o modální *mít* (78 % v prvním vzorku, 84 % ve druhém vzorku), ve zbytku případů jde o *mít* nemodální – proto *mít* uvádíme až na druhém místě za slovesem *mocit*.

¹³ Ani u jedné z vybraných skupin však nejde o vyčerpávající seznam sloves, jejichž kondicionálový tvar může popisovanou komunikační funkci plnit. Naším cílem nebylo ani komplexně popsat všechny dílčí komunikační funkce, při jejichž indikaci se může kondicionálový tvar v češtině uplatnit.

¹⁴ Ze sloves mluvení s širokým významem konstatování jsme dále zvažovali zařazení slovesa *říct*. Korpusová data ovšem ukázala, že tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítom-

ní se specifickějším významem: kondicionálový tvar sloves *dodat, připomenout, poznamenat, zmínit se a zmínit* jako sloves mluvení, jimiž je příslušná informace uváděna jako okrajová, a kondicionálový tvar sloves *zdůraznit a upozornit* jako sloves mluvení, kterými je naopak důležitost uváděné informace podtrhována.¹⁵ Všechna vybraná slovesa jsou dokonavá a odporují tak základnímu předpokladu uváděnému v probíraných lingvistických pracích, totiž že v češtině je performativní užití kompatibilní pouze s nedokonavostí.¹⁶ Chceme-li tedy v tomto oddílu ukázat performativní platnost tvarů 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného uvedených sloves, polemizujeme tím hned se dvěma základními charakteristikami, které jsou performativním tvarům v češtině připisovány (nedokonavost a indikativní tvar). Další rysy, jimiž se slovesné tvary při performativním užití vyznačují, jsme uvedli v odd. 2.4 pod číslicemi (i) až (vii), rysy (v) až (vii) jsme se z výše popsaných důvodů rozhodli nevyužívat.

ného tohoto slovesa nelze – na rozdíl od dalších sloves tohoto oddílu – interpretovat performativně. U zkoumaného tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného tohoto slovesa dochází k nezanedbatelnému sémantickému posunu: tento tvar nevystupuje ve významu „povědět“ (srov. parafrázi této lexie u Lopatkové – Žabokrtského – Kettnerové a kol., 2008, s. 227), ale spíše ve významu „domnívat se, odhadovat, myslet“ (srov. Šticha, 2003, s. 96). Výpovědi jako „*Slyšela jsem startovat auto, podle zvuku bych řekla, že to byl starší typ,*“ *vypověděla poté ...* (SYN2005) tedy nelze chápat jako funkčně blízké EPF s indikativním tvarem slovesa *říkat* (srov. ... *podle zvuku říkám, že to byl starší typ ...*), ale spíše jako synonymní s výpověďmi se slovesem *domnívat se* (... *podle zvuku se domnívám, že to byl starší typ ...*). Od slovesa *uvést* (i od dalších sloves probíraných v tomto oddílu) se kondicionálový tvar slovesa *říct* liší také tím, že je běžně užíván v záporné podobě, srov. *Z filozofického kurzu nebyla, nikde jsem ji dřív neviděl.* „*Neřekl bych, že se známe,*“ *řekl jsem jí* (SYN2005). V těchto výpovědích sledujeme obdobný sémantický posun jako u tvaru kladného.

¹⁵ Vždy jsme se zabývali pouze vybranými lexemi uvedených sloves, a to lexemi s významem mluvení, o jiné významy těchto sloves (ani jejich idiomatická užití) se nezajímáme. U jednotlivých sloves jsme pracovali s lexemi, tak jak jsou vymezeny ve valenčním slovníku M. Lopatkové – Z. Žabokrtského – V. Kettnerové a kol. (2008). Rovněž jsme se nezabývali případy, kdy se sice jednalo o tvar lexie mluvení, ale tento tvar nebyl užit performativně, srov. př. ze SYN2005: *[Jaroslav Boček ... zemřel po delší nemoci v sobotu 15. března.] V květnu bychom si připomněli jedenasedmdesáté narozeniny rodáka z Úlovic na Lounsku – kondicionál slovesa připomenout zde vyjadřuje hypotetičnost, nikoli performativní* (srov. Ševčíková, 2009).

¹⁶ Srov. formulace „performativně užitá ilokuční slovesa mají **zpravidla** formu 1. os. indikativu prézenta; jsou vždy nedokonavá; často se po nich klade výraz *tímto* [...]; nemohou mít většinou **zápornou** podobu ...“ (Grepl – Karlík, 1998, s. 436; zvyrazněno autory) nebo „performativně užitá ilokuční slovesa (i) mají zpravidla formu 1. os. ind. préz.; (ii) často se u nich klade (je použitelný) výraz *tímto* [...]; (iii) nemohou mít většinou zápornou podobu; [...] (vi) v češtině musejí být nedokonavá ...“ (Grepl v Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 412). Na rozdíl od nedokonavosti jsou ostatní rysy (např. tvar indikativu prézenta nebo nemožnost performativní slovesný tvar negovat) uváděny jako více či méně relativní.

4.1.2 Performativní platnost kondicionálu přítomného zvolených sloves konstatování

Abychom mohli ukázat, že rysy (i) až (iv) platí pro tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného vybraných sloves s významem konstatování, pro každé ze sloves jsme z materiálu vyhledaného v korpusu SYN2005 vybrali jednu výpověď (srov. př. (10) až (17)). V těchto výpovědích je vlastní propoziční obsah vyjádřen buď závislou klauzí, nebo substantivní konstrukcí – pro jednotlivá slovesa volíme výpovědi s takovou realizací propozičního obsahu, která se na základě jazykových dat z korpusu SYN2005 ukázala pro dané sloveso jako častější (podrobněji viz odd. 4.1.3).

- (10) Jako klad bych v první řadě uvedla plynulé začlenění se do pracovního procesu ... (SYN2005)
- (11) Ještě bych ráda dodala, že tvorbou krevních sraženin jsme ohroženi takřka všichni.¹⁷ (SYN2005)
- (12) Rád bych ti připomněl, žeš mi slíbil splnit každé moje přání. (SYN2005)
- (13) Jen tak mimochodem bych rád poznamenal, že svátků matek se zmocnil ekonomický běs. (SYN2005)
- (14) ... na závěr bych se rád zmínil o uplatnění betonu ... (SYN2005)
- (15) V této souvislosti bych zmínil i nabídku zimních zahrad ... (SYN2005)
- (16) Rád bych tady zdůraznil, že jsem na svou současnou funkci hrdý ... (SYN2005)
- (17) Ale rád bych při této příležitosti upozornil, že v našem století doplácíme právě na příliš tolerantní liberalismus ... (SYN2005)

Částici *tímto* (rys (i)) je podle našeho názoru možné doplnit do všech výpovědí (10) až (17). Zatímco vložení této částice do výpovědi (12) se nám jeví jako neproblematické, s výpovědí (10) doplněnou o uvedenou částici bychom se běžně nesetkali, nicméně i u indikativních forem sloves, které jsou běžně chápány jako performativní, se míra přijatelnosti uvedené částice liší. Rysu (ii) vyhovují slovesné tvary ve všech výpovědích (10) až (17): ani v jedné z těchto výpovědí nelze tvaru kondicionálu v případě jeho negování připsávat performativní platnost (ve většině případů je záporná podoba tvaru 1. os. sg. nebo pl.

¹⁷ Adjektivum *rád* se vyskytlo v korpusovém materiálu u všech probíraných sloves s významem konstatování, přičemž ta slovesa, jejichž užitím je podtrhována důležitost uváděného propozičního obsahu, jsou tímto adjektivem doprovázena častěji. Např. kondicionálový tvar slovesa *upozornit* je ze 71 případů, v nichž tomuto tvaru přisuzujeme performativní platnost, adjektivem *rád* doprovázen v 63 případech (tedy v 89 % performativních užití), oproti tomu kondicionál slovesa *dodat* pouze ve 38 % performativních užití (27 ze 71). Adjektivum *rád* je tedy sice obvyklou součástí zkoumaných EPF s kondicionálovými tvary sloves s významem konstatování a jeho vypuštění z konkrétních korpusových dokladů se často jeví jako rušivé, v materiálu pro každé z analyzovaných sloves se ovšem vždy zároveň vyskytly i doklady bez tohoto adjektiva – adjektivum *rád* proto považujeme pouze za fakultativní modifikaci zkoumaných EPF, nikoli za jejich konstitutivní prvek.

kondicionálu přítomného vůbec těžko představitelná). Za splněný považujeme také rys (iii), tedy nemožnost modifikovat uvedené výpovědi částicemi *patrně*, *asi* apod. Výpovědi jako *Ještě bych asi ráda dodala, že ...* (ad (11)) sice vyloučit nemůžeme, částice *asi* ovšem performativní platnost kondicionálového tvaru slovesa v takových případech neruší (pouze umocňuje funkci kondicionálu, o které dále hovoříme jako o oslabení asertivity). Pro slovesa ve výpovědích (10) až (17) platí konečně i rys (iv): pro všechna tato slovesa jsme v korpusovém materiálu našli alespoň jeden případ, kdy byl propoziční obsah vyjádřen formou závislé klauze, tato klauze byla vždy uvozena spojkou *že* nebo *aby*. Výjimkou byly pouze dva doklady u slovesa *zmínit se*, v nichž byla závislá klauze uvozena korelativním spojením *o tom, jak* (srov. odd. 4.1.3). Z hlediska slovesa *zmínit se* i z hlediska celé skupiny probíraných sloves se však jedná o případy okrajové. Rysy (i) až (iv), které byly formulovány jako charakteristiky performativních tvarů 1. os. sg. nebo pl. indikativu prézenta nedokonavých sloves, tedy považujeme za platné i pro tvary 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného uvedených dokonavých sloves mluvení s významem konstatování.

Kromě těchto rysů svědčí o performativní platnosti konstrukcí s kondicionálovým tvarem probíraných sloves rovněž funkční blízkost těchto konstrukcí s EPF obsahujícími základní indikativní tvar. Ve výpovědích (10) až (17) je stávající kondicionálový tvar vždy možné nahradit tvarem indikativu prézenta vidového protějšku daného slovesa, aniž by bylo nutné upravovat způsob vyjádření propozičního obsahu nebo blízký kontext (dílčí úpravy v bezprostřední blízkosti nahrazovaného slovesného tvaru související např. s postavením klitik nebo vypuštěním adjektiva *rád* jsou však v některých případech potřebné, srov. (12) a (12')) a aniž by se tím v zásadě měnil význam celé výpovědi.

Při pohledu na dvojice (10) a (10') až (17) a (17') je však zřejmé, že k určité „ztrátě“ při takové substituci přece jen dochází: při použití EPF s tvarem kondicionálu je propoziční obsah mluvčím uváděn méně asertivně¹⁸ než v případech, kdy je vyjádřen základní podobou těchto formulí, v jejichž řídící klauzi vystupuje tvar indikativu.¹⁹ Rozdíl mezi základní podobou EPF s indikativním tvarem

¹⁸ V tomto příspěvku používáme výrazy *asertivně*, *asertivita* zhruba ve významu vymezeném Petráčkovou – Krausem a kol. (1998, s. 74): *asertivita* jako „nenásilné, vlídné, ale pevné, otevřené projevení svého názoru“.

¹⁹ Zvláště u výpovědí (14') a (15') si ovšem nejsme jisti, zda je lze hodnotit jako EPF. Pokud by se o EPF nejednalo (jejich protějšky s kondicionálovými tvary dokonavých sloves *zmínit* a *zmínit se* uvedené pod čísly (14) a (15) by ovšem za EPF považovány byly), bylo by tuto skutečnost možné interpretovat tak, že tato slovesa nabývají performativní platnosti užitím ve tvaru kondicionálu, že kondicionálový tvar v zásadě rozšiřuje skupinu sloves, které mohou být užita performativně.

Nedokonavá slovesa v ostatních výpovědích ((10') až (13'), (16') a (17')) podle našeho názoru performativní platnost mají, mezi performativně užívanými slovesy mluvení s významem konstatování ovšem zřejmě nepatří mezi vysoce frekventovaná. Např. v seznamu

slovesa a EPF se slovesem ve tvaru kondicionálu přítomného tedy hodnotíme jako rozdíl v síle komunikační funkce; více srov. odd. 4.3.

- (10') Jako klad v první řadě uvádím plynulé začlenění se do pracovního procesu ...
 (11') Ještě dodávám, že tvorbou krevních sraženin jsme ohroženi takřka všichni.
 (12') Připomínám ti, žeš mi slíbil splnit každé moje přání.
 (13') Jen tak mimochodem poznamenávám, že svátku matek se zmocnil ekonomický běs.
 (14') ... na závěr se zmiňuji o uplatnění betonu ...
 (15') V této souvislosti zmiňuji i nabídku zimních zahrad ...
 (16') Zdůrazňuji tady, že jsem na svou současnou funkci hrdý ...
 (17') Ale při této příležitosti upozorňuji, že v našem století doplácíme právě na příliš tolerantní liberalismus ...

Tabulka 1 – Kvantitativní údaje ke slovesům s významem konstatování, jejichž tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného připisujeme performativní platnost (na základě korpusu SYN2005).²⁰

Sloveso	Počet tvarů 1. os. sg. a pl. kond. (z toho tvarů sg.)	Počet perform. forem mezi tvary v předchozím sloupci	Počet tvarů 1. os. sg. a pl. ind. prez. (z toho tvarů sg.)	Lemma vidového protějšku; počet tvarů 1. os. sg. a pl. ind. prez. (z toho tvarů sg.)
<i>uvést</i>	79 (70)	45 [~57 %]	1 016 (314)	<i>uvádět</i> 1 045 (339)
<i>dodát</i>	120 (116)	71 [~59 %]	157 (81)	<i>dodávat</i> 267 (159)
<i>připomenout</i>	61 (51)	55 [~90 %]	316 (131)	<i>připomínat</i> 532 (321)
<i>poznamenat</i>	22 (19)	14 [~64 %]	42 (42)	<i>poznamenávat</i> 38 (30)
<i>zmínit se</i>	21 (20)	20 [~95 %]	<i>zmínit (se)</i> ²¹ 327 (141)	<i>zmiňovat (se)</i> 155 (103)
<i>zmínit</i>	18 (18)	17 [~94 %]	<i>zmínit (se)</i> 327 (141)	<i>zmiňovat (se)</i> 155 (103)
<i>zdůraznit</i>	64 (62)	60 [~94 %]	82 (7)	<i>zdůrazňova</i> 267 (205)
<i>upozornit</i>	85 (67)	71 [~84 %]	131 (44)	<i>upozorňovat</i> 437 (240)

sloves, která jsou k explicitní indikaci oznamovací komunikační funkce v češtině užívána (Hirschová, 1988a, s. 26nn.). Lze nalézt pouze nedokonavý protějšek jediného z probíraných sloves, slovesa *upozornit*. Podobně mezi slovesy „výrazně performativními“ (jedná se o performativa zastoupená v seznamu 300 nejvíce frekventovaných českých sloves) uvádějí Daneš – Hlavsa a kol. (1987, s. 175) ze sloves s významem konstatování slovesa *tvrdit*, *prohlásit* a *přiznat*, ani jedno ze zde zkoumaných sloves se v tomto seznamu neobjevuje.

²⁰ Pro srovnání uvádíme vedle údajů pro tvary kondicionálu přítomného (2. a 3. sloupec) také údaje pro indikativní tvary jednotlivých sloves a jejich vidových protějšků: ve 4. sloupci je uveden počet tvarů 1. os. sg. a pl. indikativu přezenta příslušného slovesa, v 5. sloupci lemma vidového protějšku zkoumaného slovesa a počet forem 1. os. sg. a pl. indikativu přezenta tohoto slovesa. Pro údaje ve 4. ani 5. sloupci jsme nezjišťovali, jaký podíl mají performativní tvary a jak často jde o užití neperformativní.

²¹ Dotazy popsány v odd. 3.3 jsme našli jak kondicionálové tvary slovesa *zmínit se*, tak slovesa *zmínit* (pracujeme s nimi jako se dvěma slovesy – srov. Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol., 2008, s. 369). Pro indikativní tvary těchto sloves a jejich vidových protějšků jsme nalezené doklady netřídili na ty, které se vztahují ke slovesu *zmínit se* / *zmiňovat se* a které ke slovesu *zmínit* / *zmiňovat*, ve sloupci 4 a 5 proto uvádíme stejné (souhrnné) údaje v řádku slovesa *zmínit se* i *zmínit*.

4.1.3 Realizace propozičního obsahu ve zkoumaných EPF

Mezi doklady, které jsme pro každé sloveso získali z korpusu SYN2005 na základě dvou dotazů popsaných v odd. 3.3, jsme nejprve identifikovali ty, v nichž je kondicionálový tvar použit performativně: u jednotlivých sloves se jedná o 57 až 95 % vyhledaných dokladů (srov. 2. a 3. sloupec tab. 1). V korpusových dokladech, v nichž jsme tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného připsali performativní funkci, je propoziční obsah realizován především dvěma způsoby, závislou klauzí a substantivní konstrukcí. Pro každé ze zkoumaných sloves korpusový materiál doložil obě možnosti, i když v různém poměru (srov. tab. 2).

Závislou klauzí jako základním způsobem ztvárnění propozičního obsahu v EPF je propoziční obsah realizován ve většině korpusových dokladů pro sloveso *dodat*, *připomenout*, *poznamenat*, *upozornit* a *zdůraznit*. Jedná se přitom většinou o závislé klauze uvozené spojkou *že* (srov. př. (11) až (13), (16) a (17)). Závislá klauze uvozená spojkou *aby* byla po jednom případě zastoupena v dokladech se slovesem *dodat*, *připomenout* a *upozornit* (srov. (18)). Jako méně častý způsob vyjádření propozičního obsahu se závislá klauze vyskytla u sloves *uvést* a *zmínit* a *zmínit se* – u prvních dvou byla vždy uvozena spojkou *že*, u slovesa *zmínit se* byla jedna ze tří doložených závislých klauzí uvozena spojkou *že*, další dvě korelativním spojením *o tom, jak* (srov. př. (19)).

Tabulka 2 – Způsob vyjádření propozičního obsahu v EPF, v nichž jsou performativně užitý tvary kondicionálu přítomného vybraných sloves konstatování.

Způsob vyjádření propozičního obsahu	závislou klauzí se spojkou <i>že</i>	závislou klauzí se spojkou <i>aby</i>	závislou klauzí s korelativním spojením <i>o tom, jak</i>	substantivní konstrukcí	asyndeticky připojenou klauzí nebo klauzí, do níž je performativní tvar vložen jako vsuvka
Sloveso					
<i>uvést</i>	9			36	
<i>dodat</i>	44	1		8	18
<i>připomenout</i>	31	1		23	
<i>poznamenat</i>	13			1	
<i>zmínit se</i>	1		2	17	
<i>zmínit</i>	1			16	
<i>zdůraznit</i>	40			17	3
<i>upozornit</i>	38	1		32	

Vyjádření propozičního obsahu substantivní konstrukcí (počítáme sem i zájmena) převažuje nad závislou klauzí v korpusovém materiálu pro sloveso *uvést* a *zmínit se* i *zmínit*. Za vyjádření propozičního obsahu substantivní kon-

strukcí však považujeme nejen deverbativní nebo dějová substantiva jakožto nominalizovaná vyjádření slovesných dějů (srov. *začlenění se*, *uplatnění* a *nabídka* v př. (10), (14) a (15)), ale také substantiva jiná, srov. př. (20) až (22). Jsme si vědomi toho, že zvláště substantiva jako *příklad* (dále např. *věc*, *záležitost*) vlastní propoziční obsah nevyjadřují, ve výpovědi však podle našich pozorování fungují jako odkaz k dalšímu kontextu (zpravidla jde o formálně samostatné výpovědi), který za vyjádření propozičního obsahu jistě považován být může. Ačkoli by bylo užitečné rozlišovat případy s deverbativními a dějovými substantivy od případů s jinými substantivy, v tomto příspěvku tak nepostupujeme.

Sloveso *uvést* bylo v analyzovaném materiálu – při vyjádření propozičního obsahu substantivem i při jeho ztvárnění závislou klauzí – často doprovázeno příslovečným určením s významem účelovým nebo s významem přirovnání, př. *pro ilustraci*, *pro objasnění*, *jako příklad*, *jako protiargument*. V případě výpovědí, v nichž byl propoziční obsah realizován akuzativním substantivem, chceme upozornit na následující souvislost: Pokud se v takových výpovědích toto příslovečné určení nevyskytovalo, substantivum *příklad* (*důvod* apod.) mělo akuzativní tvar a ve výpovědi sloužilo vlastně pouze jako odkaz k vlastnímu propozičnímu obsahu (tedy konkrétnímu příkladu, důvodu apod.), který je uveden v dalších, nejčastěji formálně samostatných výpovědích, srov. (22). Oproti tomu, pokud se v těchto výpovědích příslovečné určení s významem přirovnání vyskytlo, bylo jádrem tohoto příslovečného určení právě substantivum typu *příklad*, *důvod* apod. a propoziční obsah byl vyjádřen deverbativním nebo dějovým substantivem v akuzativu (př. (23)).

Okrajově byl vlastní propoziční obsah u probíraných sloves ztvárněn jinak než závislou klauzí nebo substantivem. Případy, kdy byl propoziční obsah vyjádřen asyndeticky připojenou klauzí (k níž v klauzi s performativním tvarem slovesa nebylo odkázáno) nebo kdy byl kondicionálový tvar slovesa vložen jako komentářová vsuvka do výpovědi ztvárňující propoziční obsah, se vyskytly v korpusových dokladech pro sloveso *dodat a zdůraznit*, srov. př. (24) a (25). Zastoupení jednotlivých způsobů ztvárnění propozičního obsahu v analyzovaném korpusovém materiálu je shrnuto v tab. 2.

- (18) Rádi bychom však připomněli rodičům, aby byli na své děti opatrní ... (SYN2005)
- (19) Teď bych se rád zmínil jen o tom, jak jsme drama jednou hráli ... (SYN2005)
- (20) Rád bych také zmínil dílo Alana Mooreheada The Villa Diana ... (SYN2005)
- (21) Rád bych dodal ještě jednu věc: když Ústavní soud projednával žádost ... (SYN2005)
- (22) Nyní bych uvedl malý příklad ze života. [Když mi bylo mezi šestnácti a sedmnácti lety, dostal jsem se ve svém literárním tápání pod dosti velký vliv surrealismu.]²² (SYN2005)
- (23) Jako příklad bych uvedl materiálně-technické zásobování ... (SYN2005)

²² V hranatých závorkách uvádíme (předcházející nebo následující) kontext příkladové věty.

- (24) K tomu bych rád za sebe dodal: Žádostí o výstavy máme hodně, vždycky vybereme jen to, co se nám zdá dobré a pro dané místo vhodné. (SYN2005)
- (25) Ale to, co se nám – dodal bych – určitě nedaří, je poznání, jak právě soukromé vlastnictví a podnikání svou mocí a vlivem utváří mravní řád k obrazu svému. (SYN2005)

4.2 Kondicionál přítomný v EPF s komunikační funkcí některých typů výzvy

4.2.1 Analyzovaná slovesa

V tomto oddílu se zabýváme tvary 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného sloves *doporučit*, *doporučovat*, *navrhnout*, *navrhovat*, *poradit*, *radit* a *nabídnout*. Ke slovesům analyzovaným v předchozím oddílu mají tato slovesa blízko svým lexikálním významem: většina z nich je alespoň v některém ze svých významů řazena ke slovesům mluvení.²³ Zatímco však v předchozím oddílu šlo o slovesa mluvení s významem konstatování, slovesa tohoto oddílu vyjadřují doporučení, návrh, radu nebo nabídku, kterou mluvčí předkládá svému komunikačnímu partnerovi.²⁴

Zaměříme-li se na vidovou charakteristiku sloves probíraných v tomto oddílu, s výjimkou dokonavého slovesa *nabídnout*, u jehož vidového protějšku nelze tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného připisovat performativní platnost, se na výstavbě EPF podílejí kondicionálové tvary jak dokonavých podob těchto sloves, tak i jejich podob nedokonavých (*doporučil bych vám / doporučoval bych vám*, *navrhl bych vám / navrhoval bych vám*, *poradil bych vám / radil bych vám*).

4.2.2 Performativní platnost kondicionálu přítomného vybraných sloves s výzvolnými významy

Abychom ukázali, že v souvislosti s uvedenými kondicionálovými tvary o performativnosti hovoříme oprávněně, aplikujeme na výpovědi obsahující tyto tvary kritéria (i) až (iv) uvedená v odd. 2.4. Rysy (i) až (iv) ověřujeme (podobně jako v odd. 4.1.2) na výpovědích z korpusu SYN2005, propoziční obsah je

²³ U sloves *doporučit / doporučovat*, *navrhnout / navrhovat*, *poradit* a *radit* identifikují Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol. (2008, s. 58, 119, 164, 214) vždy dvě lexie, ke slovesům mluvení řadí první z nich (v tomto příspěvku se zabýváme oběma lexemi sloves *doporučit / doporučovat*, u sloves *navrhovat / navrhnout*, *poradit* a *radit* právě pouze první lexii). Sloveso *nabídnout*, které do tohoto oddílu řadíme spíše okrajově, tito autoři považují za sloveso výměny.

²⁴ V tomto příspěvku hovoříme pro jednoduchost o nabídce jako o jednom typu výzvy, ačkoli např. Daneš – Hlavsa – Grepl (1987, s. 349) nabídku jako typ výzvolvé / žádací komunikační funkce nechápu (nabídku popisují v rámci komunikačních funkcí námitky, nesouhlasu, protestu, ohrazení a odmítnutí jako funkcí výpovědí, jimiž mluvčí reaguje na nějaký názor, návrh apod.). Oproti tomu např. Hirschová (1988a, s. 69nn.) řadí sloveso *nabízet* mezi performativa „závazkově direktivní“.

v jednotlivých výpovědích realizován tak, jak je to u zkoumaného kondicionálového tvaru jednotlivých sloves nejčastější, srov. (26) až (32).

- (26) Doporučila bych poradu s odborníkem. (SYN2005)
- (27) Doporučoval bych zavést v naší domácnosti jistá úsporná opatření. (SYN2005)
- (28) Protože Dítě a Oskarovi skončilo stavební spoření, navrhl bych kombinaci hypotečního úvěru a stavebního spoření. (SYN2005)
- (29) Já bych proto navrhoval, abychom ho na hradě udělali správcem. (SYN2005)
- (30) Ostatním bych ještě poradila, aby neměli obavy z procesu schvalování vlastních modelů Českou národní bankou ... (SYN2005)
- (31) Nechci a nemám právo vás zdržovat, ale radil bych vám, abyste počkal do zítra ... (SYN2005)
- (32) Konkrétně bych vám rád nabídl svůj politický vliv výměnou za vaše znalosti ...²⁵ (SYN2005)

Rys (i), tj. možnost doplnění částice *tímto*, je teoreticky splněn ve všech výpovědích (26) až (32), v běžné komunikace se výsledné výpovědi ovšem nejspíše neuplatní. Rys (ii) nesplňují slovesa *doporučovat* a *radit*, o performativním užití záporného kondicionálového tvaru je možné uvažovat také u slovesa *doporučit* – s těmito výjimkami však počítají všechny probírané práce (srov. např. Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987, s. 316; k záporným tvarům srov. odd. 4.2.3). Výpovědi (26) až (32) vyhovují podle našeho názoru i rysu (iii). Pokud se ve výpovědích s kondicionálovým tvarem, který interpretujeme performativně, jistotně modalitní výraz typu *patrně*, *asi* vyskytne (např. ad (26): *Asi bych doporučila poradu s odborníkem*), chápeme ho pouze jako prostředek dalšího oslabení direktivnosti dané výpovědi (viz dále).²⁶ Splněn je také rys (iv): propoziční obsah byl formou závislé klauze alespoň v jednom případě z analyzovaných korpusových dokladů vyjádřen u každého ze sloves, vždy se jednalo o závislou klauzi uvozenou spojkou *aby* nebo *že*. Pouze v jediném případě u slovesa *doporučit* a ve dvou případech u slovesa *poradit* se objevila závislá klauze uvozená spojkou *ať* – z hlediska těchto sloves a především z hlediska celé skupiny zkoumaných sloves jde o případy okrajové. Rysy (i) až (iv) tedy považujeme za platné i pro tvary 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného sloves *doporučit*, *doporučovat*, *navrhnout*, *navrhovat*, *poradit*, *radit* a *nabídnout*.

²⁵ V korpusovém materiálu pro slovesa s výzvoými významy jsme se s adjektivem *rád* setkali jen zřídka. Kondicionálový tvar sloves *doporučovat*, *navrhovat* a *radit* nebyl při performativním užití doprovázen tímto adjektivem ani jednou, kondicionál slovesa *doporučit* čtyřikrát (tedy ve 3 % performativních užití tohoto tvaru), kondicionál slovesa *poradit* v jediném případě (13 % performativních užití), kondicionál slovesa *navrhnout* třikrát (16 % performativních užití), nejčastěji se pak vyskytlo s kondicionálem slovesa *nabídnout* (12 případů, tj. ve 39 % performativních užití). Vidíme zde korelaci s vidovou charakteristikou jednotlivých sloves: adjektivum *rád* doprovází performativně užitě tvary pouze sloves dokonavých.

²⁶ Funkce částice *asi* ve zkoumaném typu výpovědi bude zřejmě souviset i s jejím umístěním (srov. *Asi bych doporučila poradu s odborníkem* vs. *Doporučila bych asi poradu s odborníkem*). Tyto souvislosti v tomto příspěvku nerozebíráme.

Performativní platnost kondicionálových forem uvedených sloves vedle prověřovaných rysů dále dokládá také funkční podobnost mezi konstrukcemi s těmito tvary a odpovídajícími EPF obsahujícími základní indikativní tvar. Tvar kondicionálu přítomného lze ve výpovědích (26) až (32) nahradit tvarem indikativu přezenta, u dokonavých sloves přítom musí jít o indikativní tvar nedokonavého protějšku (srov. (26') až (32')).²⁷ Při takové substituci není podle našeho názoru třeba upravovat ani vyjádření propozičního obsahu, ani blízký kontext, význam celé výpovědi se v zásadě nemění. K jistému posunu však – stejně jako při provádění uvažované substituce u výpovědí v odd. 4.1 – dochází z hlediska síly komunikační funkce. Užití kondicionálového tvaru uvedených sloves v EPF namísto základního tvaru indikativního interpretujeme jako oslabení ztvárněvané komunikační funkce, u sloves tohoto oddílu tedy jako oslabení direktivnosti, s níž mluvčí své doporučení, návrh, radu nebo nabídku předkládá.

(26') Doporučuji poradu s odborníkem.

(27') Doporučuji zavést v naší domácnosti jistá úsporná opatření.

(28') ... navrhuji kombinaci hypotečního úvěru a stavebního spoření.

(29') Já proto navrhuji, abychom ho na hradě udělali správcem.

(30') Ostatním ještě radím, aby neměli obavy ...

(31') ... radím vám, abyste počkal do zítřka ...

(32') Konkrétně vám nabízím svůj politický vliv výměnou za vaše znalosti ...

4.2.3 Performativní platnost záporných kondicionálových tvarů analyzovaných sloves

U sloves *doporučit*, *doporučovat* a *radit* se v EPF vedle kladného tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného uplatňuje i odpovídající záporný tvar. Užitím EPF se záporným kondicionálovým tvarem těchto sloves (tedy např. *nedoporučil bych / nedoporučoval bych / neradil bych ti, aby ...*) mluvčí doporučuje či radí adresátovi, co nemá dělat,²⁸ srov. př. (33) až (35). V korpusu SYN2005

²⁷ Na rozdíl od sloves konstatování, jejichž kondicionálovým tvarům v performativním užití jsme se věnovali v odd. 4.1, patří slovesa probíraná v odd. 4.2 z hlediska performativ užívaných pro indikaci příslušné komunikační funkce (zde funkce výzvoje) ke slovesům centrálním. Všechna probíraná slovesa (v případě dokonavých pak jejich nedokonavé protějšky) nalezneme mezi performativy, které probírá Hirschová (1988a, s. 45nn.).

²⁸ Uplatnění záporu u performativně užitých indikativních tvarů nedokonavých sloves analyzuje Hirschová (1988b). Ze sloves, jejichž kondicionálový tvar probíráme v tomto příspěvku v odd. 4.2, se Hirschová zabývá zápořem u performativních indikativních tvarů sloves *doporučovat* a *radit*, ze sloves z odd. 4.1 uvádí nedokonavý protějšek námi probíraného slovesa *upozornit* (*neupozorňuji vás, že ...*). Záporné tvary 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného slovesa *upozornit* i *upozorňovat* (tj. *neupozornil bych*, *neupozornili bychom*, *neupozorňovala bych* atd.) jsou však v korpusu SYN2005 doloženy pouze několika výskyty, v žádném z nich nemají tyto tvary performativní platnost.

jsme pro sloveso *doporučit* našli pouze sedm performativních záporných kondicionálových tvarů oproti 118 kladným tvarům s performativní interpretací, u slovesa *doporučovat* byl poměr performativních záporných a kladných tvarů 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného 37:98, u slovesa *radit* pak 42:69. Stojí za pozornost, že v případě záporných podob sloves *doporučit a radit* počet tvarů 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného dokonce převyšuje počet tvarů 1. os. sg. nebo pl. indikativu přezenta (*neradil bych ti, aby ...* se tedy užívá častěji než *neradím ti, aby ...*), u kladných podob všech sloves analyzovaných v tomto oddílu se s převahou kondicionálových tvarů nad tvary indikativními setkáváme pouze u slovesa *doporučit* (srov. 3. a 4. sloupec tab. 3), u sloves s významem konstatování analyzovaných v odd. 4.1 ani v jednom případě (srov. 3. a 4. sloupec tab. 1). Dále v tomto příspěvku hovoříme o záporných tvarech těchto sloves pro jednoduchost jako o tvarech sloves *nedoporučit, nedoporučovat a neradit*.

- (33) Podle zkušeností v zastupitelstvu města Brna bych nedoporučil volit Jarmilu Horovou. (SYN2005)
 (34) Rozhodně bych vám nedoporučoval, abyste se tady něčeho dotýkala, Rito Sergejevno. (SYN2005)
 (35) Neradil bych vám, příteli, abyste si to myslel. (SYN2005)

4.2.4 Realizace propozičního obsahu ve zkoumaných EPF

Při analýze korpusového materiálu s tvary 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného sloves s výzvodými významy jsme postupovali stejně jako u sloves s významem konstatování (srov. odd. 4.1.3). Mezi vyhledanými doklady jsme nejprve identifikovali ty, v nichž lze sledovanému tvaru připsat performativní platnost: jako EPF bylo možné interpretovat pouze 33 % dokladů nalezených pro sloveso *poradit*, u slovesa *doporučit* se oproti tomu jednalo o 96 % dokladů a u slovesa *doporučovat* o 99 % dokladů, u tvarů sloves *nedoporučovat a neradit* jsme performativní platnost připsali dokonce všem nalezeným dokladům, srov. tab. 3 (sloupec 2 a 3).

Vlastní propoziční obsah výzvodých EPF byl při performativní platnosti kondicionálových forem probíraných sloves vyjádřen závislou klauzí, substantivem (popř. zájmenem) v akuzativu nebo infinitivní konstrukcí (srov. tab. 4). První možnost je v analyzovaném korpusovém materiálu doložena u všech probíraných sloves s výjimkou slovesa *nedoporučit*. V naprosté většině případů byly závislé klauze uvozeny spojkou *aby* (srov. př. (29) až (31), (34) a (35)), pouze ve dvou klauzích po slovese *navrhovat* a v jedné klauzi po slovese *nabídnout* jsme se setkali se spojkou *že* (př. (36)), spojkou *ať* byly uvozeny dvě závislé klauze v EPF se slovesem *poradit a jedna klauze v EPF se slovesem doporučit* (př. (37)). Vyjádření propozičního obsahu formou závislé klauze převažuje nad ostatními realizacemi pouze u sloves *navrhovat, poradit a radit*.

Tabulka 3 – Kvantitativní údaje ke slovesům s významem výzvy, jejichž tvaru 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného připisujeme performativní platnost (na základě korpusu SYN2005). Pro srovnání uvádíme vedle údajů pro tvary kondicionálu přítomného (sloupec 2 a 3) také údaje pro indikativní tvary jednotlivých sloves (sloupec 4) a jejich vidových protějšků (sloupec 5).²⁹ Pro údaje ve 4. ani 5. sloupci jsme podíl performativních forem nezjišťovali.

Sloveso	Počet tvarů 1. os. sg. a pl. kond. (z toho tvarů sg.)	Počet per- form. forem mezi tvary v předchozím sloupci	Počet tvarů 1. os. sg. a pl. ind. préz. (z toho tvarů sg.)	Lemma vidového protějšku; počet tvarů 1. os. sg. a pl. ind. prez. (z toho tvarů sg.)
<i>doporučit</i> <i>nedoporučit</i>	123 (115) 10 (8)	118 [~96 %] 7 [~70 %]	56 (27) 4 (4)	
<i>doporučovat</i> <i>nedoporučovat</i>	99 (94) 37 (35)	98 [~99 %] 37 [~100 %]	1 512 (737) 170 (105)	
<i>navrhnout</i>	42 (36)	19 [~45 %]	111 (77)	
<i>navrhovat</i>	40 (37)	38 [~95 %]	615 (456)	
<i>poradit</i>	24 (3)	8 [~33 %]	283 (125)	
<i>radit</i> <i>neradit</i>	75 (71) 42 (42)	69 [~92 %] 42 [~100 %]	330 (249) 33 (28)	
<i>nabídnout</i>	48 (38)	31 [~65 %]	274 (74)	<i>nabízet</i> 850 (239)

Akuzativním substantivem (zájmenem) byl propoziční obsah realizován v korpusových dokladech pro všechna slovesa s výjimkou slovesa *poradit*. Tato forma ztvárnění propozičního obsahu dominuje u sloves *doporučit*, *nedoporučit*, *nedoporučovat*, *navrhnout*, *neradit*³⁰ a *nabídnout* (srov. (26), (28) a (32)). Mezi vyjádření propozičního obsahu substantivem počítáme jak případy s deverbativními nebo dějovými substantivy (srov. př. (26)), tak případy se substantivy jinými, srov. př. (38) a (39). Tyto i další korpusové doklady by bylo možné chápat jako výpovědi s elidovaným infinitivem a počítat je mezi případy, kdy je propoziční obsah vyjádřen infinitivní konstrukcí (srov. (38') a (39')). Takto ale nepostupujeme a tyto doklady řadíme k případům substantivní realizace propozičního obsahu.

Infinitivní realizace propozičního obsahu byla doložena pro všechna slovesa s výjimkou sloves *navrhnout* a *nabídnout* (srov. (27) a (33)), nad ostatními způsoby však převažuje jediné u slovesa *doporučovat*.

²⁹ Pátý sloupec je vyplněn pouze u slovesa *nabídnout*. Vidovým protějšků sloves *doporučit* / *nedoporučit*, *navrhnout* a *poradit* (resp. *doporučovat* / *nedoporučovat*, *navrhovat* a *radit*) jsou věnovány zvláštní řádky. Vidový protějšek slovesa *neradit* neuvádíme proto, že u jeho indikativního tvaru nelze uvažovat o performativním užití.

³⁰ U slovesa *neradit* se většinou jednalo o ustálenou konstrukci *To bych ti / vám neradil*, propoziční obsah v takových případech vyjadřovala zpravidla předcházející výpověď.

Kromě uvedených tří způsobů byl propoziční obsah v EPF s kondicionálovými tvary probíraných sloves s výzvodnými významy vyjádřen také asyndeticky připojenou klauzí: jednalo se o dva případy u slovesa *doporučit* a o jeden případ u slovesa *radit*, srov. (40). Způsob vyjádření propozičního obsahu u jednotlivých sloves tohoto oddílu shrnuje tab. 4. Pro podrobnější analýzu vlastností kondicionálových tvarů sloves s výzvodnými významy probíraných v odd. 4.2 i sloves s významem konstatování, kterým jsme se věnovali v odd. 4.1, srov. Ševčíková (2009).

- (36) Navrhovala bych, že mu dáš šest řad ... (SYN2005)
 (37) Ale pro jistotu bych jim doporučila, ať se věci zabývají v gumových rukavičkách. (SYN 2005)
 (38) ... doporučoval bych vám výšku třiatřicet tisíc stop. (SYN2005)
 (38') ... doporučoval bych vám dosáhnout výšku třiatřicet tisíc stop.
 (39) Dnes bych doporučil mořského okouna ... (SYN2005)
 (39') Dnes bych doporučil dát si mořského okouna ...
 (40) V tomto případě bych policii radil – studujte charakter. (SYN2005)

Tabulka 4 – Způsob vyjádření propozičního obsahu v EPF, v nichž jsou performativně užity tvary kondicionálu přítomného vybraných sloves s výzvodnými významy.

Způsob vyjádření propozičního obsahu Sloveso	závislou klauzí se spojkou <i>aby</i>	závislou klauzí se spojkou <i>že</i>	závislou klauzí se spojkou <i>ať</i>	substantivní konstrukcí	infinitivní konstrukcí	asyndeticky připojenou klauzí
<i>doporučit</i> <i>nedoporučit</i>	27		1	62 5	26 2	2
<i>doporučovat</i> <i>nedoporučovat</i>	18 6			37 22	43 9	
<i>navrhnout</i>	6			13		
<i>navrhovat</i>	16	2		9	11	
<i>poradit</i>	4		2		2	
<i>radit</i> <i>neradit</i>	43 5			9 27	16 10	1
<i>nabídnout</i>		1		30		

4.3 EPF s tvarem kondicionálu přítomného jako způsob oslabení komunikační funkce a alternativní konstrukce

Jak jsme již uvedli, EPF, v jejichž řídicí klauzi vystupuje tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného, chápeme jako zdvořilejší varianty základní podoby EPF, v nichž je užito tvaru 1. os. sg. nebo pl. indikativu přezenta; tvar kondicionálu přítomného v EPF interpretujeme jako prostředek oslabující explikovanou komunikační funkci. Užitím EPF s kondicionálovým tvarem slovesa s významem konstatování (srov. odd. 4.1) byl tedy podle našeho názoru pro-

poziční obsah oznámen méně asertivně než pomocí EPF s indikativním tvarem příslušného slovesa. Pomocí EPF s kondicionálovým tvarem slovesa s výzvovým významem (odd. 4.2) předložil mluvčí propoziční obsah (své doporučení, radu apod.) adresátovi méně direktivně než pomocí EPF s indikativem daného slovesa.

EPF s tvarem kondicionálu přítomného je ovšem pouze jednou z možností, jak komunikační funkci oslabit a přitom se nevzat explicitní indikace komunikační funkce dané výpovědi. Jako další možné alternativy jsou v češtině užívány např. primárně rovněž souvětné konstrukce, v nichž je pozice predikátu řídící klauze obsazena tvarem 1. os. sg. nebo pl. indikativu prezenta nebo kondicionálu přítomného modálního slovesa *chtít* ve spojení s infinitivem dokonavého slovesa s významem konstatování nebo výzvy (srov. (41) jako alternativu k př. (10), př. (42) jako alternativu k př. (28)). V těchto případech ovšem slovesem *chtít* není vyjadřován pouhý záměr mluvčího realizovat činnost označenou infinitivem, mluvčí tuto činnost pronesením příslušné výpovědi přímo realizuje a jde tedy stejně jako u kondicionálových tvarů plnovýznamových sloves v analyzovaných EPF o užití performativní.

Jako další alternativu k analyzovaným EPF s kondicionálovými tvary můžeme uvést konstrukce obsahující tvar 1. os. sg. nebo pl. indikativu prezenta nebo kondicionálu přítomného slovesa *dovolit si* (příp. dalších sloves s obdobným významem) ve spojení s infinitivem dokonavého slovesa s významem konstatování nebo výzvy (př. (43) a (44)). I když konstrukce se slovesem *chtít i dovolit si* uvádíme jako alternativy pro EPF jak s komunikační funkcí oznámení, tak s komunikační funkcí probíraných typů výzvy, pro vyjádření oznamovací komunikační funkce jsou zřejmě užívány častěji než při vyjadřování funkce výzvové.³¹

Uvedené alternativní konstrukce – jejich výčet zdaleka není vyčerpávající – se i mezi sebou navzájem zřejmě liší silou komunikační funkce (stupněm asertivity nebo direktivnosti). Pokud bychom chtěli probrané konstrukce seřadit podle síly komunikační funkce, za nejpřímější způsob bychom považovali EPF se základním indikativním tvarem, pořadí zdvořilejších způsobů vyjádření (EPF

³¹ Uvedeným alternativním konstrukcím se slovesem *chtít* jsou významově vůbec nejbližší ty EPF s kondicionálovým tvarem sloves konstatování, v nichž je přítomno adjektivum *rád*. Kondicionál (popř. indikativ) slovesa *chtít* konkuruje spojení kondicionálu plnovýznamových sloves s adjektivem *rád* i v běžném modálním užití. Srov. příklad *Za prvé bych rád uvedl, že teorie o záhubě dinosaurů v důsledku dopadu velkého meteoru má vážné slabiny* (SYN2005), kde spojení *bych rád uvedl* (i jeho alternativě se slovesem *chtít*, srov. *Za prvé bych chtěl / chci uvést, že teorie ...*) připisujeme performativní platnost, oproti následujícímu příkladu, v němž spojení *rád bych upozornil* (popř. *chtěl bych / chci upozornit*) interpretujeme jako vyjádření vůle mluvčího (tedy nikoli performativně): *[Jeho nedbalá práce začíná negativně ovlivňovat i moji práci.] Rád bych na tuto skutečnost upozornil nadřízeného, ale nevím jak* (SYN2005).

s kondicionálovým tvarem a uvedenými konstrukcemi se slovesem *chtít a dovolit si*) není zcela jasné. Jako obecnější princip můžeme uvést, že konstrukce s kondicionálem vždy pociťujeme jako zdvořilejší než odpovídající konstrukce s tvary indikativními, tedy např. *chtěl bych uvést* jako zdvořilejší než *chci uvést*.

- (41) Jako klad *chci / bych* chtěla v první řadě uvést plynulé začlenění se do pracovního procesu ...
- (42) ... *chci / chtěl bych* navrhnout kombinaci hypotečního úvěru a stavebního spoření.
- (43) Jako klad *si dovolím / bych si dovolila* v první řadě uvést plynulé začlenění se do pracovního procesu ...
- (44) ... *dovolím si / dovolil bych si* navrhnout kombinaci hypotečního úvěru a stavebního spoření.

5 Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo ukázat, že se – oproti rozšířenému lingvistickému názoru – jako součást EPF uplatňuje nejen tvar 1. os. sg. nebo pl. indikativu prezenta nedokonavých sloves, ale běžně také tvar 1. os. sg. nebo pl. kondicionálu přítomného, a to jak sloves nedokonavých, tak dokonavých. Změřili jsme se na kondicionál přítomný několika sloves konstatování v EPF s komunikační funkcí oznámení a na kondicionálové tvary několika sloves s výzvoými významy, které se uplatňují v EPF vyjadřujících některé typy výzvy.

Na konkrétních korpusových dokladech jsme ukázali, že ve tvaru kondicionálu přítomného jsou performativně užívána nedokonavá slovesa, jejichž indikativní tvar je jako performativní běžně interpretován (př. *doporučoval bych / doporučuji ti tu smlouvu nepodepisovat*), často však také dokonavé protějšky těchto sloves (př. *doporučil bych ti tu smlouvu nepodepisovat*), někdy dokonce pouze dokonavé podoby těchto sloves, zatímco kondicionál nedokonavých protějšků performativní užití vylučuje (srov. *yní bych uvedl / #yní bych uváděl pár příkladů z praxe*). Užití kondicionálového tvaru v EPF místo základního tvaru indikativního jsme interpretovali jako oslabení vyjadřované komunikační funkce: u sloves s významem konstatování jsme hovořili o oslabení asertivity (oslabení oznamovací funkce), u sloves s výzvoými významy o oslabení direktivnosti (oslabení výzvové funkce).

LITERATURA

- AUSTIN, J. L. (1975): *How to Do Things with Words*. Second Edition. Cambridge: Harvard University Press.
- DANEŠ, F. (1973): Verba dicendi a výpovědní funkce. *Acta Universitatis Carolinae – Slavica Pragensia*, 14, s. 115–124.

DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – GREPL, M. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia.

DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. a kol. (1987): *Větné vzorce v češtině*. Druhé, opravené vydání. Praha: Academia.

GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.

HAJÍČ, J. – PANEVOVÁ, J. – HAJÍČOVÁ, E. – SGALL, P. – PAJAS, P. – ŠTĚPÁNEK, J. – HAVELKA, J. – MIKULOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – ŠEVČÍKOVÁ-RAŽÍMOVÁ, M. (2006): *Prague Dependency Treebank 2.0*. Philadelphia: Linguistic Data Consortium.

HIRSCHOVÁ, M. (1988a): *Česká verba dicendi v performativním užití*. Olomouc: Univerzita Palackého.

HIRSCHOVÁ, M. (1988b): Uplatňování negace ve výpovědích s performativní platností. *Slovo a slovesnost*, 49, s. 101–110.

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

LOPATKOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – KETTNEROVÁ, V. a kol. (2008): *Valenční slovník českých sloves*. Praha: Karolinum.

PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J. a kol. (1998): *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.

ŠEVČÍKOVÁ, M. (2009): *Funkce kondicionálu z hlediska významové roviny*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky.

ŠTÍCHA, F. (2003): *Česko-německá srovnávací gramatika*. Praha: Argo.

GRANTOVÁ PODPORA

Příspěvek vznikl za podpory projektu GA ČR P406/2010/0875.

Od *ni* přes *aniž* až k *bez toho, aniž by*

František Štícha

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

sticha@ujc.cas.cz

From *ni* to *aniž* to *bez toho, aniž by*

ABSTRACT: The article concerns primarily the distribution of the single-word conjunction *aniž* and its synonyms, which are the compounds *bez toho, aby/bez toho, že* and the most complex form *bez toho, aniž by*. The author argues that this complex conjunction, which consists of four words (the word *aniž* itself being, from the historical point of view, a fusion of three words – *a – ni – ž*), is a problematic innovation in contemporary standard Czech. The reason is that the shorter innovation of *bez toho, aby* or *bez toho, že* was invented (or adopted from other languages) after November 1989 to replace the single-word *aniž* probably for stylistic reasons (*aniž* being felt as strongly formal or literary). Now, the most complex *bez toho, aniž by* combines the newly used *bez toho, aby/že* with the formal *aniž*, which, in fact, should have been replaced by the *bez toho, aby/že*. a fully non-functional device thus appears within the system of Czech conjunctions and only future usage will determine whether this will be adopted in standard Czech. As the corpus findings show now, the single-word *aniž* is much more frequent in written standard Czech than both the *bez toho, aby/že* variant and the most complex *bez toho, aniž by*.

KEY WORDS: single-word conjunction, complex conjunction, language functionality, language changes

KLÍČOVÁ SLOVA: jednoslovná spojka, složená spojka, funkčnost v jazyce, jazykový vývoj

1 Od *ni* k *aniž* (*by*)

Spojka a částice *ni* je v dnešní češtině silně knižní a archaická¹. Svědčí o tom např. kontext následující věty z překladu románu K. Vonneguta: *Tam, kde měl oči, dvě perly svítí spoře. A nic, ni vlásek na něm nepovadne, přesto ho proudy mořské v cosi mění, v bohatou spleť zvláštního zapomnění.* (ČNK) Ačkoli je to úryvek z díla prozaického, má velmi patrně charakter poezie. Ve staré češtině fungovalo slovo *ni* pravděpodobně² také jako spojka významem odpovídající

¹ SSJČ spojkou *ni* hodnotí jako zastaralou a básnickou.

² Jeden z recenzentů tohoto příspěvku mi vytkl, že tento článek je „neúnosně přetížen modalitou“, neboť se v něm příliš často vyskytují slova *pravděpodobně, patrně* apod. Na této modalitě ovšem trvám, neboť podle mne tato modalita svědčí nikoli o tom, „že si au-

některému z významů (ne-li všem) spojky *aniž*, která se z tohoto *ni* patrně vyvinula (*ni - niž - a ni - aniž*)³. Lze to dokumentovat např. následujícím dokladem na 4. význam slova *ni* jako hesla Staročeského slovníku: *volali jsú, ni byl, kto by jě spasena učinil, k hospodinu, ni uslyšáni jsú*. Vedle elementárního *ni* se ve staré češtině 14. a 15. století podle Staročeského slovníku vyskytovalo ještě variantní *niž*: *hledám ... niž naleznú*, zde nesporně ve významu dnešního přípustkového, resp. v obecném smyslu odporovacího *aniž*⁴.

Pokud jde o spojku *aniž*⁵, na *ni* lze nalézt asi stovku dokladů v elektronickém Vokabuláři webovém⁶, ta zde ovšem má většinou význam dnešní spojky *ani*, tj. význam slučování dvou záporných hodnot (*Nepřišel, aniž zavola* = *Nepřišel, ani nezavola*). Lze to dokumentovat dokladem z vokabuláře: *Na té hoře nevěje ižádný vietr, aniž muož na ní který pták nebo zvěř živa být, neb tu povětrie nemož ižádné vlhkosti mieti* nebo příkladem z Jungmannova slovníku: *Žádný tak šťastný není, aniž býti může*. Obsah prvních z těchto dvou staročeských vět bychom dnes mohli vyjádřit takto: *Na té hoře vůbec nevane vítr a nemohou tam ani žít ptáci či jiná zvěř, neboť vzduch tu nemá žádnou vlhkost*. A obsah druhé z nich např. takto: *Žádný tak šťastný není a ani být nemůže*.

Souřadný význam spojky *aniž*, odpovídající spojení *ani* před záporným přísudkem (*Nepřišel, ani nezavola*), byl pravděpodobně běžný ještě na začátku 20.

tor nestojí za tím, co tvrdí“, nýbrž jen a pouze o tom, že autor si není jist údaji, které čtenářům poskytuje, a jist si jimi být nemůže; nemůže si jimi být jist proto, že není k dispozici dostatečné množství objektivních poznatků. Je přece lépe být informován o tom, že něco nějak pravděpodobně je, a pak se snažit takové tvrzení potvrdit nebo vyvrátit, než nemít o daném jevu tušení, resp. považovat ho za jasný a bezproblémový.

³ O vývojových aspektech spojky *aniž* pojednává P. Kosek (2003). Podrobněji ke genetickým souvislostem srov. též J. Bauer (1960).

⁴ Tento význam spojky (*a*)*ni(ž)*, odpovídající dnešnímu užívání spojky *aniž*, je ve Staročeském slovníku uveden na posledním, čtvrtém místě; první tři významy této spojky, vyskytující se v různých formálních variantách, odpovídají zhruba významu dnešních odporovacích výrazů ‘*a ne, ani ne, ani, a také ne*’. Sémanticky koncesivní (přípustkové) - v nejobecnějším slova smyslu ‘odporovací’ - užití spojky (*a*)*ni(ž)* je tedy sice již doloženo ve 14. stol., avšak bylo zde patrně ještě velmi málo frekventované, čemuž nasvědčuje to, že na toto užití je ve slovníku uvedeno mnohonásobně méně dokladů než na užití v ostatních významech a syntaktických kontextech. Zajímavé je, že P. Kosek v barokní češtině nenalezl souvětí, v němž by, jak píše ve své knize (2007), spojka *aniž* mohla mít pouze význam hypotaktický (koncesivní). Principiálně spíše jen čistě teoretickou otázku, zda jde v případech typu *Odešel, aniž pozdravil* o „parataxi“ (vztahu odporovacího), nebo o „hypotaxi“ (vztahu přípustkového), nechávám v tomto příspěvku stranou, neboť v daných souvislostech není podstatná.

⁵ S. Čmejrková a E. Havlová (2007) upozorňují, že spojka *aniž* nemá obdobu v žádném jiném slovanském jazyce včetně slovenštiny a ani v žádném z jiných jazyků, s nimiž čeština byla a/nebo je v kontaktu, tedy zejména v němčině a angličtině.

⁶ Jde o systém elektronických databází Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Viz Vokabulář webový, dostupný na <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

století⁷; lze tak usuzovat např. z údajů našich slovníků, citujících např. z A. Jirásky: *kmotr ho nezdržoval, aniž ho pozval* (tj. nezdržoval ho, ani ho nepozval).⁸ Je však pravděpodobné, že již na počátku 20. stol. souřadný význam spojky *aniž* pomalu zastarával a vycházel z užívání, resp. že její (téměř) výlučný význam dnešní byl již v převaze. Svědčit by o tom mohlo i to, že 1. svazek Příručního slovníku jazyka českého z let 1935-1937 (dále PSJČ) jako jeden z příkladů na význam spojky *aniž* uvádí na prvním místě tuto větu J. Vrchlického: *Obě básně otevřely básníkovi rázem cestu na prkna divadelní, aniž se o to sám přičinil*. K. Svoboda (1972, s.191) upozornil na to, že souvětí se spojkou *aniž*, v němž je v první větě záporný přísudek a ve větě s *aniž* indikativ, může být - v závislosti na obsahu souvětí - homonymní. Např. věta⁹

(1) Nikdy nepozdravil, **aniž** se usmál.

mohla být téměř po celé 20. století (zejména však v jeho první polovině) běžně užitá a také pochopena v jednom ze dvou protikladných významů, jež lze opsat např. takto:

(1a) Nikdy nepozdravil bez úsměvu.

(1b) Nikdy nepozdravil, ani se neusmál.

Spojka *aniž* se postupně, patrně až v průběhu 20. století a pravděpodobně zejména až v jeho druhé polovině, specializovala pouze na význam „nerealizované dějové okolnosti“¹⁰ a její původní význam souřadný (*Nepřijel, aniž zavola* = *Nepřijel, ani nezavola*) se stal archaismem.

Spojka *aniž* patří v dnešní češtině k poměrně frekventovaným spojkám; celkově je zhruba stejně frekventovaná jako např. spojka *jakmile*, v postpozici

⁷ P. Kosek (op. cit. s. 93) o historické proměně souřadně odporovací spojky *aniž* ve spojkou koncesivní poznamenává: „Hypotaktické *aniž* se začalo nepochybně rozšiřovat již v 1. polovině 19. století, s konečnou platností se prosadilo (navzdory odmítavému stanovisku jazykovědců) až v 2. polovině 19. století.“ Zda již v této době bylo koncesivní *aniž* (tj. *aniž* v dnešním významu) častější než *aniž* souřadně odporovací, nebo naopak, Kosek neříká.

⁸ Jde tu mj. o malou ukázkou toho, jak lze i u klasika „novodobé“ češtiny narazit na možné potíže s porozuměním výrazu, který má dnes již jiný, dokonce protikladný význam. Čmejrková – Havlová (2007) k tomu ovšem – zřejmě oprávněně – poznamenávají, že „tyto formulace na nás působí dojmem něčeho dobře známého, zažitého, ale již archaického“ (s. 57). Autorčino „nás“ ovšem odkazuje ke čtenářům zbhlým v klasické české próze 19. a počátku 20. století, a těch patrně pozvolna ubývá.

⁹ Příkladové věty jsou konstruovány autorem této stati nebo jsou převzaty z ČNK, jak je v textu uvedeno, jsou průběžně číslovány, psány bezpatkovým petitem písma a slouží k demonstraci konkurenčních jazykových forem a jejich významu. Bloky dokladů pojednávaného jevu, psané rovněž petitem, nejsou číslovány. Odlišení číslovaných příkladů od nečíslovaných skupin dokladů má napomoci rychlejší orientaci v soustavě pojednávaných jevů.

¹⁰ K. Svoboda (1972) píše, že výstižné označení pro věty se spojkou *aniž* by bylo „věty nerealizovaných okolností“.

(tj. v pozici za větou řídící) je dokonce třikrát frekventovanější než tato spojka. Díky Slovníku Karla Čapka a Českému národnímu korpusu (dále ČNK) můžeme nyní předpokládat, že frekvence spojky *aniž* v psaných textech dvacátých a třicátých let 20. století byla přibližně stejná¹¹ jako v češtině devadesátých let 20. a prvních čtyř let 21. století. Jaká byla frekvence spojky *aniž* v klasické české próze a v české publicistice 2. poloviny 20. století či - pokud jde o literaturu - ještě mnohem dříve, bohužel dosud nevíme. Víme sice, že spojka *aniž* se vyskytovala už v nejstarších českých textech 14. století, nevíme však v jaké frekvenci, ani který z jejích tehdejších významů byl nejfrekventovanější.

Spojka *aniž* je pro naše dorozumívání (pro verbální komunikaci) značně výhodná. Lze to ukázat např. na následujícím textovém úryvku, převzatém z ČNK:

(2) Ujel, **aniž by** zraněnému poskytl pomoc.

Základní význam tohoto souvětného vztahu by sice bylo možné vyjádřit i jinak, bez použití spojky *aniž*, např.:

(2a) Zraněnému neposkytl pomoc a ujel.

(2b) Zraněnému ale neposkytl pomoc a ujel.

Avšak spojka *aniž* má speciální funkci, která se do daného kontextu velmi dobře hodí: tato spojka totiž v rámci souvětí může vyjadřovat, že neuskutečněný děj je/byl očekáván; jinak řečeno, za určitých sémanticko-pragmatických okolností spojka *aniž* vyjadřuje, že jistý děj nemá nastat, pokud nenastal děj, který mu předchází/předcházel. Z toho plyne, že v citované větě se díky spojce *aniž* implicitně vyjadřuje, že způsobí-li motorista nehodu, při níž je někdo zraněn, je obvyklé, resp. očekává se, že mu poskytne pomoc, avšak v daném případě k tomu nedošlo.

Analogická implikace je obsažena i v následující větě, převzaté z ČNK:

Kývala, **aniž** rozuměla slovům, dívala se upřeně do tatínkových očí a kývala mu na všechno, protože tatínek byl její hrdina a ona mu vykročila vstříc.

Spojkou *aniž* se v této větě implicitně vyjadřuje, že kývat máme jen tehdy, pokud rozumíme. Nerozumíme-li, kývat bychom neměli.

V závislé větě se spojkou *aniž* se ještě v první třetině 20. stol. pravděpodobně užíval zpravidla indikativ, zatímco kondicionál sem zřejmě teprve začínal pronikat¹². Nepřímé svědectví o tom podává PSJČ, v němž se píše: „sloveso

¹¹ Vyplývá to z porovnání frekvence spojky *aniž* v díle K. Čapka a z její frekvence v ČNK. Je to ovšem jen velmi hrubý odhad, který pomíjí různé žánrové složení ČNK a výlučnost jazyka Karla Čapka.

¹² Čmejrková – Havlová (2007) upozorňují, že kriticky se k užívání kondicionálu po spojce *aniž* stavěl i F. Trávníček. F. Kopečný tu podle autorek hovořil o „hyperkorektní módě“.

po spojce *aniž* je kladné a v kondicionálu jen tehdy, má-li výpověď smysl podmíněčný“. Nesprávný je podle PSJČ kondicionál ve větách jako *Utíkal, aniž by věděl proč*. V dnešní češtině je tomu jinak: kondicionál a indikativ jsou v závislé větě se spojkou *aniž* pravděpodobně v rovnováze nebo kondicionál spíše (mírně) převládá¹³, a to i tehdy, je-li v řídící větě indikativ a celé souvětí tedy nemá „smysl podmíněčný“, jak to ukazují např. následující věty, převzaté z ČNK:

Každý z nás přibarvuje obyčejné prožitky. Lže, **aniž by chtěl** ubližovat.

Mluví, aniž by tím něco myslel, slibuje, **aniž by chtěl** plnit, žije, aniž by chtěl žít.

Někdo projede brankovištěm, **aniž chce** hrát, a rozhodčí hned píská.

V ČNK je posloupnost slov *aniž by chtěl* doložena třikrát častěji než posloupnost slov *aniž chce*. Zdá se, že zatímco kondicionál v tomto případě užíváme - ve shodě s jeho obecnou vyjadřovací funkcí podmiňování - tehdy, nechceme-li vyjádřit svou, resp. objektivně danou jistotu o nerealizaci chtění, indikativu dáme přednost naopak tehdy, pokud takovou jistotu vyjádřit chceme (viz třetí výše citovaný doklad).

Obvykle má kondicionál v závislé větě se spojkou *aniž* obecnou funkci podmiňování¹⁴. Nejde však o podmiňování nenastalého děje něčím, co by umožnilo, aby nastal. Jde o podmiňování subjektivní: nenastává něco, co z hlediska mluvčího (pisatele) BY mohlo nastat. Např. vycházíme při komunikaci z toho, že někdo *by mohl tušit*, že jde o podvod, avšak on to netuší. Hovoříme či píšeme-li o takové situaci, můžeme říci či napsat:

(3a) Zaplatil, **aniž by tušil**, že jde o podvod.

Pokud nám nejde o takové subjektivní podmiňování, je lépe užít indikativu:

(3b) Zaplatil, **aniž tušil**, že jde o podvod.

Domnívám se, že o podobný rozdíl v subjektivním pohledu jde např. v následujících dokladech z ČNK:

Stárnoucí šlechtičny plesaly nad přírodním preparátem, **aniž by tušily**, že už o tři sta let dříve bublala rozmarýnová substance v destilačních přístrojích katalánského mystika Ramóna Lulla a královna Isabela využívala jeho nespočetných předností ku prospěchu svého těla.

¹³ K přesnějšímu zjištění poměru kondicionálu a indikativu v závislých větách se spojkou *aniž* v psaných spisovných textech současné češtiny a podmínek jejich volby bude teprve třeba provést výzkum. Totéž se týká i užívání záporu v závislé větě s *aniž*, o němž podávájí dobrý obecný přehled Čmejrková – Havlová (2007, s. 59).

¹⁴ Tvzení Čmejrkové – Havlové (2007), že po spojce *aniž* „kondicionál a indikativ se užívají bez významového rozdílu“ (s. 59), lze proto přijmout jen s rezervou. Samy autorky na s. 62 uvádějí: „V souvětích informujících o jedinečných v minulosti lokalizovaných dějích vzniká přirozený prostor pro indikativ [...]. Naproti tomu kondicionál tu pocítujeme jako zbytný [...]“.

Zloději trhali rekordy, **aniž tušili**, že jejich kroky od opuštění žaláře sleduje speciální policejní tým.

Obsah prvního z těchto textů je zjevně více založen na zprostředkovaných informacích a na zacházení s pravděpodobnostmi, a implikuje tedy více kondicionality než obsah textu druhého. Domnívám se, že právě s touto implikovanou kondicionalitou koreluje užití kondicionálu; jde ovšem o nejistotu (či spíše o oslabení jistoty) autora textu, nikoli o míru jistoty při tušení šlechticů.

Protože naše rozhodování o tom, který z významů preferujeme, je subjektivní a velmi pravděpodobně neuvědomované, neudivuje, že např. sekvence slov *aniž tušil* (*tušila*,...) a *aniž by tušil* (*tušila*, ...) má v ČNK téměř stejnou frekvenci (*aniž by tušil/a...* : *aniž tušil/a...* je 180 : 129).

2 Od *aniž (by)* k *bez toho, aby/že*

Dříve než se dobereme dnešní, patrně již konečné složenosti¹⁵ koncesivní spojky *bez toho, aniž by*, jejíž kořen tkví v jednoslabičném *ni*, je třeba se zastavit u jejího posledního „mezistupně“¹⁶, u složené variantní spojky *bez toho, aby/bez toho, že*. Nebude jistě neúčinné ani nezajímavé připomenout, co jsem o tomto „mezistupni“ (o němž jsem tehdy netušil, že jde pouze o mezistupeň dalšího vývoje) napsal v Naší řeči v r. 1997: „Tento tříslavný spojkový výraz, s nímž se lze také v publicistických textech setkat, doporučovat k užívání opravdu nelze. Toto naše stanovisko již dříve vyslovily L. Uhlířová a N. Svozilová v Naší řeči (NŘ, 76, 1993, s. 51–53) a patrně by došlo v řadách lingvistů všeobecného souhlasu.“

Podívejme se nyní nejprve na několik ukázek textových úryvků s těmito spojkami v dnešní psané češtině, jak ji dokumentuje ČNK (od 90. let 20. stol. do r. 2004):

Příští rok bude ještě těžší než letošní, víme to **bez toho, že bychom** zasedali ve vládách. (Repekt, č. 49, 1991)

¹⁵ Nedomnívám se, že je pravda, že „Vývoj spojky *aniž* a jejího syntaktického okolí se však [...] zastavit nedá.“ (Čmejrková – Havlová, 2007, s. 61) Kdyby se vývoj kumulace spojek nikdy nezastavil, mohli bychom očekávat, že za tisíc let budou existovat spojky složené z deseti či dvaceti slov. Nelze ovšem pochopitelně vyloučit, že ke třem pěti slovům, z nichž je spojka daného jazyka dané doby složena, přibude časem ještě jedno slovo další. Ale zároveň lze očekávat, že později se tento složený celek buď opět rozloží v jednotlivé funkční části, anebo se jen formálně zredukuje.

¹⁶ Čmejrková – Havlová (2007, s. 60) uvádějí, že „spojovací výraz *bez toho, aby* není možná zcela nový“, neboť v lexikálním archivu ÚJČ AV ČR našly doklad této složené spojky u P. J. Šafaříka z r. 1837: *Kupcowé kteréhokoli národu mohau po mnohá staletí do vzdálených zemí konati cesty bez toho, aby vlasti gegich věrná a dokonalá známost o položení těchto zemí se rozšířila [...]*. Štěpán (2009) upozorňuje, že v gramatikách češtiny se poprvé zmínka o této složené spojce objevila ve *Skladbě spisovné češtiny* z r. 1986.

Představa, že je promiskuita možná **bez toho, že** člověk vykořisťuje vlastní senzitivitu, mi připadá nemožná, tvrdí Norman Mailer [...]. (Lidové noviny, 1993)

Od státu bych chtěl, aby mi umožnil vydávat knižnici původní české poezie **bez toho, že** tím zruinují nakladatelství. (Reflex, č. 49, 2003)

Michal Janda odešel z domova **bez toho, aby** jakkoli upozornil rodinu nebo někoho z blízkých. (Reflex, č. 26, 1994)

Otázkou ovšem zůstává, zda se příští vládě podaří redukovat rozpočtový deficit **bez toho, aby** zvyšovala daně. (Hospodářské noviny, 1995)

Demokratický stát tak má činit **bez toho, aby** ve jménu veřejného blaha obtěžoval bezúhonné občany. (Mladá fronta DNES, 28. 4. 2000)

Tato změna měla ženám umožnit přivést na svět dítě **bez toho, aby** bylo v matrikách a zdravotní dokumentaci uvedeno jejich jméno. (Lidové noviny, 18. 8. 2003)

Ve všech těchto citovaných větách by bylo nejen možné, ale i vhodnější nahradit tříslvnou spojkou jednoslovnou spojkou *aniž*:

Příští rok bude ještě těžší než letošní, víme to, **aniž bychom** zasedali ve vládách.

Představa, že je promiskuita možná, **aniž** člověk vykořisťuje vlastní senzitivitu, mi připadá nemožná, tvrdí Norman Mailer [...]

Od státu bych chtěl, aby mi umožnil vydávat knižnici původní české poezie, **aniž** tím zruinují nakladatelství.

Michal Janda odešel z domova, **aniž** jakkoli upozornil rodinu nebo někoho z blízkých.

Otázkou ovšem zůstává, zda se příští vládě podaří redukovat rozpočtový deficit, **aniž by** zvyšovala daně. (Hospodářské noviny, 1995)

Demokrat. stát tak má činit, **aniž by** ve jménu veřejného blaha obtěžoval bezúhonné občany.

Tato změna měla ženám umožnit přivést na svět dítě, **aniž by** bylo v matrikách a zdravotní dokumentaci uvedeno jejich jméno.

Že spojka *aniž* je v psaných spisovných textech - zejména knižní či formální povahy¹⁷ - ve velké většině případů¹⁸ vhodnější než tříslvná spojka *bez toho, aby/že*, je zcela nasnadě z prostého důvodu: víceslovnost nepřináší ve většině případů (téměř) žádnou „přidanou hodnotu“, ani významovou, ani stylovou.

Jistou specifickou funkčnost lze u spojky *'bez toho, aby/že'* vidět tam, kde výraz, který této spojce předchází, nemá být rémátem věty nebo jeho součástí. Např. ve větě

(4a) Nikdy neodcházel **bez toho, aby** pozdravil.

¹⁷ Jinak je snad možno vztah jednoslovné spojky *aniž* a tříslvné spojky *bez toho, aby/že* hodnotit v projevech mluvených. Srov. k tomu Štěpán (2009).

¹⁸ J. Štěpán (2009) uvádí tři okolnosti, které vedou k funkčnosti užití složené spojky *bez toho, aby* či *bez toho, že*. Jde o dosti speciální případy, které však pravděpodobně mají svou váhu. Domnívám se, že autora k tomuto objevu dovedla soustavná práce s ČNK; odkazuji čtenáře na tento Štěpánův článek a zde se těmito aspekty, jakkoli významnými a důležitými, nebudu zabývat.

může výraz '*bez toho*', stojící v rematické větné pozici, zabránit tomu, aby se přísudek *neodcházel* (podvědomě) chápal jako réma, resp. jako součást rématu, jak by tomu mohlo být ve větě s *aniž*:

(4b) Nikdy neodcházel, **aniž** pozdravil.

Pokud je naopak zjevné, že výraz na konci věty, na niž navazuje koncesivní věta uvozená spojkou *aniž*, je rématem, pak připojení výrazu *bez toho* naopak takové porozumění ztěžuje; srov. např. výše citované věty s jejich aktuálním členěním podmiňovaným složenou spojkou *bez toho, aby* a jejich parafráze s aktuálním členěním podmiňovaným spojkou *aniž*:

(5a) Michal Janda odešel z domova (tematická část věty) **bez toho** (réma), **aby** jakkoli upozornil rodinu nebo někoho z blízkých. (ČNK)

(5b) Michal Janda (téma) odešel z domova (réma), **aniž by** jakkoli upozornil rodinu nebo někoho z blízkých.

(6a) Otázkou ovšem zůstává, zda se příští vládě podaří redukovat rozpočtový deficit (tematická část věty) **bez toho** (réma), **aby** zvyšovala daně. (ČNK)

(6b) Otázkou ovšem zůstává, zda se příští vládě (tematická část věty) podaří redukovat rozpočtový deficit (réma), **aniž by** zvyšovala daně.

Takové významové rozdíly se sice mnohdy v přirozeném jazyce také uplatňují, avšak na druhé straně bývají často zanedbávány, a je obtížné, ne-li nemožné zjistit, operuje-li většina mluvčích (byť neuvědoměle) v podobných případech skutečně významem, anebo zda jde o mechanické, a tedy nefunkční analogie (např. kumulace, či naopak „krátká spojení“ jako jsou kontaminace, anakoluty atd.).

Užívání složené spojky *bez toho, aby/že* vysvětlují Čmejrková – Havlová (2007) důvody, které vycházejí z předpokladu, že spojka *aniž* je nejen knižní, ale i méně sémanticky průhledná: předností složené spojky je „průhlednost a explicitnost negace“. Pravděpodobně i toto hraje svou roli; na druhé straně je však třeba vidět, že uživatel spisovného jazyka se musí umět vypořádat s mnohem obtížnějšími jevy, než je význam jediné spojky.

Složenou spojkou *bez toho, aby* si oblíbil Tomáš Zmeškal v románu (oceněném významnou literární cenou) *Milostný dopis klínovým písmem*. Přestože užívá poměrně často také spojky *aniž*, jí konkurující spojka složená tu má řadu výskytlů, např.:

Josef položil Květě ruku na rameno a **bez toho, aby** ji dále poslouchal, se zvedl z pohovky a vyšel z pokoje.

[...] odšrouboval závěr minerálky před sebou, zašrouboval ho **bez toho, aby** si ji nalil do sklenice [...] (s. 95)

Jednou strávili na Slovensku na výletě celý týden **bez toho, aby** to Alice věděla. (219)

3 Od bez toho, aby/že k bez toho, aniž by

Protože významový rozdíl mezi závislou větou se spojkou *aniž* a indikativem (*Odešel, aniž pozdravil*) a takovou větou s kondicionálem (*Odešel, aniž by pozdravil*) není příliš výrazný a mnohdy (v závislosti na obsahu souvětí) ho lze zanedbat, lze kondicionálové *by* pokládat za součást spojky: jednoslovnou spojku *aniž* lze pak pokládat za variantu dvouslovné spojky *aniž by*. Že takové pojetí odpovídá i jazykové praxi, ukazuje nejnovější složená kumulativní spojka *bez toho, aniž (by)*, mezi jejímiž doklady v ČNK výrazně převládá varianta s kondicionálovým *by*. Toto kondicionálové *by* je v kumulativní kontaminované spojce *bez toho, aniž by* pravděpodobně výrazně frekventovanější než kondicionálové *by* u samotné spojky *aniž*¹⁹. Vývoj tedy za několik set let pokročil od minimálního jednoslabičného spojkového znaku *ni* až ke kumulativní spojce z historického, resp. etymologického hlediska složené z šesti slov: *bez toho a ni ž(e) by*. Je to v historii češtiny možná poprvé, kdy u některé spojky (a možná i u kterékoli slovní kategorie) došlo k takové míře kumulativnosti původně samostatných slov v jeden funkční celek.

Jestliže složená spojka *bez toho, aby/že* vznikla - pravděpodobně pod vlivem slovenštiny, němčiny a angličtiny - proto, aby nahradila knižní a neprůhledné *aniž*, pak je paradoxem, že toto *aniž* je přece jen tu a tam bráno na milost, jsouc vkládáno do složené spojky *bez toho, aby* - výsledkem je spojkový hybrid *bez toho, aniž by* (ze spojky *aby* zde ovšem zbývá jen její kondicionálový morf *by*).

Ve složené spojce *bez toho, aniž by* se tedy nejen kumulují jednotlivá slova ve specifický spojovací funkční celek, ale kontaminačně se v něm prolínají i dvě spojky synonymní: tříslavná spojka *bez toho, aby/že* a jednoslovná spojka (historicky či etymologicky však složená ze tří slov) *aniž*. Výsledkem je zcela jedinečný relativně velmi komplexní jazykový „hybrid“²⁰, jehož vznik postrádá jakoukoli patrnou významovou či stylistickou funkčnost²¹. Pokud se přesto ujme a i v psaném spisovném úzu se rozšíří tak, že bude vážně konkurovat jak jednoslovné spojce *aniž*, tak složené spojce *bez toho, aby/že*, bude ovšem třeba tento úzus respektovat a před terorem úzu, tímto nejvyšším arbitrem ve složité

¹⁹ Přesný statistický poměr mezi samotným *aniž* a „kondicionálovým“ *aniž by* nemáme k dispozici.

²⁰ Čmejrková – Havlová (2007) tu hovoří o pleonasmu.

²¹ V reakci na poznámku recenzenta opakuji jinými slovy: Jestliže „neprůhledné“ *aniž* je nahrazováno „explicitnějším“ *bez toho, aby* či *bez toho, že*, není důvodu do této složené spojky ještě - jaksi pro jistotu - doplňovat ono „neprůhledné“ *aniž*. Stejný názor zastává - s jinou argumentací v jiných souvislostech - i Štěpán (2009).

axiologii jazyka, se sklonit, neprotestovat proti němu a v budoucí gramatice češtiny jej registrovat jako běžnou standardní složenou spojkou.²²

Podívejme se na závěr, do jakých kontextů v současných periodikách spojka *bez toho, aniž (by)* dokáže proniknout:

Jak dlouho ještě budeme tolerovat všechny ty lumpy, kteří jenom berou, **bez toho, aniž by** cokoli vytvořili? (Lidové noviny, č. 233, 1997)

Prožíváme zkrátka hospodářský pokles a všichni se snaží věřit slibům politiků i zalců ekonomiky, že už brzy naopak přijde „růst“. Mnozí dokonce šíří naději, že přijde jaksi automaticky, **bez toho, aniž by** se toho v zemi (v ekonomickém i běžném chování lidí) muselo příliš měnit. (Respekt, č. 25, 1999)

Dalším mýtem je tvrzení, že bychom mohli zavést institut přímé volby **bez toho, aniž by** se změnil současný parlamentní systém na prezidentský. (Reflex, č. 1, 2002)

Podle statistiky NHTSA si 107 majitelů vozů zmíněných značek stěžovalo na to, že airbag se otevřel nekontrolovaně, **bez toho, aniž** došlo ke srážce. (Hospodářské noviny, 27. 12. 2004)

Ve všech těchto dokladech by bylo nejen možné, ale i mnohem vhodnější a velmi snadné před spojkou *aniž* slova *bez toho* vypustit.

Pokud jde o to, že tříslavné *bez toho, aby/že* nahrazuje jednoslovné *aniž*, lze to vyložit tak, že spojka *aniž* se již delší dobu a zejména v posledních dvaceti letech pocituje - vlivem internetu a demokratizace společnosti - jako (příliš) knižní a snad i poněkud zastaralá a její význam se možná jeví jako poněkud nejasný; k tomu může být tento pocit podporován existencí spojky *bez toho, aby* ve slovenštině a analogické německé spojky *ohne dass* a anglického *without*. Lze dokonce počítat s tím, že spojka *bez toho, aby/že* je mechanickým a nefunkčním kalkem ze slovenštiny (event. němčiny s podporou anglického *without*). S touto náhradou se bylo možno smířit. Když však nyní spojka *bez toho, aby/že* jednoslovnou spojkou *aniž* nenahrazuje, nýbrž k ní se přidává, nelze již toto jazykové chování odůvodnit ničím smysluplným a rozhodně je nelze akceptovat dříve, než spojkou *aniž* zcela vytlačí. Lze však doufat, že dosavadní vysoká převaha jednoslovné spojky *aniž* nad jí konkurujícími výrazy složenými zabrání tomu, aby tato (beztak již od původu tříslavná) spojka byla dále rozšiřována. Bezúčelně a beze smyslu.

Neumím si motivaci tohoto počínání vysvětlit²³ jinak než (podvědomou?)

²² Jiná je pochopitelně situace v jazyce běžně mluveném, do nějž přirozeně pronikne snáze jakýkoli výraz nesystémový nebo tak či onak nefunkční. Otázkou patrně navždy zůstane, co z toho všeho kdy a proč proniká i do (psaného) spisovného úzu a jaká k tomu máme či nemáme zaujímat axiologická stanoviska a co z nich máme či nemáme vyvozovat.

²³ Čmejrková – Havlová (2007) vysvětlují toto jazykové chování shovívavě jako „milou aluzi na stále ještě platnou normu“. Toto vyjádření je myslím dosti závažným axiologickým momentem jazykovědného nazírání na některé typy vývojových změn. Máme opravdu počítat s podobnými „aluzemi“ ke „stále ještě platným normám“? Necht' tato má otázka je pochopena jako pravá otázka zjišťovací, tedy: Máme, či nemáme?

snahou o jakési „zexplicitnění“ spojky *aniž*, jejíž význam se náhle (během několika let, což lze vzhledem k historickému trvání spojky *aniž* označit jako náhlou změnu) začal pociťovat jako málo zřetelný. Že však tvůrce spisovného textu tu a tam navzdory tomu, že spojka *aniž* stále ještě svou frekvencí v psaných publikovaných textech zhruba dvacetkrát převyšuje²⁴ (viz tabulky 1 a 2) náhradní spojky víceslovné, sáhne - zbytečně a nefunkčně - po náhradním řešení, zatím vysvětlit patrně nedokážeme.

Tab. 1

Spojka	Korpus v r. 1996 (23 mil.)	Korpus SYN (550 mil.)
<i>aniž</i>	1429	39 405
<i>bez toho, aby</i>	30	870
<i>bez toho, že</i>	35	900

Tab. 2 – Korpus SYN

Spojka	Počet dokladů
<i>aniž</i>	39 405
<i>bez toho, aby/že</i>	1770
<i>z toho</i>	
<i>bez toho, že</i>	900
<i>bez toho, aby</i>	870
<i>bez toho, aniž (by)</i>	177
<i>z toho:</i>	
<i>bez toho, aniž by</i>	119
<i>bez toho, aniž bychom</i>	22
<i>bez toho, aniž byste</i>	9
<i>bez toho, aniž bych</i>	7
<i>bez toho, aniž abychom</i>	1

LITERATURA

BAUER, J. (1960): *Vývoj českého souvětí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

ČERMÁK, F. (2007): *Slovník Karla Čapka*. Praha: Lidové noviny / ÚČNK.

ČMEJRKOVÁ, S. – HAVLOVÁ, E. (2007): *Aniž máme jasno* In: P. Mareš. - I. Vaňková (eds.), *Jazyky, rozumění, porozumění*. Sborník k životnímu jubileu Aleny Macurové. Praha: Univerzita Karlova, s. 56–69.

KOSEK, P. (2003): *Spojovací prostředky v češtině období baroka*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.

²⁴ Čmejrková – Havlová (2007) vzhledem k analýze dokladů z korpusu DIALOG uvádějí, že „někdo ve svém idiolektu [...] spojku *aniž* zřejmě vůbec nemá, [...] někteří si její rétorickou nápadnost v iniciální pozici dokonce oblíbili.“ (s. 67)

Slovník spisovného jazyka českého I – IV. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960–1971.

Staročeský slovník 7 (než – obecný). Praha: Academia, 1976.

SVOBODA, K (1972): *Souvětí spisovné češtiny.* Praha: Univerzita Karlova.

ŠTÍCHA, F. (1997): Ke dvěma méně běžným spojovacím prostředkům v současné češtině (*poté, co a bez toho, aby/že*): korpusová analýza. *Naše řeč*, 80, s. 73–80.

SVOZILOVÁ, N. – UHLÍŘOVÁ, L. (1993): Bez toho, aby / že by versus aniž. *Naše řeč*, 76, s. 51–53.

ŠTĚPÁN, J. (2009): Vedlejší věty vyjadřující nerealizované okolnosti se spojovacími výrazy bez toho, aby a bez toho, že. *Naše řeč*, 92, s. 184–195.

František Čermák, Václav Cvrček (eds.): Slovník Bohumila Hrabala

Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, 605 s.

Zdeňka Hladká

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity

zdena@phil.muni.cz

Řekne-li se „slovník Bohumila Hrabala“, vybaví se každému v první řadě slovo *pábitel*. Ať už spisovatel byl, nebo nebyl skutečným tvůrcem tohoto lexému, zasloužil se přinejmenším o jeho rozšíření a prostřednictvím svých postav dotvořil jeho obsah. Sám v celém díle užil slovo *pábitel* 58× a příbuzná slova *pábitelský*, *pábitelství*, *pábitelnost*, *pábit*, *pábení*, *pábící* 55×.¹ Chceme-li získat tyto nebo podobné kvantitativní údaje o lexikonu Bohumila Hrabala, nemusíme už dnes podstupovat martyrium excerpce všech jeho textů. Tuto práci za nás „udělali“ členové Ústavu Českého národního korpusu, jejichž zásluhou vyšel v Nakladatelství Lidové noviny jako druhý svazek ediční řady nazvané Korpusová lexikografie frekvenční *Slovník Bohumila Hrabala*. Ocenění si zaslouží už to, že druhý svazek edice, v níž NLN hodlá postupně představit slovní zásobu významných autorů či období české kultury, následoval za iniciačním *Slovníkem Karla Čapka*² ve velmi přijatelném časovém odstupu necelých dvou let.

Slovník Bohumila Hrabala se opírá o korpusové zpracování v podstatě kompletního souboru Hrabalových textů.³ Podkladový žánrově anotovaný a morfologicky označovaný korpus je přístupný na doprovodném CD, takže si

¹ Pro srovnání – ČNK (který samozřejmě zahrnuje i některé Hrabalovy texty) obsahuje sledovaná slova v rozložení: SYN2000 *pábitel* 46×, příbuzná slova 55×; SYN2005: *pábitel* 22×, příbuzná slova 35×; SYN2006pub *pábitel* 127×, příbuzná slova 176×; v korpusech mluvené češtiny se hledaná slova nevyskytují.

² Čermák, F. (ed.)(2007): *Slovník Karla Čapka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Recenze např.: Štícha, F. (2009), *Naše řeč*, 92, s. 38–43; Hladká, Z. (2008), *SPFFBU*, a 56, s. 278–280.

³ Pramennou základnou se staly Sebrané spisy Bohumila Hrabala vydávané v nakladatelství Pražská imaginace v letech 1991–1997; do korpusu nebyly zahrnuty pouze rozhovory s B. Hrabalem a spisovatelova korespondence.

čtenář může ověřit všechna uváděná fakta na zdrojovém materiálu a zároveň v případě zájmu sledovat textové souvislosti, které pouhým kvantitativním popisem nelze zachytit. Publikace je utvářena víceméně podle vzoru *Slovníku Karla Čapka*, v řadě jednotlivostí jsou však „prubířské“ postupy prvního svazku vylepšeny. Kompatibilita zpracování umožňující komparaci slovní zásoby dvou – a v budoucnu i více – velikanů české literatury významně zvyšuje výpovědní hodnotu uváděných dat i výsledků analýz.

Jádro práce tvoří pět slovníků. Hlavní a nejrozsáhlejší z nich, nazvaný stručně *Slovník*, je abecedně uspořádaným seznamem 26 542 nepropriálních lemmat, která se v korpusu Hrabalových textů vyskytla alespoň dvakrát. U každého lemmatu je uveden celkový počet výskytů a rozložení frekvence do čtyř žánrů. Slovník přináší i další informace, k nimž patří stručné zachycení významu málo známých lexémů, zkratka jazykového původu u cizích citátových jednotek, upozornění, že se některá slova neužívají v izolované podobě, tzn. tvoří pouze součást frazémů, a u vybraných hesel výčet nejtypičtějších kolokací. Speciálně označena jsou lemmata, jejichž frekvence v Hrabalově díle statisticky významně převyšuje frekvenci výskytu v korpusu SYN2005, který v tomto srovnání reprezentuje jakýsi průměr současné, Hrabalově tvorbě však nepříliš vzdálené češtiny. Číselným indexem je upozorněno na lexémy poznamenané duplicitou (autoři díla zjistili, že 7,5 % Hrabalova díla tvoří opakované texty). Způsobem zpracování se *Slovník* v podstatě shoduje s obdobnou částí *Slovníku Karla Čapka*, z formálních inovací lze z pohledu uživatelů pochválit např. drobnost, že se vysvětlivky k užívaným grafickým značkám opakují na každém listu seznamu.

Paralelou prvního svazku edice jsou i další tři dílčí slovníkové části zachycující Hrabalův lexikon: *Slovník hapaxů* (12 754 hesel), *Slovník proprií* (7642 hesel) a *Slovník zkratek* (140 hesel). Čtenářsky nejpřitažlivější je pravděpodobně *Slovník hapaxů*. Z hlediska frekvenčního jsou sice „hapaxy“ periferní záležitosti, pro poznání specifik lexikální kompetence jakéhokoli spisovatele mají však nezastupitelný význam. Z tohoto důvodu mohly být podle mého názoru lépe využity v analytických částech práce, zejména v popisu neologismů, resp. okazionalismů (*Slovník Karla Čapka* uváděl neologismy dokonce v samostatném komplexním přehledu), dialektismů, cizojazyčných lexémů apod. Jemnou výhradu mám i k jejich formálnímu zpracování. Podle kritérií deklarovaných v Úvodu na s. 9 by měly být např. úmyslné deformace typu *žítít*, nářeční hláskové odchylky apod. začleňovány pod běžná lemmata centrálního *Slovníku*. Případy typu *bláááznivá*, *zehnala* (a další podobné) však pod lemmata *bláznivý*, *sehnat* zařazené nebyly a dostaly se do *Slovníku hapaxů*.⁴ Seznam ojedinělých

⁴ Podobné nesrovnalosti mezi lemmatizací a zásadami prezentovanými v úvodu práce je možno najít i v centrálním *Slovníku*. Srov. např. zařazení podob *oktávie*, *octavie*, *octavia* pod společné lemma *octavia* versus do dvou lemmat rozdělené podoby *antika*, *antyka*. Udržení jednoty lemmatizačních pravidel je však při práci s korpusy vždy obtížné.

výskytů by si celkově zasloužil o něco pečlivější ruční probírku, což platí také o *Slovníku proprií*, v němž se objevuje mj. množství nepropriálních cizojazyčných slov, která byla mezi vlastní jména zařazena pravděpodobně pouze na základě velkého písmene a faktu, že je automatický lemmatizátor nedokázal identifikovat; namátkou: *Damen, Deine, Dingen, Diesen, Drei, Dvaja, Dvojica* ad. Je sice samozřejmé, že práce s korpusovými nástroji, jejichž nenahraditelnou předností je schopnost rychlého zpracování velkého objemu dat, s sebou na druhé straně přináší jistou míru nepřesností, ty by však měly být v tištěném slovníkovém díle následnou kontrolou výrazněji eliminovány (nebo alespoň osvětleny těm čtenářům, kteří nemají s výsledky automatických počítačových analýz zkušenost).

K pozitivním inovacím práce patří pátá slovníková část: *Frekvenční slovník*. V zpracování Čapkovy slovní zásoby seřazení lexémů podle frekvence vysloveně chybělo, ačkoli v úvodu slovníku byl tzv. rank anonsován. Částečně ho suploval frekvenčně uspořádaný výčet sta nejčastějších Čapkových slov, zařazený v přílohách. V *Slovníku Bohumila Hrabala* tvoří seznam slov řazených podle ranku samostatný slovník. Obsahuje sice „pouze“ 5 000 nejfrekventovanějších lexémů, tj. lemmata po četnost výskytu 27, v kombinaci s abecedním slovníkem však mapuje frekvenční aspekty Hrabalovy slovní zásoby v dostatečné komplexnosti.

Recenzovaná práce ale není pouhým souborem slovníků. Vedle *Úvodu*, v němž editoři podávají základní informace o zdrojových materiálech, obsahu a struktuře díla, a krátké přehledové studie literárního vědce Milana Jankoviče *Nad tvorbou Bohumila Hrabala*, jejímž cílem je mj. zorientovat čtenáře v složité realitě oficiálního i neoficiálního vydávání a neustálého přepracovávání Hrabalových děl, přináší publikace stejně jako předchozí ediční svazek poměrně rozsáhlou a velmi záslužnou interpretaci zjištěných kvantitativních dat. V kapitole *Slovník Bohumila Hrabala: jeho lexémy a nominace* se autorský kolektiv v řadě dílčích rozborů snaží zkonstruovat co nejvšestrannější obraz spisovatelova zacházení s mateřštinou. Čtenář má možnost nahlédnout do specifik Hrabalova hláskosloví, tvarosloví, slovtvorby i syntaxe, ale především objevovat, co je příznačné pro Hrabalův lexikon. Dozví se zajímavé údaje o pragmatických prostředcích, přejímkách z cizích jazyků, dialektismech, terminologických nominacích, frazémeh, autorských metaforách, kolokacích apod. Také analytická kapitola kopíruje strukturu obdobné části prvního svazku edice, v kvalitě zpracování však pokročila dále. Výběr rozebíraných jevů je méně poplatný stupni obtížnosti jejich automatického korpusového vyhledávání, dílčí studie jsou stejnoroději zpracované a důkladněji zkorigované (některá místa však přesto kontrole unikla, srov. např. na s. 26 zařazení lexémů *vzpomínka* či *kukátko* k *deminutivům*). K pozitivním inovacím patří i fakt, že v rámci komparace spisovatelových textů s korpusovou reprezentací současného jazyka je Hrabalova slovní zásoba na rozdíl od zpracování Čapkovy slovníku primárně porovnávána

s vybranou částí korpusu SYN2005, která zachycuje pouze beletristické texty (SYN2005BEL).

Doplnění slovníků i analytické části práce představují *Přílohy*, z nichž nejpodstatnější jsou *Obecné statistické údaje k jazyku Bohumila Hrabala*, shrnující výsledky kvantitativního rozboru Hrabalových textů. Z předkládaných dat lze mj. vyvodit informace o dobových, žánrových i dalších determinantech působících na skladbu Hrabalova lexikonu. Všechny údaje jsou v absolutních i relativních relacích opět konfrontovány se statistickým pohledem na jazyk Karla Čapka, takže si čtenář může utvořit představu o diferenčních rysech idiolektů dvou významných spisovatelů, kteří se v celkovém hodnotícím porovnání lexikálního bohatství sedmnácti českých literárních tvůrců (uvedeném v závěrečných přílohách prvního svazku edice) umístili na zcela shodné pozici – kupodivu pouze ve středu „pelotonu“.

Přílohy dále obsahují cenný kompletní soubor frazeologismů identifikovaných v Hrabalově díle (1917 slovesných a 1361 neslovesných frazémů, 102 přirovnání a 17 přísloví). Tento přehled charakterizuje nejen spisovatelův jazyk, ale zároveň podává v podstatě synchronní svědectví o pestrosti české frazeologie a idiomatiky; zachycuje i frazémy dosud lexikograficky nereflexované. Seznamy jsou uspořádány podle frekvence, jejich využitelnosti by však prospělo paralelní abecední řazení, resp. alespoň abecední seřazení lexémů se stejnou četností výskytu.

Součástí *Příloh* jsou i čtenářsky poutavé přehledy nadávek a pejorativních výrazů užitých v díle B. Hrabala a ukázka konkordancí spisovatelova erbovního lexému *pivo*. Publikace je doplněna souborem Hrabalových výroků, seznamem spisovatelových děl a výběrovou bibliografií odborných prací zaměřených především na jazykové aspekty Hrabalova díla.

Přes výše uvedené připomínky, míněné spíše jako inspirace pro další svazky ediční řady, lze *Slovník Bohumila Hrabala* hodnotit jednoznačně pozitivně a doporučit ho zájmu lingvistů, literárních vědců i laiků. Práce přináší nové poznatky o jednom z jazykově nejzajímavějších českých literárních tvůrců a přispívá i k obecnějšímu poznání idiolektů a jazyka vůbec. Jako druhý reprezentant téhož modelu obstál *Slovník Bohumila Hrabala* se ctí, posunul způsoby vytěžování korpusů i statistických rozborů jazyka „zas o kousek dál“ a pokročil tak v dobře nasměrované cestě. Oba dosud vydané autorské frekvenční slovníky si zaslouží ocenění i za to, že v doprovodných studiích návodně (a nejen na několika ilustrativních příkladech) ukazují, jak je možno s výsledky počítačově zprostředkovaných analýz dále pracovat, co z nich lze vyvozovat, jak je lze mnohostranně, i za hranicemi jazykovědy, využívat. A to zatím v české počítačně orientované lingvistice není zdaleka samozřejmostí.

Miloslava Sokolová: Nový deklinačný systém slovenských substantív

Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis, Monographia 71. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove (sic) 2007, 338 s.

Josef Šimandl

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

simandl@ujc.cas.cz

Recenzovanou práci odměnil Literárny fond premií za vědeckou a odbornou literaturu za rok 2007. Ještě ani v prosinci 2009 nebyla v Praze k dispozici recenze této monografie z pera některého slovenského morfologa v časopise Slovenská reč; zato tam vyšel příspěvek Hašanová 2009, vyzdvihující přínosy práce pro počítačnou lingvistiku i pro školskou praxi.¹ Jako neslovakista mám úlohu nelehkou a nevděčnou, ale seznámit bohemistickou veřejnost a naše korpusové lingvisty s monografií M. Sokolové je věc potřebná.

Koncepce práce těží z diskuse o nové morfologii slovenštiny; autorka se touto diskusí zabývala také ve stati Sokolová 2005 (srov. lit. tam uvedenou, mj. Ondrejovič, 2003; Dolník, 2005; Dvonč už 1984); srov. také Žigo, 2005. Seznam literatury v recenzované práci (s. 324–330) dává příležitost uvést si, že v bádání o tvarovém systému přinesla slovakistika posledního čtvrtstoletí úctyhodnou řadu prací širokého spektra autorů,² a vybízí ke slovensko-českému porovnávání.

¹ Hašanová ukazuje propojenost recenzované práce s předchozím počítačným zkoumáním jazyka (sama je spoluautorkou práce Benko et al. 2004) i perspektivy jejího dalšího využití pro anotování korpusů nebo tvorbu internetových nástrojů. Pokud jde o přínos pro školu, vyzdvihuje změny akcentů podle frekvenční váhy vzorů; zvažuje však i žádoucí korekce s ohledem na děti ve školách, pro které mohou být problémem abstraktní vzory *možnosť*, *idea*, *situácia*, *médium*, zavedené v recenzované práci, takže by bylo dobré vyjít jim vstříc tím, co z životní i jazykové praxe dobře znají (*sladkosť*). Hašanová také upozorňuje, že spolupracovníci M. Sokolové už publikovali i středoškolskou příručku (Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2007), která z recenzované práce vychází.

² Abecedně, kromě 5 jmenovaných: Bajžíková, Balážová, Blanár, Buzássyová, Furdík, Gianitsová, Horecký, Kačala, Karčová, Majchráková, Majtán, Miko, Navrátil, Ološtiak, Ondrus,

Práce využívá několik zdrojů dat. Jak sama autorka uvedla (Sokolová, 2008), hlavním materiálovým zdrojem byl retrográdní seznam substantiv, který si dala vygenerovat V. Benkem z práce Sokolová et al. 2005. Zdrojem dat byl dále *Slovník cudzích slov* a soubor asi 240 tis. proprií z databáze mezinárodního onomastického projektu Copernicus. Jedním ze zdrojů dat – a proto také práci věnujeme pozornost v našem časopisu – je také Slovenský národní korpus.³ Při popisu variant, např. *záujemcovia/zájemci*, autorka konfrontuje korpusová data také se zjištěními sociolingvistické dotazníkové akce z počátku 90. let: srov. Bosák, 1992, 1993 (ani ta nemá v české situaci recentní obdobu);⁴ na datech ukazuje, že deklarované představy o preferencích se s doloženými frekvencemi mohou rozcházet, a z korpusových dat těží také cenná doporučení pro budoucí kodifikaci.

Pomineme-li úvod, vlastní popis se otvírá sémantickou klasifikací substantiv (s. 12–17). Následující nárys je graficky úspěšný.

SUBSTANTÍVA: PROPRIÁ: pravé *Prešov, Košice*, nepravé – skupinové *Prešovčan*; APELATÍVA: **počítateľné**: konkrétna *strom/stromy*, nepravé abstraktá *rok/roky*, **nepočítateľné**: (a) konkrétna merateľné *cukor*, nemerateľné *ľud*, (b) pravé abstraktá *čas*.

Takové rozdělení vychází z předpokladu, že o každém substantivu jako lexicální jednotce lze rozhodnout, zda jako celek patří mezi substantiva počítatelná nebo nepočítatelná, konkrétní nebo abstraktní.

Při kódování Pražského mluveného korpusu jsem získal zkušenost s praktickým rozhodováním v konkrétních kontextech, kde narůstající nejasnosti vedly posléze k opuštění těchto distinkcí, jakkoli se při předběžných úvahách zdály jasné. Uvedme několik příkladů, jaké by ani ve slovenském znění nemohly být prohlášeny za agramatické: *Jsou tři Žiliny: slovenské město, okraj Nového Jičína a vesnička v křivoklátských lesích. Rad-*

Oravec, Pauliny, Puškášová, Sabol, Slančová. Ve srovnání s českou situací je nápadný i významný podíl prací o gramatické stránce slovenských proprií.

³ Obrázek rozsahu a metodické kvality využívání korpusu si bohužel nelze udělat zcela jasný. Autorka přihlížela k seznamu nejfrekventovanějších lemmat (počet viz níže) vygenerovanému z korpusu R. Garabíkem a užívala SNK i k ověřování popisu variant. Pokud jde o nejfrekventovanější lemmata, hned na první straně úvodu (s. 9) není jasné, co se uvádí jen výběrově, protože adjektivum *uvádzanými* k sobě ve větě nemá řídící substantivum v instrumentálu: „Ide o cca 5200 najfrekventovanejších lem (od lemy *rok*: 642 159 po lemu *frekvencia*: 2 909, a to pri frekventovaných typoch, napríklad pri vzore *stretnutie*, uvádzanými len výberovo).“ Vztáhneme-li adjektivum *uvádzanými* k substantivu *příkladem*, jež stojí v předchozím větě celku a mimo závorku, pak to znamená, že ověřitelný frekvenční základ byl místy (kde všude?) modifikován na příklady uváděné výběrově, s nutným podílem subjektivního faktoru. – K zacházení s frekvencemi srov. pozn. 19.

⁴ Obdoba tu je z 50. let v anketě Ústavu pro jazyk český, jejíž výsledky pro tvarosloví nikdy nebyly zveřejněny, ale čerpaly z nich tvaroslovné údaje JSSJČ, mluvnické Havránek-Jedlička 1960 i tzv. akademická Mluvnice češtiny 2 (1986).

niční věstník Prešovčan⁵ vycházel ve druhé polovině 90. let; zalistujme trochu ve starých Prešovčanech (při obou užitích je to s počitatelností i s abstraktností různé). *Ke kávě dává jí dva cukry. Prožíváme těžké roky, těžké časy* (každé ze substantiv řadí autorka jinak). Syntaktickou stavbu věty reprezentuje závislostní strom (pojem: v tomto kontextu abstraktum nepočitatelné). *Prokázal mi cennou službu / Prokázal mi cenné služby × Pracuje v sektoru služeb*; ambivalentní, dané pojetím mluvčího *Prokázal mi dvě služby / dvojí službu*. A ještě košatěji u ještě všednodennějšího substantiva: *Vybírá si mezi několika školami* (počitatelné); *Pobyt v Lipsku byl pro ni školou* (nepočitatelné); *Školu má za rohem* (konkrétní); *Udělal si hotelovou školu* (abstraktum); *Chodil do školy (?)*; *Chodil do dvou škol ...*

Tady jde o distinkce nekonfrontova(tel)né s korpusem, přijímané/přejímané a priori. O stupeň níž, v dělení abstrakt na pravá (nepočitatelná) a nepravá (počitatelná), s. 16, vyjmenovává autorka zástupce jednotlivých sémantických skupin. Výhradu, že od nepravých abstrakt je třeba odlišovat případy konkretizace pravých abstrakt, uvádí autorka nadvakrát v textu i v poznámce. Nijak ovšem neosvětluje, proč je třeba *spôsob* jako označení „modality“ abstraktum pravé a nepočitatelné (i slovenština přece zná *rôzne spôsoby*), proč *príčina* patří v rámci nepravých počitatelných mezi pojmenování kognitivní, zatímco *kvalita* (dokonce i *element a prvok*) mezi pojmenování metajazyková; navíc *kvalita* figuruje i mezi „modalitami“, takže je uvedena jako příklad jak nepočitatelných, tak počitatelných. (Otázka generického singuláru nebo stupně abstrakce není ani nastolena.) Chybí jasný klíč, chybějí spolehlivé testy, podává se jen výčet lexémů. Ilustrativní by byly příklady lexií, nejlépe v kontextu; korpusy to umožňují.

Dobře, vezměme sémantickou klasifikaci substantiv jako přehled typů (obsahující snad typické příklady užití), k jehož distinkcím bude někdy výhodné poukázat – např. že abstrakta se od konkrét odlišují v distribuci čísla nebo že abstrakta daného (pod)vzoru mohou mít jiný poměr variantních tvarů než konkréta. Koneckonců těžiště monografie je jinde.

Systém paradigmát je představen modelem vějíře (*vejára*), jehož úběžníkem je makroparadigma (k němu níže) a který může být různě rozevřený (viz s. 26): na 14 tradičních vzorů, na didakticky snad šťastnějších 51 u Sokolové (která se inspirovala mj. učebnicemi polštiny pro cizince: srov. s. 10) nebo až na 199 vzorů v počítačím pojetí u Benka–Hašanové–Kostolanského, 2004.

Množství vzorů potřebné k popisu vysoce variantního systému je věc názoru a koncepce, věc optimalizace vzhledem k poslání popisu. Při nízkém počtu vzorů je první, pro začínající uživatele „nárazová“ úroveň přehledná,⁶ ale pokračující uživatel bude tím víc na nižších úrovních zápat se znepřehledňujícími doplňkovými pravidly a seznamy výjimek. Naopak při vysokém počtu vzorů lze výjimky (téměř/zcela) eliminovat, ale za cenu (daleko) obtížnější ori-

⁵ Periodikum je fiktivní, pojmenovací typ však nachází využití v češtině i slovenštině.

⁶ Srov. pro češtinu 4 skloňovací třídy u Zikové–Cahy, 2006.

entace na první úrovni.⁷ Autorka recenzované práce míní na s. 10: „Pri výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka je nevhodné a nedidaktické pokladať za vzor „vzor“, ktorý má zo dvadsať doplnujúcich pravidiel a množstvo výnimiek (*dub, chlap*).“ Se svými 51 vzory a podvzory v XV třídách, plus skloňování adjektiválních, zvolila jeden z možných přístupů. Její volbu ocením aplikační obory, mj. právě výuka cizinců.⁸ Tato recenze si spíš klade za cíl přiblížit a zhodnotit, jak autorka v rámci své volby popis vypracovala a představila.

Metafora vějíře je svůdná, ale bohužel nevýstižná: vějíř má pevně dané kosterní pruty, jejichž počet je stejný v úběžníku i na vnějším okraji, a co se rozvírá, jsou jen periferie mezi jednotlivými pruty – zatímco při rozevření 14 obecnějších na 51 detailnějších vzorů je představitelné leda tak, že některé pruty se budou, třeba i ve více stupních, stromovitě rozvětvovat, takže (nyní autorčinu metaforu opustím) „makrovějíř“ se bude rozpadat na „vějíře“ a ty pak případně ještě na „mikrovějíře“, pokud ovšem pro popis tvarů příslušné skupiny substantiv nebude stačit nedělený prut „makrovějíře“. Takto zpřesněnou metaforou lze přiblížit jak algoritmus vydělení vzorů životných maskulin na s. 70, kde první dělení ještě negeneruje vzor, tak algoritmus vydělení vzorů feminin na s. 214, kde už první dělení generuje XI. třídu a vzor *gazdiná*. Praktický popis má i u Sokolové blíž ke klasické šmilauerovské „dělené násypce“ (Šmilauer, 1972, § 6-09) než k vějíři.

Makroparadigma je jen jedno pro všechna substantiva;⁹ je to tedy konstrukt zahrnující všechny koncovky, které na jednotlivých pozicích pro pád a číslo přicházejí v úvahu (s. 27). Autorka sama konstatuje, že (1) takto představený konstrukt má jistý význam spíš pro soubornou informaci cizincům, než že by pomohl „bežným používateľom slovenského jazyka“, ale že také (2) dává základ pro sledování analogických a unifikačních procesů. Ve vlastní tabulce koncovek makroparadigmatu je *-ovi* pro Dsg přiřazeno i neutřům; ovšemže tato slavistická senzace nemá oporu v paradigmatech neuter na s. 272–295.

O stupeň níže stojí v popisu systému typy deklinace: jmenná, adjektivální (která je proti deklinaci adjektiv redukována) a indeklinabilia (za typ skloňování se tedy diskutabilně označuje nesklonnost). Princip dělení jmenné deklinace podává tabulka na s. 33; počty doplňují podle textu na s. 33–34:

⁷ Srov. vzory českých substantiv pro potřebu cizinců, např. 57 vzorů ve slovníku Fronek, 2000.

⁸ Ocenění od počítačnických lingvistů už vyšlo: Hašanová, 2009; viz pozn. 1.

⁹ Kdyby autorka nepopisovala jen substantiva, ale celý deklinační systém včetně zájmen a číslovek: potřebovala by ještě „makromakroparadigma“?

Menný deklinačný typ:	Klasifikujúca koncovka	
deklinačná makroskupina	rod, životnosť	4
deklinačná trieda	determinujúca morfa	15
deklinačný vzor	diferencujúca morfa	32
deklinačný podvzor	variantná morfa	19

Méňe dôležité nedostatky ponechme na okraji.¹⁰ Podstatným a ne zrovna vítaným rysem je definovanie v kruhu: trieda se vyděluje determinujícím morfem, který se pozná podle toho, že vyděluje třídu – a podobně morf diferencující versus vzor. Je-li to krok k exaktnosti popisu, pak po stránce didaktické vygeneroval spíš pojmy pro pojmy. Vyčleňování podvzorů se zakládá na vybraných variantních koncovkách, přičemž variantní koncovek vyjmenované jako další skupina jsou „klasifikačně indiferentné“, kam snad patří i další varianty, které se pak v popisu objeví.

Představím nyní celkový přehled vzorů a podvzorů, který je v práci nutno shledávat po částech. **I. tř.** vz. chlap: Npl -i; -mi; podvz. chlapec -ami • vz. syn: Npl -ovia; -mi; podvz. svedok -ami • vz. priateľ: Npl -ia – **II. tř.** vz. futbalista: Npl -i; -ami; podvz. husita -mi • vz. hrdina: Npl -ovia – **III. tř.** vz. kuli – **IV. tř.** vz. had: Npl -y; -mi; podvz. orol -ami vz. medved: Npl -e; -mi; podvz. dravec -ami – **V. tř.** vz. zápas: Gsg -u, Lsg -e; -mi; podvz. problém -ami • vz. vzťah: Gsg -u, Lsg -u; -mi; podvz. výsledok -ami • vz. materiál: Gsg -u, Lsg -i • vz. dub: Gsg -a, Lsg -e; -mi; podvz. vietor -ami • vz. jazyk: Gsg -a, Lsg -u; -mi; podvz. kúsok -ami • vz. hotel: Gsg -a, Lsg -i • vz. Topoľčany – **VI. tř.** vz. stroj: Gsg -a; -mi; podvz. koniec -ami • vz. žiaľ: Gsg -u; -mi; podvz. manéver -ami • vz. Leváre – **VII. tř.** vz. žena: Gsg=Npl -y, Gpl -0; -ám, -ách; podvz. otázka: -am -ach • vz. idea: Gsg=Npl -y, Gpl -í – **VIII. tř.** vz. situácia: Gsg=Npl -e, Gpl -í, -ám -ách • vz. poisťovňa: Gsg=Npl -e, Gpl -í, -iam, -iach; podvz. dielňa -am -ach • vz. ulica: Gsg=Npl -e, Gpl -0; -iam, -iach; podvz. práca -am -ach – **IX. tř.** vz. možnosť: Gsg=Npl -i – **X. tř.** vz. dľaň: Gsg=Npl -e; -iam, -iach; podvz. elektrárň -am -ach – **XI. tř.** vz. gazdina – **XII. tř.** vz. mesto: Lsg -e; mestá; podvz. miesto miesta • vz. stredisko: Lsg -u; -á -ám -ách; podvz. vajíčko -a -am -ach • vz. médium – **XIII. tř.** vz. srdce: Gpl -0; -ia -iam -iach; podvz. líce -a -am -ach – **XIV. tř.** vz. stretnutie: Gpl -í – **XV. tř.** vz. dievča: Npl -atá/-ence • vz. zviera: Npl -atá

Všimněme si, že v mnoha případech je podvzor konstituován podle koncovky vyplývající hlavně z morfolaktiky (Ipl), z rytmického principu (viz níže deklinace adjektiválních substantiv) a/nebo podle koncovky kolísající napříč vzory a podvzory (Npl animat).

Počet vzorů+podvzorů je 33+18 – nikoli tedy autorkou uváděných 32+19¹¹ – a tyto počty platí pro jmennou deklinaci. Nejsou započítány vzory adjektivál-

¹⁰ (1) O nedostatečné „mikrorevizi“ textu svědčí neshoda v nadpisech sloupců. (2) Překvapivá je prezentace mluvnických kategorií rodu a životnosti jako „koncovek“. (3) Poslední řádek má vůči vyššímu jiný vztah než předchozí dva: vzor nemá nutné podvzor(y).

¹¹ Jako morfológ bych raději viděl o vzor méně a o podvzor více: vz. *zvíra*, podvz. *dievča* s variantním plurálem – ale je otázka, „či by takýto vzor uniesli slovenské dievčence“.

ních substantiv (což jsou ovšem také substantiva): *hlavný, známy, starejší, vedúci, zlatý, rýnsky, Krásny, vlčí (bicie), hlavná, známa, starejšia, vedúca, šampanské, Humenné, hriate, Čierne, hovädzie, Ovčie*. Já jsem je nezapočítal proto, že v příslušných zobrazeních rozčleňovacích algoritmů (s. 54, 57, 58, 61) se nevyznám, co je vzor a co je podvzor: autorka užívá tučné verzálky, tučná malá, obyčejná malá, podepsání, v jednom případě i závorku; nadto vzory a podvzory v algoritmech vykazují rozdíly jak s následujícími tabulkami koncovek, tak s tabulkami deklinačních typů na s. 51–52. Mimo počty vzorů stojí dále typy indeklinabilií (*Petrú, emu, lei, madam, finále*).

Mimo vzory pochopitelně stojí – a těžko se dohledávají – také nepravidelně skloňovaná substantiva: *človek (ľudia), Zeus, Nero*,¹² *deň, mat/mater, pani, pronomen, numerale, dieťa, oči/oká, uši/uchá*. Podle obsahu se dají najít nepravidelná mezi animaty (životná osobní však nemají pandán v žádných neosobních) a mezi neutry (dvě skupiny se stejným nadpisem: s. 286 a 294), ne však mezi femininy: na s. 242 možná došlo k chybnému umístění nadpisů *Feminina* s *nepravidelnou deklináciou* a *XI. trieda*.

Aparát popisu vzorů a podvzorů a také popisu pohybu mezi nimi a variantnosti je zčásti uveden na s. 35–40: autorka sleduje sémantický faktor SF (charakter lexikálního významu: apelativnost, vs. propriálnost, abstraktnost ap.), derivační faktor DF (kompatibilitu koncovek se slovotvornými sufixy), gramatický faktor (např. rodová typičnost koncovek), foneticko-fonologický faktor FF (jaké zakončení má tvarotvorný základ; vokalizká kvantita; též jednoslabičnost), ortoepický faktor a ortografický faktor (obojí se týká neshody mezi výslovností a psaním), morfonologický faktor MF (alternace při kombinování tvarotvorného základu s koncovkami), diachronní faktor DiF¹³ (doznívání starších poměrů v jazyce a jejich transformace do nových relací). Zarážející je absence faktoru stylového; i podle obsahu se stylově odlišené varianty objevují jen u animat. Jde to na vrub nepropracovanosti: u dalších rodů se stylové rozdíly konstatují, ale nepopíší.¹⁴ Nepříliš soustavná pozornost je věnována také neparadigmatickým tvarům ve frazémeh, kam autorka někdy přiřadí i jevy nevázané na konkrétní lexém: *kúpiť si skútra, dať góla* (s. 191).

¹² Na s. 88 je záslužně uvedeno odlišné paradigma pro císaře a pro psa. Na s. 137 se najde další komentář k postavení „klasických“ tvarů typu *Nerona*.

¹³ Autorka tuto zkratku v přehledu nezavádí, ale v práci ji používá: srov. níže citaci ze s. 308.

¹⁴ Např.: inanimata, s. 199: „V subštandardnej variete sa objavujú tvary podľa vzoru *mate-riál/hotel* pre internacionalizmy aj pri domácich kompozitách s komponentom *-mer*“ – feminina, s. 267: přiznává se, že v Gpl varianty typu *čerešieň* „možno charakterizovat ako príznakové“, varianty typu *čerešní* „sú neutrálne“ – neutra, s. 304: „V spisovnej variante sa varianty typu *dievčatá/dievčence* delia na štýlovo neutrálne (*dievčatá*) a štýlovo diferencované (*dievčence*).“

Mapujíc „prieniky medzi deklinačnými typmi, makroskupinami, triedami, vzormi a podvzormi“ (nadpis, s. 43), sleduje autorka zesílené působení kombinace faktorů, vyjádřené symbolickým zápisem $\rightarrow\leftarrow$,¹⁵ i jejich konflikt, symbolizovaný $\rightarrow\leftarrow$. Hybateli pohybu mezi deklinacemi jsou homonymie, depersonifikace, personifikace, rodové dublety, křížení tvarů (při napětí mezi gramatickým a přirozeným rodem; srov. čes. *kníže*), kombinovaná deklinace (srov. čes. *v cirku* × *v cirkusu/e*). K tomu je ovšem třeba poznamenat následující:

Některá specifika autorčina pojetí mají, zdá se, původ v její dlouholeté spolupráci s komputačními zpracovateli jazyka. Klasicky školený lingvista stěží přijme konstatování „paralelní deklinace“ slov *step*, *družba*, protože pro něho jde vždy o dva lexémy, odlišné původem, dobou rozšíření, sférou užívání, mluvnickou charakteristikou a zejména významem: *step* f. ‘typ rovinaté krajiny’, *step* m. ‘druh tanečního kroku’; *družba* f. ‘přátelství’, *družba* m. ‘funkcionář při svatebních obřadech’. Paralelní deklinaci autorka připsala slovům pojatým jako řetězce písmen. Perspektivní stránkou věci je, že takový přístup umožňuje uchopit, charakterizovat, kvantifikovat podobné případy souborně, což je plauzibilní zejména u slov, z nichž druhé je vůči prvnímu jasně sekundární, např. *Newton* – *newton*.

Aspektů, jimiž autorka vykresluje obraz substantivní deklinace, je ještě víc. Obraz má pro každý rod dvě části: deskriptci typů a interpretaci variant.

Popisovaným rysem je (kromě uvedených faktorů) také receptivita¹⁶ (pod)vzorů a z ní vyvozené dominantní postavení některých vzorů. V téže tabulce se zpravidla uvádějí i počty „kombinací“, tj. substantiv tak či onak kolísajících mimo rámec (pod)vzoru; zde při receptivitě jsou kombinace zmíněny jen typově, příklady následují později (ale čtenář to nemusí tušit).¹⁷ Autorka dále pravidelně uvádí vybrané příklady substantiv příslušných k (pod)vzorům podle SNK. Občas autorka uvede i srovnání se situací v jiných slovanských jazycích, naštěstí i konkrétněji než na s. 43: „Pozoruhodné sú paralely s ostatnými slovanskými jazykmi (Běličová, 1998).“ Nejprínosnější je tabulka vztahů

¹⁵ Na s. 43 se zavádí i trojšipčí.

¹⁶ Hašanová (2009, s. 155) uvádí, že pojem receptivity zavedl Furdík, 2002, přičemž „receptivita flektivneho typu“ (kolik slov se k němu zařazuje) je paralelní k pojmu „produk tivnosť slovtvorného typu“.

¹⁷ Často bychom rádi od začátku viděli, jak vypadají třeba slova kombinace *medved’* ↔ *poist’ovňa* (s. 99), ale příklad se dovíme později (s. 112): *alolex mol’*, *mol’a*. V animatech najdeme kombinaci *husita* ↔ *žena* (s. 91 a 110), u feminin totéž jako *jezuita* ↔ *žena* (s. 219 a 250; podvzorem animat na *-ita* je ovšem *husita*), ale v každém případě ve slovech *minorita* f. ‘menšina’ × *minorita* m. ‘člen řádu menších bratří františkánů’ vidíme dva lexémy. Ať autorka odpustí: nemohu se zbavit dojmu, že tu lingvistka plete, co uživatelé jazyka nepletou: *bratia minoriti*, *kláštor minoritov* × *etnické minority*, *postavenie minorít*. Užasneme také, že životné koncovky i při neživotném denotátu (*sprievodcovia*, *spravodajcovia*) autorka zapracovala do tabulky jako kombinaci *hrdina* ↔ *hrdina* (s. 110).

v substantivní deklinaci mezi slovenštinou, češtinou a polštinou (závěry, s. 309).

Interpretace variant obligátně začíná shrnutím, podle čeho byly třídy a (pod)vzory vyčleněny; tato shrnutí sice nepřinášejí nové informace, ale jsou vítaně přehledná. Následují tabulky frekvenčních údajů o variantách jednak v čistých (pod)vzorech, jednak v kombinacích – a tady, kde bychom nejvíc uvítali údaje podle korpusu, autorka sáhla ke statistikám podle slovníku kořených morfémů, jež mnohdy uvádí s výhradou možných dalších podobných případů. Zbytek interpretačních oddílů je věnován popisu průniků mezi deklinačními typy, mezi makroskupinami danými rodem, mezi třídami, mezi vzory a podvzory. Cenné jsou návrhy pro budoucí popis/kodifikaci, kdy se na základě korpusových sond, někdy dokonce v porovnání s platnou kodifikací, zpřesňují údaje o vzájemném postavení variant, např. na s. 126 *-i* – *-i* (*-ovia*) – *-i/-ovia* – *-ovia/-i* – *-ovia* (*-i*) – *-ovia*. Zklamáním bývá, když text nadepsaný „interpretácia variant“ nebo „pragmaticko-morfologické aspekty“ obligátně opakuje faktory variantnosti, např. hláskovou podmíněnost, ale jen někdy se dobere skutečné interpretace a/nebo poznatků o pragmatice. Zato se žádoucím způsobem koriguje obraz kolísání, které jde mnohdy spíš napříč vzory (právě připomenuté *-i* *-ia* *-ovia*; podobně *-ami* *-mí*), než aby se podle něho algoritmicky rozlišovalo, které substantivum kam patří. Prestižní, ale nezřídka nepřípadné jsou nadpisy *Indikátory variantnosti ...*. Ty obsahují mj. *poznámky pre jazykovú prax*, podle obsahu ani rejstříku nedohledatelné; a zase máme potíž s nadpisem: spíš než návodné poznámky pro počínání uživatelů jazyka jsou to totiž poznámky ke kultivaci jazyka a k adekvátnosti popisu v normativních příručkách.

Dovedu si představit, že slovenský student slovakistiky získá z monografie celkem plastický obraz slovenské substantivní deklinace, byť budou některé fasety (morfolaktika) prokreslenější než jiné (stylistika, pragmatika). Dovedu si však také představit potíže, jaké by měl zahraniční student slovakistiky v případě, že by hledal poučení o rozdílu *Kysuca: na Kysuc-i* × *Revúca: v Revúcej*,¹⁸ o specifikách typu *hutný kusisko*, *ľadový vetrisko*,¹⁹ anebo o poměrně prosté volbě mezi *-mi* a *-ami*, probírané na řadě míst, která nejsou vždy ve shodě.

Při spolupráci s počítačnými lingvisty si autorka patrně zvykla na formální zápisy. Některé strany práce se jimi přímo hemží a jejich četba není

¹⁸ Algoritmus rozpoznávání vzorů nasměruje ke vz. *gazdiná*, nikoli k předsažené deklinaci adjektivální. O departicipiálním rázu jména *Revúca* se zájemce asi nakonec stejně bude muset poučit jinde.

¹⁹ O typu animat *známy dobráčisko* autorka míní, že převažuje neutrum (s. 116–117), vícekrát se zmiňuje o femininu *zlá babisko*, ale inanimat si nevšimla. Korpusová data dílem nedoceňuje (mám své doklady z konkordance k poměrně prostému dotazu „*ý : *isko“), dílem přeceňuje: uvádí-li „*bolo to dobráčisko/bol to dobráčisko*: 0/1“, pak z takových hodnot nelze vysoudit vůbec nic. Ostatně sama autorka v závěrech (s. 314) mluví o frekvenční hranici 5 výskytů.

snadná – napríklad (s. 226): „Nulová morfa spôsobuje kvantitatívne alternácie V/V' v týchto pozíciách: a) CVC-Ø; b) VCšCš-Ø; c) V + zd, žd, st, št, ct, pt, kt, cht, ks, ps; d) VVC.“ Smysl sdělení někdy zůstává i po dešifrovacích pokusech nejistý. Například komentář 8 na s. 71 zní takto: „Variantnosť koncovky *-mi/-ami* [...] [má] v zásade rovnaké fonetické a morfológické faktory (inkompatibilita s koncovkou *-mi*: m, CCs, mC, zániková alternácia VC/ØC).“ Zprvč chybí sloveso, zadruhé se užívají nevysvětlené symboly (možná jde o souhlásku *m* – rozeznatelnější by byla v kurzivě), zatřetí není zřejmé, zda zániková alternace nastává vždy nebo zda má platit jako variantní.

Překvapivě se v monografii autorky trvale spolupracující se špičkou komputačního zpracování jazyka objevují i elementární problémy znakové. V tabulce na s. 39 je přehled původních slovanských kmenů. Je-li *bo* prezentováno jako *bo*, zaznamenáme to jako méně šťastné řešení. Ale *bo* prezentované jako *u* je matoucí, neboť zejména v „horní zemi uherské“ má tento grafém zcela jinou platnost i konotace.

Místy by textu prospěla revize nejen formy, ale i obsahu. Na s. 308 nacházíme tabulku

Faktory	Realizácia morf	Príklady
DiF Lsg -i →← analógia GF Lsg -e	Lsg -i/-e	vnútro, nebo

a pod ní tento text:

A) fonologická a diachronická diferenciacia

DiF Lsg -i →← analógia GF Lsg -e = Lsg -i/-e (*vnútro, nebo*).

Po tomto A se nedočkáme už žádného B, ale hlavní neštěstí je jiné: text opakuje naprosto totéž sdělení a podává je tímž enigmatickým způsobem, jaký unesou soukromé zápisky nebo tabule v posluchárně (kde ovšem paralelně zní komentář), neuneso ho však text pro veřejnost – nemluvě o hrozícím nedorozumění, že vedle lokálu *v nebi* má rovnocenné postavení lokál *v nebe*.²⁰ Podobně je text s nulovým explikativním přínosem i pod tabulkou na s. 212, na s. 209 (tam aspoň text uvádí víc příkladů) a na řadě dalších míst.

²⁰ Bezprostředně navazující poznámky pre jazykovú prax informují: „Tvar Nsg a Asg *nebe* sa vyskytuje“ (kde?) „107 ráz, z toho v diele P. Horova *Vysoké letné nebe* je až 27 ráz,“ (dobrá, ale co je nám na tomto místě po NAsg?) „po prepozícii v je päťkrát, po o trikrát; tvar *nebi* je 5 056 ráz, v *nebi* 1 774 a na *nebi* 1 305 ráz.“ O frekvenčnej síle údajného Lsg *nebe* se nedočteme nic, neboť i slovenština zná *v*, o také s akuzativem. Moje sondy do SNK ukázaly, že proti niekoľika stúm výskytů Lsg *nebi* má nekodifikovaný lokál *nebe* hapaxy, nota bene v nikterak smérodaných kontextech: *je im riadne blbo a Aik to musí ísť vyvrátiť na záchod, kde ju načapá nadupaný krásavec zo seriálu Pobrežná hliadka (Baywatch) a ospravedlní sa jej. Pred záchodom sa jej ospravedlní a pozve ju na prechádzku. Aik je v siednom (sic) <nebe>. Vo filme je veľa sexu, nie je to však pornografické dielko (...)*

Nepečlivostí jsou poznamenány i části, do kterých se při studiu průběžně nahlíží, a jak jsme viděli, nahlízet je nezbytné: seznam zkratk a značek **(A)**, literatura **(B)** a věcný rejstřík **(C)**. Uvedu příklady.

(A): Postrádáme mj. vysvětlení 12 zkratk jako Ss, Ps, Nadj, Nv použitých v tab. 4, s. 23; na téže straně se podobný deficit týkající se ZF a OSF řeší aspoň poznámkou pod čarou, přičemž s neujasněností, co patří do poznámky a co do závěrečného aparátu, se ještě setkáme. – Při exaktní tvářnosti textu se zaměstnáváme (nejspíš nadarmo) otázkou, má-li v seznamu nevysvětlené Cs, Cs (s. 227) jinou platnost než vysvětlené Cs, Cš, tj. sonorní konsonant a šumový konsonant.²¹ – V seznamu je vysvětleno, že PROP představuje soubor proprií poskytnutý P. Ďurčem, ale ne už, co je PROP (A), PROP (T) na s. 59; pravděpodobně antroponyma²² a toponyma, míním jako pracovník z oboru; jak si poradí někdo méně obeznámený? – Ke zkratce/značce V se dočteme jen toto: „1. vokál“; pravděpodobně chybí přinejmenším „vokativ“, možná i „verbum“. – V citovaném příkladu „Nulová morfa způsobuje ...“ jsme vedle V viděli ještě V' a to v seznamu chybí; ne že by z kontextu nebylo zřejmé, že půjde o vokál zdloužený, ale pokud jde o seznam zkratk a značek, pořádek dělá přátele.

(B): Na s. 23 čteme: „Princíp pádového filtra znamená, že každá nominálna fráza musí obsahovať minimálne jeden pád (Mayerthaler, 1988).“ Citovaná práce v seznamu literatury absentuje.²³ – Jedno z děl, jimiž se autorka inspirovala, je zato datováno duplicitně: jak v pozn. 1 už na s. 10, tak v seznamu literatury, a v obou případech obsahuje údaj povážlivé věci.²⁴ – Na s. 18 jsou dva odkazy na práci Miko 1962 (týkají se singuláru distributivního a rodových homonym), ale oba jsou jen obecné, bez stranového údaje; Mikova práce má 254 stran. Nejde zdaleka o ojedinělý případ.

(C): Ve spíš chudém rejstříku nenajdeme *makroparadigma*, úhelný kámen představovaného nového deklinačního systému (srov. s. 26–27), ani *receptivitu* (užitou poprvé a bez vysvětlení už na s. 9; dále při popisu na s. 55, 58, 59, 62, 64, 65, 66, 72, 75, 77, 80,

²¹ Autorka pracuje i se symbolem *Cs. Přestože hvězdičku má autorka zavedenou pro nekodifikovaný tvar nebo pro doplňující informaci, *Cs označuje „postsonantickou sonoru“ – polovokál ĭ, ů. Co třeba Sv: semivokál?

²² Zarážejících 100,5 tisíce antroponym s adjektivní formou reprezentuje pravděpodobně seznam příjmení typu Sokolová, Kostolanský.

²³ Může jí být publikace Mayerthaler, W. – Fliedl, G. – Winkler, Ch. (1988): *Lexikon der natürlichkeits-theoretischen Syntax und Morfosyntax*, Tübingen: Stauffenburg, která je uvedena v příspěvku Sokolová 2005. Otázkou je jednak, proč je citačním údajem vybavena taková samozřejmost jako přítomnost min. 1 pádové formy v NP (*noun phrase*), jednak také proč vůbec autorka takto spoře vysvětluje princip jakéhosi pádového filtru, když ve svém textu nikterak neosvětluje, kterak, co a za jakým účelem se jím má filtrovat – takže onen pojem ani nepotřebuje.

²⁴ Údaj autorky zní: „Jäger, G. – Wilhelm, O.: *Grundkurs Slowakisch* II; III. Karl-Marx-Universität Leipzig, VEB Druck und Verpackung Leipzig 1979; 1980“. Takto formulovaný údaj má na internetu jen text o recenzované práci poskytnutý opět autorkou pro server juls.savba.sk. Zdroje z německých univerzitních knihoven si odpouštějí VEB (Volkseigener Betrieb) a zejména „tisk a balení“: Jäger, Gert – Wilhelm, Olga: *Grundkurs Slowakisch*. Leipzig : Karl-Marx-Univ., Sekt. Theoret. u. angewandte Sprachwissenschaft (Reihe Lehrbücher und Arbeitsmaterialien zum Studium der slowakischen Sprache), I 1978, II 1979, III 1980, IV ...

83 ...). – *Podvzor* nemá samostatné heslo; heslo *vzor* se člení na *deklinačný* [vzor] a *deklinačný podvzor*: svérázné řešení. – Pojem *typ* chybí jak v rejstříku, tak v přehledu pojmů na s. 33–34. Přitom autorka rozumí typem *ledacos*. Na s. 55 (tabulka receptivity) jsou typem jak frekvenčně silné vzory, tak jejich protějšky dané rytmičtým zákonem. Na s. 51 (tab. 9) se typy rozumějí vzory bez podvzorů. Na s. 91 se bezprostředně pod nadpisem „*Vzor futbolista*“ objeví v tabulce receptivity typy *futbalista* (vzor) a *husita* (podvzor). Jinde pak, dokonce v pozici nadpisu, důležitého pro orientaci, figuruje typ jako jakési sjednocení vzoru se svým vlastním podvzorem (jako by neplatilo, že vzor zahrnuje i svůj podvzor), a to ve tvaru někdy *had/orol*, jindy *had a orol*; na s. 263 stojí dokonce „medi vzormi *otázka/žena*“ (*žena* je vzor, *otázka* jeho podvzor) – ale zpátky k *typům*. Jak už víme, svoje *typy* mají také indeklinabilia a sama indeklinabilia jsou *typ* deklinace (vedle deklinace adjektivní/adjektivální a jmenné). Důsledkem je, že některé soubory statistických údajů ztrácejí hodnotu.²⁵ – Na s. 10 čteme: „na pochopenie pravidiel na zaraďovanie substantív do nových deklinačných typov slúži algoritmizácia vzorov (štyri základné algoritmy vydelené na základe klasifikačného²⁶ menného rodu).“ Do věcného rejstříku (s. 331) nebyly algoritmy, centrální prvek rozdělování substantiv ke vzorům, pojaty, takže nezbývá než hledat je podle obsahu, kde je reprezentuje *Algoritmizácia a deskripcia I.–IV. / V. a VI. / VII.–XI. / XII.–XV. triedy*. Informace, kde jsou algoritmy, se do rejstříku dala zapracovat i pod jednotlivými rody. Ani to se nestalo; odtud konstatovaná potíž s vyhledáním všech zavedených vzorů.

K tomu, aby knížka byla prakticky použitelnou mluvnicí substantiv, chybí rejstřík zpracovaných substantiv: srov. rejstřík slov a tvarů už v dávné mluvnici Havránek–Jedlička (1960). Tvorba takového rejstříku, v počítačnické éře mnohem méně náročná než v éře lístků, by vytvořila příležitost eliminovat případy, kdy se substantivům na různých místech textu připisuje různá flexe – nemluvě o nesmírném přínosu pro uživatele. Za zvážení ovšem stojí, zda vůbec odpovídá dnešní době, aby výstupem byla jen kniha na papíře. V elektronické, příp. internetové²⁷ verzi by se pojmy a jevy vyhledávaly mnohem snáz i bez rejstříků.

Shrňme: Při pohledu shora novátorská koncepce, popisný aparát schopný vypořádat se s mnohostranným variantním deklinačním systémem a užitečné propojení různě vydobytých poznatků, byť za cenu metodických kompromisů. Při pohledu zdola sice cenné korektivy dosavadní kodifikace, ale nepřístupná textace, nejistá informativnost, řada nedodělků a matoucích nejednotností.

Zatímco textace vět, shoda nadpisů s obsahem příslušných pasáží nebo ekonomické nezdvojování informací nejsou autorčinou silnou stránkou, ve vý-

²⁵ Např. na s. 72 autorka záslužně uvádí dvě tabulky receptivity pro animata, jak se jeví ve třech zdrojích dat (slovník kořenových morfémů, slovník cizích slov, databáze proprií). V první tabulce jsou „typy“: vzor+podvzor, někdy i dále nesledovaný (*hrdina/Varga, kuli/Skultéty*). Ve druhé tabulce jsou podle nadpisu vzory, ale zpracované jsou vzory spolu s podvzory, např. *syn, hrdina, kuli, svedok*, kde *svedok* je podvzorem vzoru *syn*. Platí pak hodnota uvedená u *syn* včetně, nebo vyjma podvzoru *svedok*? Jen zde, nebo ještě jinde?

²⁶ Na základě čeho se vyděluje, to je klasifikační, takže adjektivum je nadbytečné – ledaže snad rozvitý výraz vypadá jako odbornější.

²⁷ Srov. např. <<http://hypermedia.ids-mannheim.de/grammis/>>.

razně lepším světle představují autorku závěry (s. 309–321). Dobrými argumenty osvětluje přínos většího počtu vzorů a ohledu k jejich frekvenční vytiženosti. Realisticky hodnotí současnou (ne)možnost vytvoření gramatiky na principu *corpus-driven*:²⁸ v cestě stojí mj. nedoloženost tvarů nutných pro popis systému a textová multiplicita zkreslující frekvenční hodnoty. Na úrovni obecných zásad i konkrétních podnětů autorka také shrnuje desiderata na deskripci a kodifikaci slovenštiny.

LITERATURA:

BENKO, V. – HAŠANOVÁ, J. – KOSTOLANSKÝ, E. (2004): *Model morfolologickej databázy slovenčiny. Počítačové spracovanie jazyka*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda.

BĚLIČOVÁ, H. (1998): *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha: Karolinum.

BOSÁK, J. (1992): Sociolingvistická interpretácia niektorých morfológických variantov 1. *Slovenská reč*, 57, s. 336–346.

BOSÁK, J. (1993): Sociolingvistická interpretácia niektorých morfológických variantov 2. *Slovenská reč*, 58, s.15–22.

DVONČ, L. (1984): *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava: Veda.

FRONEK, J. (2000): *Velký česko-anglický slovník*. Praha: Leda.

FURDÍK, J. (2002): Pojem produktivity v slovtvorbe a v morfológii. In: S. Ondrejovič (ed.), *Jazykoveda v bibliografii. Bibliografia v jazykovede*. Bratislava: Veda, 22–29.

HAŠANOVÁ, J. (2009): Niekoľko úvah nad publikáciou Miloslavy Sokolovej Nový deklinačný systém slovenských substantív. *Slovenská reč*, 74, s. 149–159.

HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, J. (1960): *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

MIKO, F. (1962): *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava: Vyd. SAV.

KOMÁREK, M. – KOŘENSKÝ, J. – PETR, J. – VESELKOVÁ, J. (eds.) (1986): *Mluvnice češtiny, 2: Tvarosloví*. Praha: Academia.

OLOŠTIAK, M. – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2007): *Krok za krokom k maturite – slovenský jazyk*. Bratislava: Fragment.

ONDREJOVIČ, S. (2003): Akademická gramatika slovenského jazyka a súčasné podmienky. In: M. Šimková (ed.), *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Bratislava: Veda, s. 9–14.

RUŽIČKA, J. (ed.) (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vyd. SAV.

²⁸ Ostatně z takové koncepce couvla i mluvnice týmu převážně z Ústavu českého národního korpusu (V. Cvrček a kol., *Mluvnice současné češtiny 1*. Praha: Karolinum 2010).

SOKOLOVÁ, M. (2005): Koncepcia slovenskej korpusovej morfosyntaxe. In: J. Dolník (ed.), *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Bratislava: UKom, 284–296.

SOKOLOVÁ, M., et al. (2005): *Slovník koreňových morfémov slovenčiny*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovské univerzity.

SOKOLOVÁ, M. (2008): Morfematický výskum slovenčiny medzi XIII. a XIV. slavistickým zjazdom, *Jazykovedný časopis*, 59, s. 25–36.

ŠMILAUER, V. (1972): *Nauka o českém jazyku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

ZIKOVÁ, M. – CAHA, P. (2006): *Czech declension without paradigms*. Předneseno na 12th International Morphology Meeting, Budapest, 25. 5. 2006, handout dostupný z <http://www.phil.muni.cz/cest/lide/zikova/IMM12_06_hdt.pdf>

ŽIGO, P. (2005): Vývinové tendencie v slovenskej substantívnej deklinácii. In: J. Kačala (ed.), *Jazykové kategórie v teórii a praxi*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 53–68.

Dvě konference o korpusové lingvistice: Corpus Linguistics a Grammatik und Korpora

Markéta Malá

Ústav anglického jazyka a didaktiky FF UK Praha

malamaff@ff.cuni.cz

Ráda bych se vrátila ke dvěma konferencím, které proběhly v roce 2009 v červenci a v září. Obě se už v názvu hlásí ke korpusové lingvistice: Corpus Linguistics 2009 a Grammatik und Korpora (Grammar and Corpora). První z nich se konala v anglickém Liverpoolu, druhou v německém Mannheimu pořádal společně Institut für Deutsche Sprache a Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. Obě konference se konají každé dva roky, Corpus Linguistics letos popáté, Grammar and Corpora potřetí. Vybíráme-li si konferenci podle počtu účastníků, počtu zemí, z nichž přijedou, nebo počtu příspěvků, které přednesou, připomíná srovnání obou konferencí obvyklé dilema korpusového lingvisty, zda pracovat s velkými všeobecnými reprezentativními (i když ne vždy vyváženými) korpusy, nebo zda zvolit menší, úzce zaměřený uspořádaný korpus, jehož složení dobře zná.

V Liverpoolu probíhalo současně deset sekcí, v nichž bylo během tří dnů předneseno okolo 250 příspěvků. Vlastní konferenci předcházela den věnovaná kolokviím a praktickým seminářům zaměřeným na využití některých nástrojů práce s korpusem: ParaConc pro práci s paralelními korpusy (M. Barlow), Sketch Engine (A. Kilgarriff), ConcGram (Ch. Greaves a kol.), Corpus Pattern Analysis se zaměřením na valenci anglických sloves (P. Hanks), Digital Replay System pro tvorbu multimodálních korpusů (D. Knight a kol.). Díky velikosti konference a dvouletému odstupu od minulé Corpus Linguistics v Birminghamu vystupují v programu konference do popředí jistě „vzorové“ témata, která jsou pro současnou korpusovou lingvistiku zajímavá. Vedle příspěvků zabývajících se využitím korpusů ke zkoumání různých jazykových rovin (sekce „Grammar, syntax, morphology“ a „Discourse studies“) a v aplikované lingvistice byla ale spoň jedna z paralelních sekcí vždy věnována tvorbě korpusů, nástrojům a softwaru pro práci s nimi. Zdá se, že na jedné straně je třeba diskutovat o mega-korpusech a využití internetu jako korpusu (včetně otázky komerčně dostupných nástrojů; výhody mega-korpusů zdůrazňuje např. A. Kilgarriff, který

mluvil o „BiWeC“ – korpusu založeném na internetu a využívajícím Sketch Engine) a na druhé straně se řada účastníků věnovala specializovaným malým korpusům: korpusu tvořenému texty sms-zpráv, plagiáty akademických textů, dialogy mezi učiteli a východoasijskými studenty, texty písní, regionálně vymezeným nebo diachronním korpusům. Zájem o korpusy jiných jazyků než angličtina, paralelní korpusy a korpusově založený výzkum regionálních variet angličtiny byl zřetelný i v ostatních sekcích. Do této oblasti spadá i plenární přednáška J. Mukherjee „English in South Asia: corpus-based perspectives on the lexis-grammar interface“. Autor se zaměřil na dvě variety angličtiny, které představují odlišné stupně vývoje tzv. „New Englishes“ – varietu užívanou v Indii a na Sri Lance. Podstatné je, že dokumentuje společné rysy a vývojové tendence východoasijských variet angličtiny na jevech na pomezí mezi gramatikou a lexikem (komplementace sloves, lexikálně-gramatické vzorce tvořené slovesem *get*). Kromě interpretace výsledků korpusově založeného výzkumu ukazuje autor také na skutečnost, že korpusová data nemohou poskytnout úplný obraz situace ve východoasijských varietách angličtiny, zejména tam, kde je třeba pracovat s postojí mluvčích a zvažovat stabilizaci variety z hlediska exo- a endonormativního (tzv. „epicentre hypothesis“, podle níž představuje indická angličtina jako dominantní východoindická varieta jistý model, k němuž směřují menší variety v tomto regionu).

Zaměření na jevy na pomezí gramatiky a lexika je, podle mého názoru, výrazným rysem celé konference Corpus Linguistics 2009: někdy probíhaly současně i dvě frazeologické sekce. Tento posun znamená i příklon k přístupům označovaným jako „corpus-driven“ (v protikladu k přístupům typu „corpus-based“, u nichž se s pomocí korpusu ověřuje platnost určité hypotézy, což ovšem neznamená, že by výchozí hypotéza nemohla být na základě korpusových dat modifikována nebo změněna). Mluví se zde o „phraseological units“, „phrase-frames“, „collocations“, „formulaic language“, „bi/tri/conc-grams“ nebo „lexical bundles“. Tato frekvenčně významná (ale gramaticky těžko popsatelná) slovní spojení jsou zkoumána z hlediska funkční nebo regionální charakteristiky textů (např. odborný jazyk – U. Römer a M. B. O'Donnell, M. Bondi, M. Leedham, P. Doyle, C. Dayrell a další, britská a americká angličtina – R. Martí Solano, jazykové rysy charakteristické pro jednotlivé mluvčí – M. Barlow, bigramy v různých registrech, varietách a doménách jako měřítko homogeneity korpusu – S. T. Gries), z hlediska jejich funkce v textu (hodnotící funkce – S. Hunston, textové organizační funkce – M. Warren) i z hlediska definice samotných „bundles“ a zastoupení jejich funkčních typů v korpusu v závislosti na tom, zda je budován na „izotextovém“ nebo „izolexikálním“ principu (porovnání korpusů obsahujících stejný počet textů dané domény a korpusů, pro jejichž tvorbu je rozhodující počet slov – D. Oakey).

Otázce „lexical bundles“ se věnoval ve své plenární přednášce „A corpus-driven approach to formulaic language in English: multi-word patterns in speech and writing“ také D. Biber. Biber uplatňuje korpusově motivovaný pří-

stup („corpus-driven“ approach) a srovnává dva kvantitativní postupy, jimiž lze v textu identifikovat relativně pevně opakující se sekvence slov: probabilistické statistické metody (např. MI-skóre, tyto metody nemusí zohledňovat vzájemné postavení slov) a metody založené na prosté frekvenci výskytu daného slovního spojení. V závislosti na zvolené metodologii lze v textu identifikovat dva různé typy několikaslavných sekvencí: „multi-word lexical collocations“ a „multi-word formulaic sequences“. Ukazuje se, že pro mluvený a pro psaný jazyk jsou charakteristické jiné typy fixních struktur. Zatímco v mluveném jazyce nachází Biber pevné lexiko-gramatické řetězce obsahující jak lexikální, tak gramatická funkční slova, pro odborný psaný jazyk jsou typické spíše „formulaic frames“, tedy řetězce, jejichž základem je gramatická struktura (gramatická funkční slova, např. *it should be ...*) s proměnnými pozicemi, které mohou být obsazeny lexikálními slovy z určitého okruhu (*it should be noted*). Tato variabilita ve frazeologizovaném řetězci nebo rámci je zajímavá i metodologicky, z hlediska vymezení „lexical bundles“.

D. Biber přednesl plenární přednášku i na konferenci Grammatik und Korpora v Mannheimu. Přednáška se opět týkala rozdílů mezi mluveným jazykem a psanou odbornou angličtinou, ale rozdíl v úhlu pohledu, myslím, charakterizuje i rozdíl v zaměření obou konferencí. Biberova přednáška v Mannheimu hledala odpověď na otázku „Is conversation more grammatically complex than academic writing?“ Přednášející uplatnil diachronní korpusově založený přístup spojený s detailní gramatickou analýzou. Přesně vymezil pojem gramatické komplexnosti jako souhrnu několika aspektů (gramatická složitost, explicitní vyjadřování sémantických vztahů) na různých úrovních výstavby textu (rovina nominální fráze, realizace větných členů, organizace textu). Ukázal, že v řadě parametrů (hloubka subordinačních vztahů, realizace větných členů vedlejšími větami, užívání spojovacích prostředků) není možné charakterizovat psaný akademický jazyk jako komplexnější než běžně mluvená angličtina. Jeho komplexnost je spojena spíše s kondenzací a narůstající tendencí k neexplicitnímu vyjádření vztahů (viz např. apoziční spojení nekoreferenčních nominálních frází – *our analysis, Figure 3, shows ...*, nominalizace a s ní související premodifikace substantiv substantivy nebo postmodifikace předložkovými vazbami bez explicitního vyjádření vztahů mezi řídícím členem a modifikátorem – *variation in quality vs. farms in Malaysia*). Mluvený jazyk se na druhé straně jeví jako strukturně komplexní a propracovaný, obsahové a příslovečné věty jsou např. zastoupeny v mluveném jazyce vyšší měrou než v psaných odborných textech.

I na konferenci Grammatik und Korpora bylo zastoupeno téma frazeologie (např. E. Kerz – variabilita v rámci „prefabrikovaných“ sekvencí v odborném jazyce, T. Herbst – valence, O. Mason – vztah frazeologie a gramatiky). Věnovala se mu, z hlediska aplikované lingvistiky, ve své plenární přednášce také S. Granger, která ukázala úskalí jednostranné aplikace lexikálního přístupu k výuce jazyka a potřebu vyvážit pohled na jazyk jako „lexikalizovanou gramatiku“ přístupem zdůrazňujícím „gramatikalizovanou slovní zásobu“.

Další dvě plenární přednášky jsou charakteristické pro konferenci *Grammatik und Korpora* z jiného hlediska: obě se totiž opíraly o korpusy jiných jazyků než němčina nebo angličtina. F. Gadet mluvila o tom, jak korpusy francouzštiny mimo území Francie mohou zodpovědět otázky týkající se vymezení variant francouzštiny i toho, co lze ještě za francouzštinu považovat. M. Fried na detailním popisu českých vztažných vět s relativem *co* ukázala metodologii dynamického korpusově založeného přístupu ke gramatické analýze, který je široce aplikovatelný jako prostředek identifikace kolísání v užívání určité gramatické struktury a rozpoznání počátků posunu ve formě a/nebo funkci této struktury. Vývojové změny, variabilita, fluktuace a gramatikalizace se objevily i v dalších příspěvcích (Ch. Dürscheid, S. Elspaß a A. Ziegler, H. Keibel, C. Belica, M. Kupietz a R. Perkuhn, P. Bærentzen, M. Hebal-Jeziarska a N. Bermel, Ch. Mair, S. Grimm a J. Bresnan, M. Hilpert).

Byly prezentovány příspěvky týkající se korpusově založeného výzkumu němčiny, nizozemštiny, ruštiny, angličtiny, češtiny, katalánštiny, italštiny, makedonštiny a španělštiny. Vedle příspěvků zabývajících se jedním jazykem byl prostor věnován i několikajazyčným a paralelním korpusům.

Jednání konference *Grammatik und Korpora* probíhalo ve dvou sekcích a ve dvou jazycích – německy a anglicky, účastníci vyslechli přes třicet příspěvků. První sekce byla věnována korpusově založenému výzkumu gramatiky, druhá se soustředila více na metodologii tohoto výzkumu. Přednášející měli k dispozici více času než na konferenci v Liverpoolu a posluchače sdílející jejich užší odborné zájmy, a tak mohli ukázat nejen obecné postupy a závěry, ale i zajímavý detailní popis jednotlivých analyzovaných jevů nebo kroků ve zvolené metodě. Po většině příspěvků následovala živá diskuse, která mohla pokračovat i o přestávkách v zámeckých chodbách.

Na obou konferencích přednesli příspěvky také čeští lingvisté – z Akademie věd ČR, z Univerzity Karlovy a ze Slezské univerzity. Vybrané recenzované příspěvky z obou konferencí budou vydány tiskem, všechny příspěvky prezentované na konferenci *Corpus Linguistics 2009* budou dostupné na internetových stránkách konference společně s odkazem na archiv předchozích konferencí.

Za dva roky budou nejaktuálnější témata korpusové lingvistiky možná opět jiná a bude zajímavé, jak se projeví v programu „velké“ i „malé“ konference.

Internetové stránky konferencí:

<http://www.ids-mannheim.de/aktuell/kolloquien/gac2009/>
<http://www.liv.ac.uk/english/CL2009/>

Pokyny pro autory

Redakce přijímá pouze původní, dosud nepublikované práce v češtině, slovenštině, angličtině nebo němčině. Pokud je anglický nebo německý příspěvek napsán nerodilým mluvčím, redakce autora vyzývá, aby svůj text nechal korigovat rodilým mluvčím-lingvistou.

Redakce žádá autory, aby své příspěvky ve formátu *doc zaslali elektronicky na adresu **kga@ujc.cas.cz**. Zároveň je třeba na adresu redakce (**Korpus – gramatika – axiologie, Univerzita Hradec Králové, PdF, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové**) zaslat jeden anonymizovaný vytištěný exemplář.

Povinnou součástí příspěvku psaného v jakémkoli jazyce je anglický abstrakt v rozsahu 100 až 150 slov a klíčová slova v jazyce příspěvku a angličtině. U anglicky nebo německy psaných příspěvků o češtině žádáme též název, abstrakt a klíčová slova v češtině.

Základní struktura příspěvku:

- název příspěvku;
- jméno a příjmení autora;
- pracoviště, e-mailová adresa;
- anglický abstrakt, klíčová slova;
- text;
- reference

Úprava příspěvku:

- zejm. pokud chcete do textu vkládat tabulky či grafy, doporučujeme nastavit už pro rukopis velikost stránky A5, popř. užít písmo Cambria vel. 9 pro základní text, vel. 8 pro ostatní texty;
- příspěvek by měl být členěn na kapitoly (a event. subkapitoly); ty se označují číslы desetinné soustavy do maximálně čtyř číslic (1.; 1.1.; 1.1.2.; 1.1.2.1.); poté, je-li to nutné, lze užívat římských číslic (I, II) nebo písmen (A, a);
- doklady analyzovaných jevů je vhodné průběžně číslovat a číslo z obou stran uzávorkovat: (1); jednotlivé doklady se píší zkraje strany vždy v samostatném odstavci; pokud se jako doklad daného jevu uvádí několik vět (kvůli žánru, stylu, kontextu atp.), není nutno je číslovat, ale píší se v jednom bloku, shora i zdola vyčleněném z textu, jiným typem písma;
- doklady jsou na konci opatřeny citací zdroje; je-li doklad převzat z korpusu, stačí citovat tento korpus; má-li zavedenou zkratku, pak tuto zkratku, např. SYN2006pub;
- případná morfologická anotace příkladových vět by se měla dít v duchu pravidel Lipské konvence (Leipzig Glossing Rules).
- tabulky je třeba průběžně číslovat, opatřit názvem a umístit na stránce vlevo;
- poznámky jsou umístěny pod čarou;
- citace v textu: např. (Daneš, 1969, s. 86);
- úpravu referencí provádějte podle následujícího vzoru:

DUŠKOVÁ, L. (1984): Some contrastive notes on interrogative sentences in Czech and in English. *Philologica Pragensia*, 72–82.

BIRJULIN, N. A. – CHRAKOVSKIJ, V. S. (2001): Imperative sentences: theoretical problems. In: V. S. Chrakovskij (ed.), *Typology of Imperative Constructions*. München: Lincom Europa, 354 pp.

ZIFONUM, G. – HOFFMANN, L. – STRECKER, B., et al. (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*, Bd. 2. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Redakce si vyhrazuje právo příspěvek odmítnout nebo vyžádat jeho úpravu.

Příspěvky procházejí posouzením nejméně dvou nezávislých oponentů, kteří nejsou členy redakce.

Instructions for authors

The journal solicits only original, previously unpublished work. Articles can be written in Czech, Slovak, English, or German. Please be advised that if the article is written in a language that is not the author's native language, authors are asked to have their manuscript carefully checked by a native speaker.

Manuscripts should be submitted both electronically and in one hard copy. Please email the article as an attached file to the address **kga@ujc.cas.cz** and send one hard copy, without showing the author's name, to the postal address of the journal: **Korpus – Gramatika – Axiologie, Univerzita Hradec Králové, PdF, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové**. The printed copy should be written in Microsoft Word, font size 12 pts., line spacing 1.5, and with sufficient margins.

Each submission must be accompanied by an abstract of 100–150 words, written in English.

The file with the electronic submission should contain the following:

- submission title;
- author's first and last name;
- affiliation and the author's email address;
- abstract in English;
- text of the article;
- references.

Formatting guidelines

The paper should be divided into **sections** (and, possibly, **subsections**). These are numbered in a decimal system, up to four levels (e.g. 1; 1.1; 1.1.2; 1.1.2.1). If additional subsections are needed, use Roman numerals (I, II.) or letters (A.; a.).

Attested examples should be numbered sequentially, by using numbers enclosed in parentheses: (1). Examples are not indented but each example forms a separate paragraph. If an example consists of multiple sentences (for stylistic, contextual, etc. purposes), they are written in one contiguous sequence, not as separate (and numbered) paragraphs. The examples should be separated from the main text by a single line and typed in a different font, preferably in Verdana, size 9 pts, single spaced.

Each example is accompanied by reference to its source. If the example is taken from an electronic corpus, it is sufficient to name the corpus; if the corpus has a standard abbreviation, use the abbreviation, e.g. ČNK.

Tables must be numbered and each table must be accompanied by a caption. Tables are left-justified.

Footnotes are numbered sequentially and placed at the bottom of the page.

Literature cited in the text: (Daneš, 1969, s. 86).

Bibliographic references are formatted as follows:

DUŠKOVÁ, L. (1984): Some contrastive notes on interrogative sentences in Czech and in English. *Philologica Pragensia*, 72–82.

BIRJULIN, N. A. – CHRAKOVSKIJ, V. S. (2001): Imperative sentences: theoretical problems. In: V. S. Chrakovskij (ed.), *Typology of Imperative Constructions*. München: Lincom Europa, 354 pp.

ZIFONUM, G. – HOFFMANN, L. – STRECKER, B., et al. (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*, Bd. 2. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

The editors reserve the right to reject unsuitable submissions and to request revisions. Each submission will be reviewed anonymously by two reviewers, not by the journal's editors.